

A
TÁRSADALOM
-
TUDOMÁNY
ÉS A
MUNKÁSSÁG

TANULMÁNYOK KÉT KÖTETBEN

I. KÖTET

KIADJA A SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT

A m u n k á s s á g és a társadalomtudomány

Sokan és sokszor csodálkoztak azon, hogy a munkásosztály milyen nagy és állandó érdeklődést tanúsít a társadalomtudományok iránt. Ellenfeleink is csodálkoztak afölött, hogy a munkásosztály a társadalomtudomány és a közgazdasági kérdések iránt nem szűnő érdeklődést tanúsít. Még kevésbé tudják megérteni azt, hogy a munkásságot nem lehet megingatni a marxista irányú társadalomtudományba vetett hitében. Nem használ semmi praktika ennek az érdeklődésnek és hitnek a gyengítésére. Pedig ugyancsak igyekeztek a munkásosztály előtt a marxista társadalomszemléletet lekicsinyelni. „Kimutatták”, hogy a marxista közgazdaságtan — nem is tudomány; elnevezték áltudományoknak. Megfosztották egyetemi rangjától, Marx Károlyt nem tekintették tudósnak, hanem csak „közgazdasági író”-nak, szocialista forradalmárnak, aki osztályharcot hirdetett és a munkásosztály felszabadítását tekintette főcéljának. Közgazdasági tételeit tagadták, értéktöbblet-elméletét elvetették, az osztályellen-téteket — és természetesen az osztályharcot szintén — elvetették.

A polgári emberek átlaga „eltévelyedésnek” tartja a munkásosztálynak a társadalomtudományok iránt tanúsított érdeklődését. Azt természetesen már szívesen vennék, ha a munkásosztály érdeklődése úgy nyilvánulna meg a társadalomtudományok iránt, mint ahogy megnyilvánul a szépművészetek, a régiségi tudományok vagy a természettudományok iránt. Az ilyen érdeklődésben nem találnának kifogásolni valót, sőt meg is dicsérnék és benne a munkásosztály művelődési hajlamának és törekvésének megnyilvánulását látnák. Az így gondolkodó polgári emberek arra hivatkoznak, hogy az egyetemeken is tanítanak szociológiát, közgazdaságtant és még sok más tudományos ismeretet, de ezek közül egyik se lép föl azzal az igénnyel, hogy a társadalmi rend megváltoztatásának szükségét bizonyítva, mint azt a marxista társadalomtudomány teszi.

Polgári oldalon a tudomány szerepét egész másikként képzelik el. Tudományos működésükben soha sehohsem bukkannak zavaró körülményekre, noha vaskos köteteket írnak szociológiai megfigyelésekről. Esztendőket szánnak egy-egy társadalmi jelenség megmagyarázására. Megvizsgálják a jognak, a magánjognak és a közjognak önmagában való fejlődését, mintha a jog fejlődéséhez és kialakulásához a társadalomnak semmi köze nem volna! Ugyanilyen szempontból vizsgálják a társadalmi jelenségek és funktcióik egész sorát. Mindig önmagukban vizsgálják meg az egyes jelenségeket és sohasem bukkannak arra, hogy ezek működésére a társadalom élete és működése döntő befolyást gyakorol, így azután ahelyett, hogy a társadalmi jelenségeket felismernék,

egyre nagyobb zűrzavarba jutnak. A zűrzavarból kivezető út: a hatalomnak a jogra gyakorolt befolyását felismerni és a hatalomnak a társadalmi életben való szerepének felfedése.

Minden neves polgári közgazdász vagy jogtudós, szociológus tanulmányai során eljutott arra a felismerésre, hogy az olyan kérdés, mint a jog, a vallás, a hatalom, a politika és a közgazdaság, önmagában nem érthető és nem oldható meg, mert mindegyike alá van vetve a társadalom működésiemeik é[®] fejlődésének, pontosabban: a társadalmi viszonyok alakulásának. És iha már idáig eljutottak, akkor egész új világ tárul eléjük. A holt anyagból, a szobatudósok kötetekre nyúló, hosszú elméleti fejtegetéseiből színes, gazdag és eleven vizsgálódás lesz, mely egyszerre mindenki érdeklődését kiváltja, mert megtalálta a társadalmi valóságához vezető utat.

Társadalmi valóság. Ennek a felismerése az első nagy lépés, amelyet minden nagy tudósnek meg kell tenni. A valóság felismeréséből indul ki a valóság megváltoztatására irányuló minden öntudatos törekvés.

A munkásosztály nemcsak meg akarja ismerni azt a társadalmat, amelybe beleszületett és amelyben él, hanem meg is akarja azt *változtatni*. Ezzel magyarázható állandó és töretlen érdeklődése a társadalomtudományok iránt.

Csodálatos dolog, hogy amíg a polgári újságok tele vannak a marxizmus lebecsülésével és amíg a polgári „tudósok” és újságírók nap-nap után hirdetik a „marxizmus” csődjét, addig a munkásosztály zavartalan és megingathatatlan hittel és meggyőződéssel vallja a maga igazát és nem hajlandó elhinni, hogy a politikai konjunktúrák változása valamelyest is kihatott arra a felismerésre, hogy ezt a társadalmat meg lehet és meg kell változtatni, és hogy a fejlődés iránya az ő ideáljait igazolja: *szocializmus nélkül nincs megoldás, nincs kivezető út!*

Ha a munkásosztály érdeklődése a társadalomtudományok iránt csak agitáció következménye volna, éptúgy a múlté lett volna, mint az a sok kísérlet, amellyel a munkásosztályt eddigi története folyamán ellenfelei megajándékozták, hogy megtérítsék. Tehát nem agitátorok és szobatudósok mesterkedéséről van szó. Hogy van az, hogy a munkásosztály, ha a társadalomtudományok vizsgálódásról hall, ha azok eredményeit olvassa, nyomban otthon érzi magát: a mások szenvedéseiben a maga szenvedéseit ismeri föl, a mások nyomorúságában a maga nyomorúságát látja meg, a mások harcaiban a maga harcainak zaját hallja és a mások törekvéseiben a maga leendő törekvéseit ismeri föl. A munkásosztály a társadalmi tudományokat nem tekinti szürke elméletnek, érdektelen, közömbös írásoknak, légtüres térben való bölcselkedéseknek. A munkásosztály elpáíástolhatatlán érdeklődéssel és öntudattal ismeri föl a maga igaaát, a maga föl-szabaduláféának lehetőségeit a társadalomtudományokban, ame-

lyek révén megismenhetette és megismerheti a mindenkori valóságot.

Amit az orvostudomány az emberi test szervezetére jelent, azt jelenti a társadalomtudomány a *társadalom* szervezetére. Az orvos az emberi test szervezetét, a testrészek funkcióját, ezeknek egymásra való hatását és szerepét vizsgálja és kutatja. Az orvosi tudomány meglehetősen messze jutott ezen a téren. Valaha, nagyon régen nem így volt. Az orvosok csak tapogatóztak a sötétben, ismeretlen volt előttük az emberi szervezet funkciója, ezeknek a funkcióknak kialakulása, zavara. Ma már sok mindennel tisztában vannak, amit eddig nem tudtak. Ismerik a látó és halló szervek, az idegek, az agyrendszer, a vérkeringés szerepét, működését és hatását. Az orvosi tudomány nagyon kifejlődött, mondhatnák óriásivá vált. Meg tudja állapítani a nem működő szervek betegségét és meg tudja őket gyógyítani, hogy újból életképesse váljanak. Hogy az orvosi tudomány még nem jutott mindenn tudás végére, csak azt jelenti, hogy még rengeteg sok a felkutatásra váró terület, de aihlhoz a kevéshez viszonyítva, amit régen tudtak az emberi szervezetről, a mai tudásunk összehasonlíthatatlan magasságban áll. Ugyanez a helyzet a társadalomtudományok és a társadalom közötti viszonylatban is. Neon ismerték a társadalmat, annak szerkezeti működését, nem számoltak az egyes szervek működéseinek következményeivel, egymásra való hatásával. Ma már egészen más a helyzet ezen a téren is. *A mi századunk a társadalomtudományok százada.* Hiába gúnyolódhatnak fölötté és hiába akarják a történéseket és a dolgokat egy meghatározhatatlan, ismeretlen, meg nem szabható, meg nem fogható területre szorítani és hiába igyekeznek természetfölötti erőkkkel magyarázni. A valóság az, hogy a társadalom szerkezetét, kialakulását, fejlődését és folytonos változásait ma jobban ismerjük, mint valaha. Ma már nincs politikus, államférfi, tudós, aki ne volna kénytelen a társadalomról szóló ismereteinkhez nyúlni, ha valamilyen problémát meg akar ismerni, vagy meg akar vizsgálni. Persze ma már számtalan segédeszköz áll rendelkezésünkre, amivel azelőtt régebben nem számoltak vagy nem rendelkeztek. A szociológia, egyszerű néven *társadalomtudomány* ma már fejlett tudományág, magába ölel több segédtudományul szolgáló eszközt, úgyhogy egy ember valamennyiben már nem is lehet jártas. Nagy összeimülködésinek kell kifejlődni a tudományos munka és vizsgálódások során, ahol számtalan szakember dolgozik, a maga területén végzi megfigyeléseit, vizsgálódásait és csak az eredményt bocsátja nyilvánosságra.

A termelőeszközök és termelőviszonyok kialakulása, fejlődése és hatása a társadalmi viszonyokra, a jog, igazgatás, politikai viszonyok, az egyéni és tömeglélek változása és hatása és ezek okainak kutatása — mind-mind beletartozik a társadalomtudományba. A társadalom a mi fogalmaink és felismerésünk szerint *nemcsak „egyvedekből” áll.* A polgári tudomány azt tanítja, hogy

a társadalom egyénekéből, „egyedekből” álló közösség, holott ezen túl *a társadalom társadalmi rétegekből és osztályokból áll*; olyan emberekből, akik beleszülettek olyan társadalmi viszonyokba, amelyek már születésük előtt kialakultak, s amelyek őket a maguk képére formálják. Az ember a társadalmi viszonyokat készen találja, azok nem vágyai és elképzelései után alakulnak ki. Azokat a társadalmi viszonyokat, amelyekbe beleszülettünk és amelyekben élünk, alaposan meg kell ismerni. Az első lépés a *társadalmi valóság felismerése*, a második lépés annak a vizsgálata, hogy ez a valóság *hogyan alakult ki* a történelem folyamán, *hogyan jött létre a meglévő állapot*; a további lépés a társadalmi állapot *megváltoztatása*. Nem az embereket kell megjavítani, hanem a társadalmi viszonyukat kell megváltoztatni, hogy az emberek jobbak lehessenek. Nagyon nagy lépés ez és ezt a lépést a munkásosztály megtette, mégpedig elsőnek tette meg azért, mert az ő sorsa szorosan össze van kötve a társadalom sorsával!

Ha nem lehet megváltoztatni a társadalmat, akkor nem lehet a munkásosztály sonsán sem segíteni, az sem változhat meg és soha fel nem szabadulhat. Már pedig azt még a legelfogultabb polgári tudósok is beismerik, hogy a munkásosztály sorsa, akár milyen emberi viszonyokra küzdött is fel magát, elviselhetetlen, abból a szempontból, hogy léte ki van szolgáltatva a tőkének, a tőkés társadalom berendezkedéseinek, és hogy mindig az éhség korbácsa kényszeríti arra, hogy munkaerejét áruba bocsássa. Nem tehetségét, alkotó erejét és alkotó vágyát adja el, hanem pusztán és kizárólag munkaerejét, amely époló közönséges árucikk a munkaipiajcon, imint minden más jószág.

A társadalmi viszonyok kialakulása vezette rá a munkásosztályt arra, hogy elsősorban megismerje a maga történetét: rab-szolga, jobbágy, mesterlegény volt, azután gyári proli és valahányszor megváltozott a társadalom és vele az ő helyzete az eddigi történelem folyamán, mindig a társadalmi ranglétra legalsó fokán állott és mindig kénytelen volt eladni munkaerejét, hogy megélhessen és szaporodhasson. A társadalomtudományok segítségével ismerte fel, hogy az ő számára csak egyetlen lehetőség áll nyitva, ha szabad akar lenni: *fel kell szabadítani az egész társadalmat*. Meg kell szüntetni azt az állapotot, hogy a munkaerő árucikk legyen és azt az állapotot, hogy a tőke áru-hogy a munkaerő árucikk legyen és azt az állapotot árucikként vásárolja meg. Meg kell tehát szüntetni az embernek ember által való kizsákmányolását és az elkövetkező társadalmi rendet önkéntes munkára, alkotás vágyra és a szükségleteknek az emberi és gépi termeléssel a legnagyobb mérvű kielégítésére kell felépíteni. Mindenki egyformán juthasson hozzá az élet javaihoz, szépségeihez, az örömhöz. Az egyes ember ne legyen százezrek ura, akiknek élete kényre-kedvre ki van szolgáltatva. A munkások ne rettegjenek, hogy éhen vesznek, ha becsukják a gyár kapuit, ne éljenek többé örök bizonytalanságban és úgy, hogy

minden erőfeszítésük ellenére is csak a „kezüktől a szájukig” élnek, mert a legtisztességesebb munkabérből sem futja többre.

Mindezt a társadalomtudományok segítségével ismerte föl a munkásosztály. A társadalomtudomány a munkásosztály nélkül csak szürke elmélet, pusztá álmodozás, de a munkásosztállyal együtt eleven valóság, századunk legfontosabb és legjelentősebb tudományága. Aki ilyen szempontból vizsgálja a dolgokat, megtalálja a feleletet arra, hogy a munkásosztály legöntudatosabb része, mihelyt felismerte saját helyzetét, miért érdeklődik a társadalomtudományok iránt és megtalálja a feleletet arra is, hogy miért nem lehet elszakítani a marxista társadalomtudományi szemlélettől a munkásosztályt. Pedig a kísértés sokszor igen nagy volt és végül odáig vezetett, hogy a társadalomtudomány egyes igazságait, tételeit ellenfeleink kisajátították! Úgy tesznek, mintha igazságainkat sohasem vonták volna kétségbe és úgy jönnek felénk, mintha igazságaink harcosai volnának; ők volnának törekvéseink legjobb szószólói!

Így születik meg és született meg minden korban a *jelzővel* megkülönböztetett társadalmi irányok szerepe. A szocializmus helyett és a társadalomtudomány helyett gyakran olvashatunk jelzőkkel ékesített megkülönböztetést. Ezeknek a jelzőknek a szerepe a megtévesztés eredményességét fokozza. Pedig akármi-lyen jelzőt biggyesztenek a szocializmus, vagy a társadalomtudomány elé, az mind gyanús, mert *a szocializmus és a társadalomtudomány minden jelző nélkül*, a föld bármely részén, bármely országban, bármely nyelven ugyanazt jelenti. Smith Ádámnak „A nemzetek vagyonosodásáról” szóló klasszikus közgazdasági műve egyformán alapja a nemzetgazdaságnak nálunk is, másutt is és nem jelent *angol* közgazdaságtant, hanem csak egyszerűen *közgazdaságtant*. Marx Károly vizsgálódásai a tőke és a munka viszonyáról, a társadalmak keletkezéséről, a kialakuló osztályellentétekről és a belőlük folyó osztályharcokról, nem *német* tudomány, hanem egyszerűen tudományos vizsgálódás a közgazdaság és a társadalmi élet területéről. A szocializmus nem *angol*, *japán*, vagy egyéb megjelölésű, hanem csak egyszerűen *szocializmus!* Egy olyan új társadalmi berendezkedés, olyan új társadalom megjelölése, amelyben nem lesznek osztályok, osztályellentétek és amelyben egyik ember nem zsákmányolhatja ki a másikat és egyik ember sem rendelkezhetik a termelőeszközök és a tőke fölött.

A munkásosztály legöntudatosabb része, amely szociáldemokratának vallja magát, a politikai és gazdasági küzdelem céljára szervezkedett és eszméinek megvalósításáért harcot folytat, mind ezt felismerte. A második lépést, amely a felismeréstől a megvalósításhoz vezet, megtette: küzdelmet folytat céljának megvalósításáért!

A munkásosztály nem fatalista, nem hisz abban, hogy a dolgok önmaguktól megváltoznak és hogy neki a dolgok kialakulá-

saban nincsen szerepe. Nagyon hibásan magyarázzák, akik azt hiszik, hogy a társadalom átalakulása törvényszerűen, önmagától következik be és így a szocializmus elkövetkezése is olyan társadalmi bizonyosság, amelyért a munkásosztálynak nem kell küzdelmet folytatnia. Hogy a jobbágyság után a feudalizmus, a feudalizmus után a éehrendszer, a céhrendszer után a modern nagy kapitalizmus következett el, amellezt szól, hogy a modern kapitalizmust a szocializmus váltja föl, de nem anélkül, hogy ne kelljen érte küzdeni, mint ahogy küzdeni és áldozni kellett valamennyi előző társadalmi állapotban is a társadalom megváltoztatásáért.

Ebben a küzdelemben elsőrangú szerepe van a tudománynak és ezek között legelsőül a társadalomtudománynak.

A társadalomtudományok iránt való érdeklődés nem egyformán ébredt föl minden országban és minden népben. Ez is annak a bizonyosága, hogy a társadalom egy bizonyos fejlettségi fokán emelkedik a társadalomtudományok jelentősége. Minden nemzetnek és minden társadalomnak története van és ez a történet rányomja bélyegét a dolgok kialakulására és fejlődésére.

Legelsősorban Anglia kezdte tanulmányozni és vizsgálni a gazdasági életet, a társadalom funkcióját. Miért? Azért, mert ebben az országban fejlődött ki leghamarabb a modern kapitalizmus. Összes erői itt fejlődtek ki és valóban a „világ műhelye” volt a legalkalmasabb arra, hogy osztályok és osztályellentétek kialakulását meg lehessen figyelni, hogy a nagy gazdagság létrejöttét meg lehessen vizsgálni, a tőke és a munka szerepét meg lehessen határozni. Ebben az országban lehetett legelsősorban felismerni a munka jelentőségét, az értékőbblet felhalmozódását, az értékőbbletet és vagyonosodást növelő gyarmati kizsákmányolást és itt lehetett megfigyelni, megvizsgálni, átélni a modern nagyipari proletariátus kialakulását. A klasszikus közgazdaságtan Angliában született meg, de ma már nem szorítkozik Angliára, hanem mindazokra a nagyipari államokra, ahol modern kapitalizmus alakult ki. Más országban, így Franciaországban, a társadalmi állapotok vizsgálata nem a nagyiparból indult ki, mert ez az ország abban az időben iparilag sokkal hátramaradottabb volt. Nagy szerepe volt itt a nemességnek, a nagybirtoknak, a parasztságnak és a kisiparoságnak. A politikai harcok itt nagy szerepet tölthettek be és ezeknek történelemformáló ereje természetesen kihatott a mai Franciaország szellemére is, noha a mai Franciaország már nagyipari állam, amelynek nagy proletársága van. De a politikai küzdelmek, szabadságharcok és forradalmak tradíciói ma is érvényesülnek.

Így sorra vehetnők a többi országot is. De ez egészen felesleges. Az olvasó is tájékozódni tud arról, hogy ma már rengeteg sok országban fejlődött ki az ipari kapitalizmus és keletkezett a nyomában hatalmas, nagyszámú proletárság. A modern kapitalizmus ma már sok helyen *monopolkapitalizmus*sú vált, ahol az

iparágak egész sorát monopolizálja egy-egy tőkecsoport úgy, hogy ön maga mellett nem tűr más versenytársat. Természetes, hogy olyan országban, ahol a monopolkapitalizmus ilyen nagy erőre tett szert, ez nem maradt következmények nélkül az illető ország gazdasági, társadalmi és politikai viszonyaira sem. Ha egy pillantást vetünk a nehéz vasipar kulcshelyzetére Franciaországban, Németországban, a bánya- és hajóipar szerepére Angliában, az olaj- és a banktőke szerepére Amerikában, nyomban felismerhetjük ezeknek a hatalmas, szinte korlátlan befolyását a társadalmi és politikai viszonyok alakulásában is.

*

De maradjunk tárgyunknál. A társadalomtudomány nem lezárt tudomány, hanem maga is fejlődő és mindnagyobb területre kiterjedő tudomány. A társadalomtudomány segítségével ismertük meg a társadalmat, amelybe beleszülettünk és amelyben élünk. A társadalomtudomány segítségével kapunk tiszta képet működéséről, keletkezéséről, fejlődésének eddigi történetéről. Tehát ugyanolyan hasznát vesszük a társadalomtudománynak a társadalom szerkezetének megismerésében, mint amilyen hasznát veszi az orvos a maga tudományának az emberi szervezet megismerésében. És ez igen nagy szó. Igen nagy eredmény. Ma már minden ország társadalmi viszonyainak megismerésében segítségül vesszük a társadalomtudományt. A munkásosztálynak van a legtöbb köze a társadalmi viszonyokhoz, mert hiszen az ő legnagyobb érdeke, hogy a társadalom szerkezetét és fejlődésének irányát felismerje, az egyes társadalmi funkciók, osztályok, társadalmi jelenségek, a munka és a tőke viszonyának kialakulását és szerepét tisztán lássa. Ha mindezt nem venné figyelembe, ha nem venné segítségül a társadalomtudományt és nem vizsgálná meg a társadalmat, akkor jól-rosszul táplálkozna, nem volnának ideáljai, életének nem volna értelme! De éppen azért, mert fölismerte a maga és az emberi társadalom történetét és fölismerte a maga ideáljait, egyedül alkalmas arra, hogy harcot folytasson egy új társadalomért, egy új, igazságosabb, szebb, tökéletesebb emberi társadalomért!

Így talált egymásra a munka és a tudomány. Az egyetlen hatalom, amely a szocializmust diadalra juttathatja, a munkásosztály. Azelőtt is hirdettek szocializmust és új társadalmi rendet. De ez csak azért maradt vágy, utópia, mert nem volt még modern munkásosztály, amely a szocializmus megvalósítására törekedett volna. Ahhoz, hogy a modern szocializmus megvalósuljon, modern munkásosztályra van szükség.

A munkásság fölismerte, hogy

a rendszernek a megszüntetésével szüntethető meg minden nyomor, kizsákmányolás és elnyomatás. Természetes, hogy a mun-

kásosztály ebben a küzdelemben a maga harcát a közvetlen munkaviszonyok megjavításán túl vitte. Sehol sem elégedett meg a munkaviszonyok megjavításával, mert a munkaidő és a munkabérek szabályozása a kapitalista társadalomban csak a kereseti és megélhetési viszonyok viszonylagos megjavítását eredményezheti, amelyet minden válság — amely pedig a kapitalista társadalom elmaradhatatlan kísérőjelensége — teljesen megsemmisít. Ma már a kapitalisták és a polgári közgazdászok is természetesen találják a megismétlődő és mindig visszatérő nagy válságokat. Védekeznek ellene, ahogy tudnak, a munkapiac és a termelés szabályozásával, de ez a szabályozás mindig a kapitalista társadalmon innen marad. A kapitalisták megkísérelték, hogy országontúli piacokat szerezzenek a válság elhárítására; megkísérelték, hogy a termelést világvonatkozásban szabályozzák, ami azt jelenti, hogy csak annyit termeljenek, amennyi árut el tudnak adni. De ha ez sikerül az egyik iparágban, akkor a válság a másikon tör ki, úgy, hogy végleges és tökéletes szabályozás a kapitalista alapon nyugvó társadalomban alig lehetséges.

Napjainkban történnek kísérletek a tervszerű termelésre és a válság elhárítására. A válság olyan súlyos politikai és gazdasági következményekkel jár, hogy a munkásosztály is kénytelen mindent megtenni a válság elhárítására. Ez annyit jelent, hogy sokszor munkaviszonyainak a romlását is kénytelen eltűrni. Kivezető út csak egy van és ezt a munkásosztály régen felismerte: a napi gazdasági és politikai harcokon túl, a *legfontosabb harc a szocializmus megvalósításáért folyik*, olyan társadalmi rendért, amelyben a gazdasági válságokat is megszünteti a termelés és a fogyasztás észszerű kialakulása és a profit megszüntetése.

A társadalomtudományok nagy jelentőségére a szocializmus elméleti előiharcosai mutattak rá. Az ő érdemük elővültietetlen. *Marx Károly* és *Engels Frigyes* teoretikus, forriadalmár és tudós volt. Ifjúságukban résztvettek a polgárság felszabaduló harcaiban és forradalmakban. Azután megismerték a polgári társadalom keletkezését, kialakulását, felismerték a társadalmi viszonyokat és ez vezette őket a proletársághoz. Életük alkonyán alakult ki a modern kapitalizmus és nyomában a modern ipari proletárság. A munkásosztály ekkor lépett önállóan a történelem színpadára, mint aki felismerte történetét és hivatását.

Az ő munkájukban egyesült a tudomány és a munkásság. A munkásosztály viszonya ebihez a tudományhoz elszakíthatatlan. A marxizmus vezette a munkásosztályt a társadalom szerkezetének megismerésére és arra a további felismerésre, hogy a társadalom szerkezetét *meg lehet változtatni*. A munkásosztály a miami társadalmi örökös. Ő vámm hivatva megvalósítani az új társadalmi rendet, mely nem alapulhat semmiféle önkényen, mert *minden önkény elnyomatást és önkényt szül*. A munkásosztálynak meg kell tanulnia azt az egyszerű, morális

tételt, hogy *aki cserbenhagyja ideáljait, vagy azok meg valósítására olyan eszközökkel él, aminőket maga a legsúlyosabban elítélt és amelyek ellen a legélesebben küzdött, az elveszti erkölcsi jogosultságát arra, hogy a történelem legnagyobb jelentőségű, egy új társadalmi rendért való harcát folytassa.*

Mi, szocialisták, azért vagyunk erőseik, mert minden önkényt, igazságtalanságot, becstelenséget elvetünk. *Azokat az eszközöket, amelyeket megvetünk és elit élünk, nem tehetjük magunkévá.* Ami tegnap igazságtalanság és gonoszság volt, az nem lehet holnap hófehér, ártatlan, szüzi tisztaságú, osak azért, mert tegnap az ellenfeink, ma pedig mi alkalmazzuk! A szocializmust nem lőhet önkénnyel, vérrel-vassal, igazságtalansággal, elnyomattással, börtönnel megvalósítani. Ha lehetne, — ez nem volna szocializmus!

A szocializmus győzelme elvitathatatlan. De a politikai és társadalmi küzdelmek során a legszebb szándékok és törekvések is belesztek a politikai konjunktúrákba és uralmakba. Ezeket is túléli azonban a munkásosztály mindig megújuló küzdelme, amellyel önmagát és a társadalmat fel akarja szabadítani.

Ebben a felszabadító harcban a társadalomtudomány a legkiválóbb, a legfontosabb segítőeszköz, hogy a munkásosztály ne csapkodjon maga körül vakon, hanem tisztán lásson és halljon és nyílegyenes úton jusson céljához közelebb. Ezért van szükség a tudományra és ezek között legfőképpen a társadalomról szóló tudományra.

Két kötetben összegyűjtött tanulmányokat bocsátunk az olvasók elé. Mindegyik más-más területről szól, de valamennyinek az a célja, hogy egy-egy vizsgálódásról, megfigyelésről számot adjon és a munkásság értelmét, ismereteit, tudását gyarapítsa, azon a területen, ahol leginkább van rá szükség. Bármilyen nagyok az akadályok, nagyok a zűrzavarkeltésre, megtevesztésre irányuló törekvések, a munkásosztály mindezek ellenére teljesíti hivatását és feladatát. Nagy feladatunk: tudással felvértezve küzdeni a szocializmusért, egy jobb, szebb és tökéletesebb emberi társadalomért!

Mónus Illés.

„Csakhogy a filozófusok nem nőnek gombaként a földből, ők koruk, népük termékei, amelynek legfinomabb, legértékesebb és leglathatatlanabb nedvei a filozófia» eszmékben keríngenek. A filozófusok koponyájában ugyanaz a szellem építi a filozófiai rendszert, mint amely a munkás kezével a vasutat. A filozófia épügy nem független a világtól mint ahogy az agy sem független az embertől, csak azért, mert ez nem a gyomomban fekszik; de persze, a filozófia korábban létezett a világ méhében, mielőtt talajt kapott a földön, más emberi tevékenységek már a földhöz tartoztak, gyümölcsöztek, mielőtt megsejtette, hogy az értelem is e világból való, vagy hogy ez a világ az értelem világa lehet.”

(MARX.)

Elmélet és gyakorlat a társadalmi küzdelmekben

írta vándor zoltán

Mióta a tudományos gondolkodás módszereit a társadalmi jelenségekre is alkalmazzák, a társadalmi tudomány szerephez jut a társadalmi küzdelmekben. Ez a szerep annál nagyobb, mennyél jobban nő a tudomány tekintélye a vallás mellett s a vallással szemben. A francia forradalom óta úgy a konzervativizmus, mint a liberalizmus politikai harcait a tudomány fegyvereivel is vívja. A *konzervativizmus* a kialakult társadalmi rendet a szerves történeti fejlődés gondolatával védi, azzal a régi idők óta kialakult renddel, amelyet nem lehet tetszés szerinti időben és helyen a szerves fejlődés sérelme nélkül átugorni. A természetjognak és a szabad versenyen alapuló klasszikus közgazdaságnak viszont a *liberalizmus* követeléseinek indokolásában jut előkelő hely. Még a tudományt lekicsinylő és a kiválasztott fajok és egyének teremtő erejét dicsőítő *új társadalmi romanticizmust hirdető irányok* is bizonyos tudományos tanok hatása alatt vannak. Ilyen tan pl az a *fajelmélet*, amely felsőbbrendű emberi fajtát létét vitatja, továbbá az a társadalmi tan, amelynek szemében a tömegek jelentősége eltörlődik a nagy emberek, a vezető egyéniségek mellett.

De alig van olyan társadalmi irányzat, amely a jelen küzdelmeiben nagyobb súlyt helyezne a tudományos felismerésre, mint a modern munkásmozgalom. Azt az elméletet, amellyel ez a mozgalom gyakorlati küzdelmeit megalapozta, a marxizmust, *tudományos szocializmusnak* is nevezik. Ez a „tudományos szocializmus”, épúgy, mint a nem tudományos, sőt tudományellenes szocializmusok, gyakorlati célok megvalósítására törekszik. Felfogását jellemzi ez a marxi mondás: „A filozófusok a világot különbözőképp magyarázzák, de az igazi feladat a világ megváltoztatása.” A világ megváltoztatásához azonban szükséges, hogy világos képünk legyen arról a világról, amelynek képét át akarjuk formálni. A társadalom világának képét csak akkor ismerhetjük meg valójában, ha ismerjük törvényszerűségeit.

Gazdaság és kultúra

A tudományos szocializmus egyik legalapvetőbb felismerése a *gazdasági élet elhatározó jelentősége* a társadalmi történelemben. Az emberi gazdaságnak, a különböző gazdasági javak termelési módjának és a forgalomnak megváltozásával átalakul eszerint a tanítás szerint az állami élet, a politika, az erkölcsi megítélés, a vallás, a tudomány és a művészet. Marxnak ez a társadalmi szemlélete kényszerítő erővel kell hogy hasson mindenkire, aki ő mi korunk történetét látó szemmel figyeli. A mi időnk a földkerekség nagy részében még mindig a kapitalizmus fokozatos terjeszkedésének korszaka. Aki látja a kapitalizmus előretörését

a Közel-Keleten, Törökországban, Irakban, Palesztinában, majd Indiában, vagy a Távols-Keleten, Japánban és Kínában, az észre kell hogy vegye, mint formálja át az újfajta gazdasági rend a begyjökeresedett hagyományokat, az állami és jogi élet ódon formáit épügy, mint a régi szokásokat, erkölcsöt és vallást. Az új gazdaság nyomán új világ támad.

De a kapitalizmus hódító útját nemcsak a kapitalizmuson kívül elterülő területen, hanem a kapitalista társadalmon belül is folytatja. Az ipar és kereskedelem kapitalista alakja kedvez a városok növekedésének a falu rovására. S a városi tömegekben a falu leikétől elütő lelki típus fejlődik ki. A városi ember egészen másképp éli és érzi át a világot, mint a falusi.

Hasonló erővel szemlélhetjük a gazdaság hatásait a társadalomra, az egész kultúrára, ha a kapitalista gazdaságnak nem térhódítását, hanem hullámzását figyeljük meg. Viruló konjunktúra, gazdasági fellendülés idején más a társadalom képe, mint akkor, ha válság rázza meg. Megérthető-e a politika mai arculata anélkül a hatalmas gazdasági földrengés nélkül, amely a harmincas években rázkódtatta meg tengeren túl és tengeren innen az egész világ gazdaságát? A gazdaság rendkívül fontos szerepe a társadalmi történelemben ma a marxizmus hatása alatt mindinkább közkinccsévé válik a társadalmi tudománynak. Nemcsak magukat marxistáknak nevező szociológusok, mint pl *Tönnies* és *Oppenheimer*, emelik ki munkáikban a gazdasági élet társadalomformáló erejét, hanem korunk német társadalomtudományának legnagyobb alakja, *Max Weber* is, aki különben a marxista szociológiának egyoldalúságot vet szemére. Weber a társadalom és gazdaság kölcsönhatásának szentelt nagy művében, a „Wirtschaft und Gesellschaft”-ban, az érvek, az elemzések nagy tömegével világítja meg azt a hatalmas erőt, amellyel a gazdasági élet formálja az emberi társadalmat. Részben közvetve, a német szociológia hatása alatt, részben közvetlenül, a marxizmus megtermékenyíti korunk francia és angol társadalomtudományát is. Durkheimnek és iskolájának szociológiája pl a gazdasági szerkezet fejlődésének döntő jelentőséget tulajdonít a társadalmi élet alakulásában.

Az a marxizmus, amelynek termékenyítő hatása megérzik korunk társadalomtudományán, forrása volt számos *félreértésnek* is, mint nem egy mélyreható tudományos irány. Sokan Marx magyarázó hasonlatainak szó szerinti, téves értelmezésével azt hiszik, hogy a társadalom olyan merev épület, amelynek pontosan elválasztható szakaszai, emeletei vannak, alapépítménye a gazdaság, felépítménye, egymástól elkülöníthető emeletei: az állam, jog, erkölcs, vallás, tudomány és művészet. A marxizmusnak, amint ezeknek a téves magyarázatoknak egyik szatirikus ismertetője mondotta, mint valami felvonónak segítségével juthatunk az emelet földszintjéről a magasabb régiókba. Akik így gondolkodnak, nem érzik át, hogy a társadalom épügy, mint az

elei, *egységes áram*, amelynek valamennyi szála egymásba fonódik, egymással kölcsönhatásban van és csak a tudományos elvonás segítségével választható el. Ez a kölcsönhatása, ez az eleven egysége a társadalmi élet sodró árama minden csöppjének szervesen hozzátartozik a marxi társadalmi szemlélethez s Marx és Engels ezt is értették a társadalom „dialektikus” szemlélete alatt.

Hasonlóképp elterjedt torzképe a marxizmusnak az a nézet, mintha a társadalmi életben egyedül a gazdaságnak volna fontossága, jog, erkölcs, vallás, tudomány pedig csak egyszerű reflexei a gazdaságnak. A marxizmusnak félreértő követői és félremagyarázó ellenségei, akik ezt a tanítást így értelmezik, szem elől tévesztik, hogy *űz emberi kultúra különböző ágai* a különböző történelmi korszakokban éppolyan *jelentős része a társadalomnak*, mint az idegek, az izmok, a csontok, a véredények, a bőr az emberi testnek. S ha az idegrendszer az emberi test sejtjeinek összekötője és irányítója, ez távolról sem jelenti azt, mintha a bőrnek és a vérnek, a csontoknak és az izmoknak nem volna nélkülözhetetlenül fontos szerepe. Az a körülmény, hogy a gazdaság változásai átfőmálólag hatnak az egész társadalmi életre, még nem jelenti azt, mintha az erkölcsnek vagy a művészeteknek nem volna a társadalmi életben szintén igen komoly funkciója.

A szocialista mozgalom a tudománynak a gyakorlat szempontjából tulajdonít nagy fontosságot. S ezért nem lehet eléggé nyomatékosan hangsúlyozni azt a káros gyakorlati hatást, amelyet az a téves elmélet gyakorol, amely szerint az egymással küzdő csoportok erkölcsének nincs befolyása a társadalmi harcok kimenetelére. Az *erkölcsi szolidaritás magas foká nélkül nem képzelhető el diadalmasan előretörő munkásmozgalom*. Új társadalmat csak új erkölcs segíthet győzelemre.

A gazdaság társadalmi szerepének felismerése azért lényeges a társadalmi gyakorlat szempontjából, mert ennek segítségével látjuk az új erkölcs kialakulásának társadalmi, gazdasági előfeltételeit. De gyakorlatilag fontos az a meglátás is, hogy lényeges társadalmi változás a gazdasági élet gyökeres átalakulása nélkül nem képzelhető el. Új társadalmat elsősorban *a gazdaságot átalakító cselekedettel* kell teremteni és nem morálprédikációval. A prédikáció, az ígéhirdetés egyedül nem változtathatja meg a világot, ha nem teremti meg a gazdasági előfeltételeit a jobb, az emberibb életnek. Évezredek óta hirdetnek nemes, önfeláldozó emberi erkölcsöt. S ennek az ígéhirdetésnek hatása alig vehető észre a társadalom képén. A gazdaság új rendje nemcsak azért fontos, mert a gazdasági élet gondoskodik az ember alapvető szükségleteinek megfelelő kielégítéséről, hanem azért is, mert a gazdaság átalakítása nélkül nem juttathatók -a tömegek igazán magasabb kultúrához, nem élvezhetik a tudományos és művészi kultúra javait, nem élhetnek a fejlettebb erkölcs elveinek megfelelően. A tudományos szocializmus egyik legkiszögellőbb pontja

hogy a gazdaság ilyfajta átalakítása a mi korunkban, a modern kapitalizmus korában vált *lehetőséggé*. A technika tüneményes fejlődése a mi korunkban adott módot a gazdasági életszínvonalnak eddig lehetetlen emelésére. Az ipari tőkének nagyüzemekben való tömörülése pedig lehetővé tette a gazdasági élet erőteljes szocialista átszervezését. Szóval a gazdasági fejlődés sodra kedvez a munkásság társadalmi haladást szolgáló törekvéseinek.

Osztályok emelkedése — osztályok eltűnése

De az olyan gazdasági rendszerért folyó küzdelem, amelyik széles tömegek kulturális emelkedését teszi lehetővé, nemcsak gyöngé akadályokba ütközik. Ennek a küzdelemnek előrehaladását gátolja azoknak a csoportoknak a hatalma, amelyeknek *érdeke* a mai gazdasági rend fenntartása. S amelyeknek *ereje* is van ennek a rendnek a fenntartására. Ezek a csoportok a társadalom uralkodó osztályai.

S mert az uralkodó gazdasági rend az uralkodó osztályoknak kedvez, az osztályok helyzetének elemzése nemcsak elméleti, hanem gyakorlati okokból is fontos a mai rend megváltoztatására törekvő szocializmus szempontjából. A társadalmi csoportok élet- és erőviszonyai a társadalmi gazdaságban való elütő szerepük következtében mások. Lelki életük, felfogásuk, politikai és társadalmi világnézetük is elüt egymástól.

Az a tény, hogy az egyes államokon belül különböző osztályok foglalnak helyet, hogy ezek a gazdasági befolyást is biztosító politikai uralomért harcot folytatnak egymással, épúgy ismeretes volt a tudományos szocializmus föltűnése előtt, mint a gazdasági viszonyok nagy jelentősége a társadalmi életben. A marxizmus *new fedezte fel, csak élesebben formulázta* és elmélyítette ezeket az igazságokat.

A modern demokrácia vezető államainak politikai rendje, és itt elsősorban Angliára és Franciaországra gondolunk, egybeesik a polgárság felemelkedésével s azokkal az éles harcokkal, amelyeket a polgárság a politikai uralomért folytatott a hűbéri rend képviselői, a királyság, nemesség és klérus ellen. Ez nem maradhatott titok az angol és francia történetírók előtt és különösen nemi azokban az időkben, amikor a feltörekvő polgárság történetírói erősen szembenálltak az ellenforradalmi hűbéri rend képviselőivel. A polgárság történetírói ezekben az időkben aláhúzzák az osztály harcok jelentőségét. A marxizmus osztályelmélete a francia forradalmak és ellenforradalmak történetíróira, *Thierryre, Mignetre* és *Guizotra* nyúlik vissza.

A hűbéri társadalom leírásánál nehéz is volna letagadni a társadalom osztályokra való bomlásának, osztály tagozódásának tényét. Hisz ezekben a társadalmakban a nemességet, a papságot, a polgárságot és a parasztságot nemcsak társadalomgazdasági tények, hanem jogi határvonalak is elválasztják egymástól. Az osztályok alkotmányjogi korlátokkal elválasztott *rendek*.

Sokkal nehezebb az osztályhelyzet felismerése a hűbéri társadalmat felváltó polgári társadalmakban. Ezekben a törvény előtt mindenki egyenlő. S az egyenlő jogok fikciója elmosza az éles társadalomgazdasági választóvonalakat. Alapos szociológiai elemzésre van szükség, hogy világosan lássuk az eltéréseket, a társadalmi és gazdasági helyzetben mutatkozó különbségeket, amelyek a földbirtokosokat, a bank- és az ipari tőke képviselőit, a kereskedőket a munkásoktól és a különböző középrétegektől elválasztják.

A társadalmi és gazdasági helyzet eltérő volta, a különböző osztályokhoz való tartozás az egyes osztályok tudatában nem tükröződik vissza egyforma erővel. Bátran mondhatjuk, hogy az uralkodó osztályok tudatosabban ismerik fel helyzetüket, nagyobb nyomattal képviselik érdekeiket, mint az alsó osztályok. A parasztság szétszóródik egymástól messzire eső falvakban. A munkásság különböző foglalkozási csoportokra oszlik. Ezeknek a csoportoknak, sokszor a munkában lévőknek és a munkanélkülieknek ellentéte elhomályosítja az alapvető érdekek közösségének felismerését.

Hosszú és erős gazdasági harcokra volt szükség, hogy a munkásságon belül kialakuljon a közös osztályhelyzet meglátása, a világos *osztálytudat*. De a gazdasági harcoknál az osztálytudat kialakulására még erősebben hatottak a politikai harcok. Azok a küzdelmek, amelyeket a munkásság politikai jogaiért folytatott. Politikai jogokért, amelyeket elzártak előle a vagyonnak biztosított privilégiumok. S ezek a vagyonnak juttatott politikai előnyök szemléltetővé tették a vagyontalanok érdekközösségét. Azt a közösséget, amely fennáll akkor is, ha a foglalkozás, a lakóhely elválasztja a munkásosztály egyes csoportjait. A politikai küzdelmek hevességétől, élességétől függ az osztálytudatnak élessége, amely különböző országokban eltérő fokot ér el.

Annak a szocialista elméletnek a gyakorlati jelentősége, amely a munkásság osztályhelyzetét világítja meg, egészen szembeötlő, mert megkönnyíti, *előmozdítja* az osztálytudat kialakulását. Azét az osztálytudatét, amely viszont a munkásság érdekeinek hathatós védelmét segíti elő. A munkásosztály felemelkedését. A szocialista elmélet maga is része, eleme annak a hatalmas történeti folyamatnak, amelyet a munkásosztály társadalmi helyzetének javulása, a munkásság növekvő emancipációja jelent. Aki ebben kételkedik, az hasonlítsa össze a kezdeti kapitalizmus állati sorban élő bérrabszolgáinak helyzetét az angol vagy skandináv munkásság mai sorsával. Vesse össze azt a lelki szemléletet, azt az életfelfogást, amelyet helyzetéről a munkás a 18. század végének angol vagy francia gyáraiban és a mi időnk nagyüzemeiben alkot.

De a tudományos szocializmus osztályelméletének gyakorlati szerepe nem merül ki abban, hogy a munkásságot segíti a társadalmi felemelkedésért folytatott küzdelmében. Úgy mint ahogy a

francia felvilágosodás bölcseleinek elmélete a polgárság emancipációs harcainak előmozdítója volt. Itt *másról*, még nagyobb ügyről is van szó.

A kapitalista gazdasági fejlődés a tudományos szocializmus tanítása szerint olyan gazdasági rendszer megteremtését teszi lehetővé, amelyben a termelés határtalan fejlődését nem gátolják a termelőeszközök felett gyakorolt *monopóliumok*. Olyan gazdasági rendszerét, amelyben a munka nem válik el a tulajdontól, ahol maguk a dolgozók vezetik az összesség érdekében a termelést. Ezt az átalakulást a technika fejlődésén kívül lehetővé teszi hatalmas vállalatok keletkezése, amelyek tulajdonosai, a részvényesek nem maguk vezetik a termelést, hanem alkalmazottaik. Lehetővé teszi a munkásság értelmi fölemelkedése is.

Ez a lehetőség igazán csak akkor alakul át valósággá, ha a munkásság erkölcsi és értelmi felemelkedése olyan fokot ér el, amely őt nemcsak a termelés vezetésére teszi alkalmassá, hanem arra a politikai szerepre is, amely osztályok küzdelmével magát az osztálytársadalmat küszöböli ki. Az ilyen osztályharc harc, amely nem új osztályuralomért, hanem *minden osztály uralom ellen* folyik.

Nemcsak a gazdasági élet jelentőségének elmélete, hanem az osztályküzdelmek tana is gyakran eltorzul abban a gyakorlati harcban, amelyet elősegíteni hivatott. S itt elsősorban nem arra a torzító tükörrre gondolunk, amelyet az ellenfél tart a tudományos szocializmus tanítása elé. A követők leegyszerűsítése is gyakran a tisztánlátás kárára van. Az osztályharcot sokan úgy fogják fel, mint két nagy osztálynak, a vagyonosoknak és a vagyontalanoknak egymással folytatott küzdelmét. Már Marx maga is szembeszállt Lassallenak a valóság tényeit túlságosan egyszerűsítő propagandájával. Az uralkodó osztályokon belül találkozunk osztályokkal és csoportokkal, amelyek érdekei egymással összeütköznek, így gyakorta a földbirtokosoknak, az ipari és kereskedelmi tőke képviselőinek az érdekei. De nem szabad elfeledkezni arról a nagyszámú *középrétegről* sem, amely a földbirtokosok, tőkésék és munkások között foglal helyet, a parasztok különböző rétegeiről, a kézművesekről, a kiskereskedőkről s az alkalmazottak eltérő kategóriáiról. Bátran mondhatjuk, a társadalmi harcok serpenyőjét ma ezek a rétegek billentik egyik vagy másik irány javára. A munkásosztály eredményesen csak úgy folytathatja felemelkedéséért harcat, amely az egész társadalom felszabadításáért folyó küzdelem, ha tisztában van a mai osztálytársadalom *összetett* voltával és ha más hason¹ ó helyzetű és érdekű osztályok *szövetségét* keresi.

De beszélhetünk-e egyáltalán a mi időnkben, diadalmas elleni orradalmak sorozatos korában a munkásosztály történelmi hivatásáról, döntő szerepéről a társadalom jövőjét formáló küzdelmekben? Aki csak kevéssé is ismeri a történelmi fejlődést, az osztályok emelkedésének ütemét, az *tünetmentesnek* s az alsó

osztályok eddigi emelkedésénél hasonlíthatatlanul erősebb tempójúnak kell hogy lássa a munkásság emelkedését a mi korunkban. Körülbelül száz évvel ezelőtt Európa mai haladott országai bân állati sorban élô, írástudatlan, alkoholizált tömegek szorongtak az ipari központokban. A tömegnyomor nem tűnt el a mi korszakunkban sem. De minden nyomor ellenére széles munkástömegeknek nemcsak anyagi sorsa javult, hanem kitágult a szellemi látóköre is. Nem a legrosszabb megfigyelôk állítják, hogy a munkásság haladott rétegeinek politikai műveltsége ma magasabb, mint a polgárság hátramaradott rétegeié. Korunk ellenforradalmi visszahatást jelentenek erre a rendkívüli ütemû fejlődésre. S ez a visszahatás maga is bizonyítja annak az emelkedésnek a komolyságát, amely mögött olyan erôk állanak, amelyeket a vere-ség újabb próbára, még nagyobb összefogásra ösztönöz.

Államok harca — nemzetek békéje

Az osztálytagozódás társadalmi megoszlást jelent az egyes államokon belül. A korábbi történeti szemléletek jelentékeny része elsôsorban az államok egymás közt való viszonyára, különösen háborús összeütközéseikre irányította figyelmét. Mikor a marxizmus az osztálytagozódás vizsgálatára helyezi a fôszûlyt, akkor ez *ellenhatás* a korábbi történelmi szemlélettel szemben.

Az osztályok és államok egymáshoz való viszonya voltaképpen szorosan egybefügg. Különbözô oldalai annak a társadalmi folyamatnak, amelyet rendkívüli mértékben befolyásol a társadalom gazdasági szerkezete. A *külpolitika* épügy függ az osztályok egymáshoz való viszonyától, mint a *belpolitika* az államok egymásközi kapcsolatától, súrlódásaitól, összeütközéseitôl, ille-tôleg békés együttmûködésétôl.

Maga az *osztályok keletkezése* sem érthetô meg a különbözô közösségek, törzsek és államok harca nélkül. Mikor Platón az ókorban és Disraeli a legújabb korban az osztálytársadalmakról szólva, képletesen nemzetekről beszélnek a nemzeteken belül, akkor ez a kép csaknem szószerint érvényes az osztályok viszonyára nézve a történelmi fejlődés egyik korábbi szakában. A néprajz és a történelem tényeinek világánál az osztályok keletkezésének egyik legfontosabb oka azokban a háborús összeütközésekben látható, amelyekben az egyik törzs leigázza a másikat és szolgaságba veti. A *gyôzôkbôl* lesznek az uralkodó, a *legyôzöttekbôl* az alsó osztályok. Az osztálykeletkezésnek erre a menetére különösen Gumpłowicz és Batzel irányítják a figyelmet. Oppenheimernek és Kautskynak érdeme, hogy rámutatnak a hódításból eredô osztályalakulás gazdasági feltételeire. Eendszerint pásztor-népek, nomádok igaznak le letelepült, földműveléssel foglalkozó törzseket. A pásztorok mozgékony, edzô életmódja alkalmasabbá teszi ôket a harcra és hódításra, mint a földműveléssel összefüggô életmód. A földművelés viszont lehetővé teszi a legyôzött törzs tartós gazdasági kihasználását.

Különbözô törzsekbôl csak *hosszas együttélés után* alakulnak

ki az egységes nemzetek. Nemzetek, amelyeket egybefűz nemcsak a nyelvnek, hanem a szokásoknak, rendszerint a vallásnak közösége is. De a középkori rendi társadalmakban, amelyek a mai társadalmi rendet megelőzik, a társadalom mély rétegeiben elterülő jobbágyság valójában nem részese a nemzeti kultúrának. Csak a rendi társadalom összeomlásával, az európai szárazföldön a francia forradalommal kezdődik az alsó osztályoknak az a kulturális felemelkedése, amelyik a hozzájuk tartozókat a nemzet aktív tagjaivá teszi. A nemzet mint igazi kultúrközösség csak akkor válhat eleven valósággá, ha tagjainak *nemcsak jogi, hanem* megjavult társadalomgazdasági helyzeténél fogva *tényleges* lehetőséget nyújt a művelődésre, a kultúra eredményeinek fölszívására.

A szocialista elmélet — elég itt Jean Jaurés és Ottó Bauer nevét említeni — állapítja meg, hogy *az alsó osztályok emancipációja egybeesik a nemzeti felemelkedéssel.* Nemzeti közösségek a szó modern értelmében a demokrácia hódításaival tűnnek fel. Ennek az elméleti felismerésnek fontos *gyakorlati* következménye: igazi nemzeti kultúra csak a nemzet valamennyi tagjának tevékeny részvételével, tehát a szocialista társadalom megalkotásával hívható életre.

Nagy nemzeti társadalmak kialakulása nem szüntette meg a *háborús* összetűzéseket. A háború a társadalmi fejlődésnek kísérője a legrégibb időktől kezdve egészen a mi napjainkig. A marxizmus nem becsüli le a háborúk történelemformáló jelentőségét. Csak arra az alapvető hatásra mutat rá, melyet a békés termelés módja gyakorol a harcok céljaira, módszerére, eszközeire.

A háború *célja* szorosan egybefűg a gazdasági renddel, az uralkodó osztályok gazdasági érdekeivel. Más a célja a rendi társadalom földbirtokok hódítására irányuló háborúinak, más természetűek azok a dinasztikus háborúk, amelyekkel adófizetőket vagy értékes érceket s egyéb fontos nyersanyagokat akartak hódítás révén megszerezni. Más a természete a múlt század közepén lezajló, nagy európai nemzetek állami egységét elősegítő háborúknak s más fajtájúak azok az imperialista háborúk, amelyeknek célja piacok biztosítása az imperialista kapitalizmus részére. Az 1914-es világháborúban a nemzeti egységek létesítésének motívuma épúgy közrejátszik, mint az imperialista motívumok.

De a társadalom gazdasági szerkezete nemcsak a háború céljait befolyásolja. A társadalomgazdasági szerkezettel, a társadalom osztály tagozódásával függ egybe a *hadsereg szervezése.* Más a középkori hűbéri társadalom nemesi serege s más a pénzgazdaság korának föltűnésével az abszolutizmus zsoldos hadserege és más a harmadik rend előtörésével, a modern demokráciával együtt jelentkező általános védkötelezettségen alapuló néphadsereg. De a hadviselésnek módja, *a sztratégia és a taktika* szintén

függvényei a társadalmi és gazdasági szerkezetnek. A harmadik rend jelentkezése az amerikai és francia forradalmak háborúiban törte át a zárt rendek harcászati módszerét. Ekkor győzi le a rajvonat, szabad katonák mozgékony harci módszere a zsoldos hadsereg merev formáit. Nem szorul bővebb bizonyításra, mint függ a béke technikájától *ő háború technikája*, mint változik át pl. korunkban a hadsereg motorizálásával, a modern technika vívmányainak háborús alkalmazásával az egész háborúnak a képe.

A technika szerepe a békében és háborúban egészen ellentétes lehetőségeknek nyit utat. A modern technika a természettudományok segítségével először teszi lehetővé az emberiség történetében olyan gazdasági rend megteremtését, amely *tartós jólétet* biztosít *nagy tömegek* számára. S ezzel megteremti a kulturális emelkedés anyagi föltételeit. De ugyanez a technikai fejlődés teszi lehetségessé a fegyverkezés rohamos kifejlesztését, a fegyverek pusztító hatásának növelését. A traktor ugyanazon a technikai gondolaton alapszik, mint a tank. Az óceánokat átszelő repülőgép csekély változtatással tömegek pusztítására alkalmas fegyver. Az *élet technikájával együtt* rohan hétmérföldes csizmával, sokszor az élet technikáját megelőzve, *a halál technikája*.

A szocialista elmélet olyan utat világít meg a gyakorlat számára, amely egyaránt alkalmas az élet technikájának hasznosítására s a halál technikájának kiküszöbölésére. Csak a szolidáris, az osztálykülönbségeket megszüntető társadalmak olyan társadalmak, amelyek nem az egyéni haszon, hanem a közösség hasznának biztosítására törekszenek, teszik lehetővé a háborúra vezető nemzetközi összeütközések elhárítását. A szocialista elmélet *a békés nemzetközi együttműködés* gyakorlatának elmélete.

Imperializmus és szocializmus

A szocialista ideál az egyes államon belül az osztály nélküli társadalom megvalósítására törekszik és a nemzetközi életben az államok békés együttműködésére. Megvalósítható ez az ideál a modern imperialista társadalomban?

Az imperialista társadalom nem egy tendenciája *kedvezőtlen* a szocializmus megvalósítása szempontjából. A háború és a háborúra való készülődés rendkívül megnöveli a központi hatalom erejét. Nem egy államban a közigazgatási szervezet legkülönbözőbb ágait átölelő óriási szervezetnek gyarapodása, megnövekedett hatalma káros a szocialista fejlődés szempontjából.

De nemcsak ez. Az imperialista kapitalizmus, s ez igazolja a marxizmus előrelátását, az *élesedő válságok* korszaka. A technikai fejlődés rohanó tempója olyan eltolódásokra, aránytalanságokra vezet a gazdasági életben, amelyek a válságokat elmélyítik. A válságok gazdasági okaihoz járulnak a politikaiak. A háború még kirívóbbá tette a kapitalista rend aránytalanságait. A kapitalizmus legutolsó és legmélyebb válsága, a harmincas évek világgazdasági megrázkódtatása a legszorosabb összefüggésben volt a világháborúval.

Mi a társadalmi eredménye a *mi* korunk imperializmusa válságainak? A középosztály proletarizálódása gyorsul. A középrétegeknek lesüllyedését, proletarizálódását a marxizmus előre látja. De nem látta előre, hogy ez a proletarizálódás, legalább átmenetileg, nem teremt olyan lelkiállapotot, amely alkalmassá tenné a lesüllyedt középrétegeket a proletariátussal való lelki egybeolvadásra. Ellenkezőleg. *Gyűlöletet* idéz elő, irigységet a munkásosztály jobb helyzetben lévő rétegeivel szemben.

A tönkrement középrétegeknek hangulata kedvező talaj a társadalmi *reakció új formájának*, a fasiszmusnak kialakulására. A fasiszmus a mai társadalmi rend alapjait fenn akarja tartani. De a régi rendnek új formákat szán. Céljaiban reakciós, szólamaiban, módszereiben radikális. A munkásszocializmussal szembehelyezkedő fasiszmus több országban nem talál a munkásság végsőkéig menő erőteljes ellenállásra. S ez is a gazdasági válsággal van összefüggésben. Az óriási munkanélküliség csökkenti a munkások ellenállásának erejét.

A fasiszta áramlat, amelyet nemcsak a válság, hanem a veszített háború vagy a ki nem elégítő győzelem következtében keletkezett nemzeti elégtelenség, nemzeti megalázás is fűti, kielésíti azt a nemzetközi feszültséget, amely új háborúhoz vezet.

De mi jön az új háború után? Újabb és mélyebb válságok? Tovább folytatódik az imperialista körforgás?

Korunk imperializmusa nemcsak a fasiszmust, hanem azzal *ellentétes irányokat* is termel. A legkülönbözőbb fasiszta rendszerek nem oldják meg korunknak sem gazdasági, sem politikai problémáit. A fegyverkezési konjunktúra a fasiszta társadalmakban kétségtelenül csökkenti a munkanélküliséget. De ez a konjunktúra örök ideig nem tarthat. Mi következik utána? A nemzetközi feszültség háborúvá alakul át. De a háború, ha új imperialista győzelemmel végződik, csak újabb ellentétek forrása lesz. Az 1914-es világháború nem szüntette meg a nemzetközi feszültséget, sőt még erősebbet hozott létre.

A társadalmi renden belül való ellentéteket nem lehet kijelentésekkel megszüntetni. A fasiszmus nyilván alátámasztja a kapitalizmuson belül a vezető rétegek uralmát az állami apparátus egész erejével. A munkásság befolyása csökken. Nincsenek szakszervezetei. Nincs szava abban a parlamentben, amely különben is csak dísz az állam épületén, a demokratikus időkből megmaradt, jelentőség nélküli cikornya.

Miután az alsóbb osztályok számára az új rend nem teremtett sem anyagi felemelkedést, sem szellemi felszabadulást, részükre nem hozott sem gazdasági javakat, sem békét, a kielégületlenül hagyott szükségletek kielégítése után *nő a vágy*. A nyomás növekedtével egyenes arányban. A szocialista elmélet feladata, hogy ezt a vágyat *célszerű irányba* vezesse. Ne csak a rombolás, hanem az építés irányába. Olyan társadalmi rend építése irányába amely alkalmas megoldani azokat a problé-

mákat, amelyeket az imperializmus és annak eredménye, a fasizmus — a fasizmus nem minden imperializmus kísérője, csak a legyőzöttek és ki nem elégítettek — megoldatlanul hagy.

Szocializmus és szabadság

Korunk szocializmusának életkérdése a szabadság és szocializmus ügyének összekapcsolása. Az orosz kísérlet egyik letragikusabb hatása, hogy azt a hitet kelti fel, mintha lehetséges volna *deszpotikus* szocializmus.

Nem akarjuk részletesen vizsgálni a kérdést, mennyire *ellentétes* a deszpotikus szocializmus gondolata a *modern szocializmus úttörőinek* egész *gondolatvilágával*. Elég arra röviden rámutatni, hogy Marx és Engels úgy korok porosz államának, mint a francia bonapartizmusnak bürokrata és félabzolutisztikus módszereit a legélesebben bírálják. Különös erővel hangsúlyozzák a munkásság nevelése, felemelkedése szempontjából a szakszervezeteknek, a munkásság szabad önkormányzati szerveinek a jelentőségét.

Sokkal fontosabb annak a kimutatása, mennyire lehetetlen a deszpotizmus talaján a szocialista eszmény megvalósítása. Szocializmus nemcsak a termelőeszközök köztulajdonba vételét jelenti. Szocializmus a gazdaság és az egész kultúra vezetése a dolgozók által. Tevékeny közreműködése az egész termelő és dolgozó társadalomnak. Az, amit Antonio Labriola, a tudományos szocializmus egyik kiváló művelője, *demokratikus szocializálásnak* nevezett. Az ilyen demokratikus szocializálás távolról sincs ellentétben a gazdaság teljes átszervezésének gondolatával. Az 1914-es világháború példája megmutatta, hogy még a szigorú központosítást és fegyelmet megkövetelő háborús katonai életnek sem árt a demokratikus ellenőrzés. A francia és angol hadviselésben a parlamenti ellenőrzés és vezetés nem hátráltatta, hanem elősegítette a katonai sikert.

De ez a tevékeny közreműködés, a demokrácia szerepe a szocialista gazdasági szervezésben elképzelhetetlen politikai szabadság, szabad szellemi verseny nélkül. A kapitalizmus helyét elfoglaló szervezett gazdaság szellemi szabadság nélkül megmerevedik, *bürokratizálódik*. A kapitalizmus kezdeményező, fejlesztő szerepét a gazdaságban nem pótolhatja a bürokratikus rendszer. Ez olyan társadalmi hanyatlásra vezet, mint aminő dekadenciát az antik társadalom bürokratizálódása teremtett.

Nem segít át ezen a nehézségen, ha a deszpotizmust átmenetnek tekintjük, a jövő célja mai eszközének. A ma a jövő igaz iskolája. A holnap nem teremt csodákat, ha a ma kiöli az emberekből a szabad kezdeményezés szellemét. *Az átmenetből végleges*

állapot válik. Csak a szabadság s nem a deszpotizmus levegőjében lehetséges a társadalomnak szocializmusra való vezetése.

Az olyan átmenet, amely az emberekből kiöli a szabad kezdeményezést, a szabad kritikát, új bürokrácia kitermelését, új uralkodó rétegeket teremt, amelyek osztályokká alakulnak át bizonyos átmenet után. A deszpotikus szocializmus nem a szabad szocializmushoz, hanem az *új osztályuralomhoz* vezető átmenet. Eszközök és célok a társadalmi gyakorlatban nem különíthetők el. Ami ma csak eszköz, az holnap öncéllá válik. Olyan eszközökkel, amelyek ellentétben állnak a célokkal, nem lehet a célokat megvalósítani. Az eszközök átformálják magukat a célokat.

Ne tévesszük szem elől: a bürokratikus szocializmust, mert ezt jelenti a deszpotikus szocializmus, nem választja el mélyreható különbség a bürokratikus kapitalizmustól. A kapitalizmus korszerű formájában, a monopólkapitalizmusban, kinek vagy vezető szerepe? Nem a részvényesnek, a tulajdonosnak, aki rendszerint azt sem tudja, hol van az a gyár és mit gyártanak benne, amelynek részvénye neki megfelelő osztalékot biztosít, hanem a bürokratának, a vezérigazgatónak és egyéb igazgatóknak. S nincs nagy különbség a magánkapitalista és az államkapitalista trösztvezérek uralma közt.

A modern szocializmus egyik újabb állomás a tömegek föl-emelésének nehéz, akadályokkal teli útján. A haladást ezen az úton a politikai demokráciáért való harc indította meg. A szocializmus kritikája a modern demokráciával szemben elsősorban arra irányul, hogy a politikai demokrácia csonka gazdasági demokrácia nélkül. De ez a gazdasági demokrácia viszont lehetetlen a politikai szabadságok megszüntetése mellett. Politikai szabadságok nélkül a szervezett gazdaságban is kialakul a privilegizált uralkodó rétegeknek döntő befolyása. Új osztálytársadalomnak keletkeznek előfeltételei. Új gazdasági egyenlőtlenség, *új társadalmi hierarchia* keletkezik. Aki látó szemmel nézi a deszpotikus szocializmus alakulását a mi korunkban, az ennek az elméleti meglátásnak gyakorlati igazolását látja.

Szabad kutatás — szabad társadalom

Korunk haladása elsősorban a technikai haladásnak eredménye. A technika haladása viszont a *természettudományok gyors fejlődésének* egyik következménye. A mai társadalom fejlődése nem érthető meg a kutatás szabadságának története, a megkövesedett *dogmák ellen való harc* nélkül. Olyan társadalomban, ahol fizikai elméleteket, mint pl a modern fizikát forradalmosító quantum-elm éle tét abból a szempontból vesznek szemügyre, mennyire fér össze Friedrich Engels természetfilozófiai elveivel — s ez a helyzet ma Oroszországban —, bizonyítékot szolgáltatnak arra nézve, hogy a tudomány látszólagos megbecsülése ellenére a politikai deszpotizmus szelleme ellentétes a kutatás szabadságát biztosító szellemi légkörrrel.

De a kutatás szabadságának nemcsak a természetudományok

s velük kapcsolatban a termelés technikája szempontjából van rendkívüli jelentősége. A szociális technika szempontjából is. A marxizmus egyik legfontosabb elméleti felismerései közé tartozik az *ideológiák szerepére* vonatkozó elmélet. A társadalmi harcoknak s a társadalmi élet egyéb folyamatainak rugóiról különböző társadalmi irányzatok képviselői gyakorta hamis képet adnak. A társadalmi történet ideológiai tükörképe torzító. Legalább is a legtöbb tükörben. Egy magyar szociológus, Szende Pál ezt az ideológiai torzítást „leplezés”-nek nevezte. A társadalmi történet igaz képét gyakorta leplezik, mert a leplezetlen föltárása befolyásos rétegek érdekét sértené.

A leplezés nem mindig tudatos. Gyakran az emberi léleknek azzal a mély tendenciájával magyarázható, amelyik a *vágyakozás* irányában alakítja át a valóság képét. Vágytorzította magyarázatokkal, leírásokkal igen sokszor találkozunk a társadalmi elmélet terén. A marxista szocializmus ideológia-elmélete és a mélylélektan meglátásai nem egy ponton találkoznak.

N E P S Z A V A

A MUNKÁSSÁG LAPJA

De az ideológiák elemzése nemcsak a reakció ideológiájának kritikájára vonatkozik. Ez *önkritikát* is jelent. A társadalomtudomány nehézkes, lassú haladásának egyik legjelentősebb oka, hogy a tisztánlátást, a felemelkedő rétegek tisztánlátását is elhomályosítják a vágyak. Érdekeink és vágyaink, amelyek igen sokszor nagyon káros illúziókra vezetnek. Ha képprombolók vagyunk, akkor ne csak idegen bálványokat romboljunk. Jómagunk alkotta képeket is, ha azokról kiderül, hogy nem a valóság ábrázolói. Állandóan ellenőrizni kell elméleteink készletét és amelyek nem bírják el a tényekkel való összemérés próbáját, el kell vetnünk.

Ez a munka azonban csak a szabadság levegőjében lehetséges. Olyan levegőben, ahol nincs tisztelet a fétisekkel szemben, ahol nem hisznek megkövesedett ideológiákban — forradalmi tanok is ideológiákká kövesedhetnek —, hanem a *tudományos megismerés frhs, átalakító erejében*. Olyan levegőben, ahol átér/ik, hogy a szocialista társadalmi rend legmélyebb érdeke fűződik ahhoz, hogy erőt merítsen a tényeket kutató és rendező tudományból. Olyan erőt, nrnint Anteus merített az anyaföldből.

A magyar progresszió társadalmi feltételei

Írta: Szirtes Andor

I. Hol a magyar progresszió?

A magyar társadalom kutatója számára aligha adódhatik érdekesebb, vonzóbb, többfelé mutató, szóval mindenképpen izgató probléma, mint a hazai haladómozgalmak, keletkezésük, pályáink, de legfőképpen a mindezeket meghatározó társadalmi hatóerők megfigyelése.

Vonzó, izgató, érdekes kérdés — mondottuk — , ami egyben roppant módon nehéz is. Annyi fogalmat kellene tisztáznunk, annyi zavart eloszlatnunk, annyi homályos pontra fényt derítenünk, olyan részletes módon szembeszállnunk nem egy félig — viagy egészen divatozó társadalmi és történelmi felfogással, annyi „átértékelést” újra-átértékelnünk, s végül, de nem utolsósorban annyira részletes és mély analízisét adnunk a magyar társadalomnak, hogy mindez csak hosszú évek kutató munkájának s egy egész új, vállalkozó szellemű, friss tekintetű tudósnemzedék fáradozásának lehetne eredménye.

Am, úgy érezzük, hogy a problémafölvetés igen sürgős és aligha tűrhet halasztást. Mindenképpen vázolnunk kell tehát legalább felfogásunk alapvonalait. Követeli ezt a jelen helyzet, követelik a jövő lassan derülő vagy boruló lehetőségei s követelik megint csak nem utolsósorban társadalom tudományi becsületünk erkölcsi alapelvei is.

A zavar mingyárt a címben jelzett fogalom, a progresszió, magyar szóval: a haladómozgalom mibenlétének tisztázásával kezdődik. Valóban: mit is nevezünk haladómozgalomnak?

A köztudatban, minthogy sokan és sokat beszélnek a progresszióról, sőt a magyar progresszió „új arcáról” úgy él a fogalom, mint valami állandó jelentésű, egyértelmű gondolati tartalom. Holott ha jól meggondoljuk és elfogulatlanul vesszük szemügyre az a progresszió néven jellemzett társadalmi-politikai-eszmei mozgalmakat, annyi fokozatot, a felfogások, célok és módszerek oly sokféleségét és változatosságát tapasztalhatjuk, hogy egyszerűen „progresszió” néven való közös nevezőre hozásuk aligha történhetnék a józan tapasztalatiság és szigorú logika törvényeinek egészen feltűnő sérelme nélkül.

És a zavar nemcsak most kezdődött, hanem meglehetősen régi betegségünk már. Mert nézzük csak: progresszió nálunk a század *első* és *második* évtizedben a függetlenségi párt egy része ugyanúgy, mint a polgári radikalizmus; a szociáldemokrácia ugyanúgy, mint a polgárság szabadgondolkozó mozgalmai; az egyetemi ifjúság egy részének gyakori és heves álláspontváltoztatások kíséretében jelentkező radikalizmusa ugyanúgy, mint az osztálytudatos szocialista fiatalműiikáisság szervezkedése. Elméletileg: a kurucváltozatú nacionalizmus, a kispolgári-városi és nálunk

nem mély járatú demokrácia, a nyugati értelemben vett polgári demokrácia-radikalizmus és a demokratikus szocializmus elmélete mind egyaránt progressziónak számít e korban. Ha nem is mindig egymásközt, de feltétlenül a barátságtalan külső szemlélő nézőpontjából. Vagy a *harmadik* és *negyedik* évtizedben: egyaránt progresszió a katolikus aktivizmus és a polgári szabadságmozgalom bátor maradékcsoportja; az „újarcú magyarok” népi kiállása ugyanúgy, mint a szociáldemokrata párt hat-hét évtized harcában megedzett ellenálló makacssága. Elméletileg: neokatolicizmus, radikal-demokrácia, antiétatista georgeizmus ugyanúgy *progressziónak* számít e korban, mint a földosztó „népiesek” étatizmusa és a szocialista demokratizmus teóriája.

Szóval: a kérdésfölvetésnél is mingy árt komoly nehézségekbe ütközünk. Olyasvalaminek a társadalmi háttérét és föltételeit kellene megállapítanunk, amiről mint pontosan lerögzíthető, mindig kimutatható, állandó és jellegzetes határokkal jelentkező realitásról csak igen nehezen beszélhetnénk.

Így hát arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy amikor közértelműen „magyar progresszióról” beszélünk, akkor koránt sem valami egyértelmű, szóval mindig ugyanazt jelentő, állandó célkitűzésű, azonos feladatokat vállaló és végrehajtó, hanem valami sokágú, sokrendeltetésű, sokcélú, többfajta célkitűzésű, egyáltalán nem egységes és így elméleti tisztaságban közös nevezőre aligha hozható jelenségcsoporttal van dolgunk.

Természetes tehát, hogy akkor, ha éppen a, legnehezebbet: e valóban többértű mozgalmak társadalmi hatóerejét, sőt az e hatásukat megszabó társadalmi tényezőket keressük, akkor néni csökkenthetjük vizsgálódásunkat egyetlen tényezőre, hiszen nem is egyetlen jelenséggel van dolgunk.

II. Mi a progresszió?

„Hol a magyar progresszió?” kérdeztük dolgozatunk elején.

Úgy láttuk, hogy egyetlen ujjmutatással nem tudjuk pontos helyét kijelölni. Mégpedig azért nem, mert társadalmilag is érvényes a fizikai alaptörvény, hogy egyetlen helyen ugyanabban az időben csak egyetlen, illetve, hogy több dolog egyidejűleg csak több helyen lehetséges. Már pedig a magyar progresszió ilyen „több dolog”. Ha tehát a fölvetett kérdésnek megfelelő valóság-elemekben topográfiailag ki akarunk igazodni, akkor nyilván a dolog természetének megfelelően több helyen is kell keresnünk.

De előbb még egy lényeges kérdést kell eldöntenünk.

Ez pedig: ha valóbari *több* mozgalmról, *több* elméletről, *több* állásfoglalásról, *több* szándékról, *sőt* nem egyszer egymással ellentétes mozgalmakról, elméletekről, álláspontokról és szándékokról van szó, miért nevezzük őket mégis *egyetlen* névvel?

A kérdésnek látszólag csak furcsa ismeretelméleti-bölcséleti jelentősége van. Ám csak látszólag. Igazi jelentősége mélységeden társadalmi, sőt *magyar* társadalmi. S úgy véljük, hogy ha ezt a

kérdést megválaszoljuk, alkalmas kiindulópontot találunk a magyar progresszió különleges sajátosságainak megismeréséhez is.

A „progresszió” végeredményben nyugateurópai fogalom. Ott aem használják teljesen egyértelmű vonatkozásban és inkább és „lelkület”-faját jellemeznek vele, mint valami állandó logikai szerkezetű álláspontot.

De legalább ez a nehezen megfogható és inkább csak érezhető, mint pontosan megismerhető „lelkület” állandó jellegű. Ilyen szavakkal, fogalmakkal lehetne a progresszió nyugateurópai értelmét megközelítőleg körülírnunk: a társadalom anyagi gyarapodása, tehát mennyiségi tényezőinek felhalmozódása mellett a minőségi differenciálódás irányában történő fejlődés útjának keresése; vagyis, hogy nem elég, ha bizonyos szaporodás, növekedés, halmozódás jön létre a társadalom és a gazdálkodás fejlődésében, hanem a társadalom és gazdaság szervezetét igyekeznünk kell legfelsőbb és szinte egyetlen etikai követelményként az egyéni emberi szabadság, így pontosan az elhatározás, a cselekvés, az akaratnyilvánítás és véleményformálás legnagyobb szabadságának alapjaira építeni. Nem szabad a haladás erőt vak automatizmusokra bízunk. Van ugyan, a fejlődésnek egy önmagában is érvényes és ható törvényszerűsége, de hogy a fejlődés az adott irányban *milyen* lesz, az igenis az emberek dolga.

Ha nevekkal akarnánk jellemezni a nyugati haladó gondolat útját, nehéz helyzetbe kerülnénk, hiszen a francia enciklopédizmustól, a 18-19. század nagy angol gondolkozóitól kellene ráltozatos és hosszú eszmetörténeti pályát rajzolnunk a modern progresszív gondolat sokfajta árnyalatáig, de mindenesetre látnánk, hogy ha *nyugati* értelemben beszélünk progresszióról, akkor is ugyan egy meglehetősen bizonytalan körvonalú valamivel van dolgunk, de ezen a bizonytalanságon belül egy meglehetősen állandó jellegű fejlődés és valamilyen központi, bárha dűsváltoaatú, de mégis, ha nem is egyforma, de egymást segítő és egymást megértő politikai, szellemi, erkölcsi társadalomalakító magatartásukat inspiráló *világszemlélet* rendező és sok tekintetben kötelező hatása van jelen. Igen, a nyugateurópai progresszióról elmondható, hogy ha a szónak nem is végleges egyirányúságot és dogmatikusságot jelentő, de legalább a jellemzett alapvető elvek közös megbecsülése és követése értelmében: *világszemlélet*, addig nálunk, s bár ez kissé szokatlanul és különösen hangozhatnák a nyugati ember számára, ahány az okkal, ok nélkül progresszióknak tartott vagy jellemzett mozgalom, szinte ugyanannyi „progresszívnek” minősített világszemlélettel van dolgunk.

Pontosan és mindebből kivé tően így kellene formnláznunk: Nyugaton progresszívnek lenni jelent *valamit*. Valaminek a biztos és kétségtelen kívánását, bizonyos előítéletekkel szembeni elfogulanságot, szóval, ahogy az egyszerűbben mondható — bár a szó imagyar hangzása korántsem fejezi ki az egész nyugati han-

gulat természetes tisztaságát, azt a nyugodt és bántatlan önértetet, amit ott jelent, azt a bizonyos nagyon erős, a gondolkodás legmélyébe beivódott tiszta és szinte vidám szemléletet, amit — mondjuk — nálunk a *haladás*, a *progresszió* kissé sápatag jelentésű szavával szoktunk megjelölni. Mondottuk: a mi nyelvünkön ennek kissé fanyar és iskolás mellékíze van így és ennél fogva csak bizonyos képek, indulatok, érzelmek és nuagatartások felidézés-évei közelíthetjük ineg a szó nyugateurópaibb, s így igazibb értelmét.

S ez nemcsak nálunk van így. Minél keletebbre megyünk Európában, annál inkább veszíti el ez a szó színes, de mégis egyértelmű jelentését. Sajátságos módon: többértelművé, több jelentésűvé — s ez a különös — egyszersmind kevesebbet mondó, laposabb értelművé is válik. Ott magatartást, világszemléletet jellemeznek vele, itt iá magatartások, világszemléletek, igények és célkitűzések, kívánságok és képzelmekek, hangulatok és félig átgondolt vagy át sem gondolt tervek, homályos értelmű próbálgatások és világos értelmű progresszió-ellenességek tarka, nehezen megfajtható jelentésű együttességét.

Mondottuk: minél keletebbre megyünk Európában, annál inkább *így van ez*.

Miért?

Nos, hát éppen azért, mert *keletebbre* esünk Nyugat-Európától. Könnyű rájönni az okára: Nyugat társadalmi valóban a fejlődés férficsizmáiban jártak már akkor, amikor a «keletiek hosszú évszázadok álmát kezdték szemükből kidörgölni. Ott már régen egységes, vagy integrációjuk felé hatalmas lépteikkel előretörő nemzetek lélegzettek az új idők szelében, míg az európai Kelet népei csak alig kezdenek rájönni „natio” mivoltukra. S amíg ott a nemzeti eezime fejlődésszakaszokon keresztül, szinte együtt nő, gyarapszik, fejlődik, testesedik a társadalom új értelmű fejlődésével és természetes kerete, vezéreszméje a megnőtt új közösségeknek, addig a mi tájainkon alig pirkad még.

Úgy van az, hogy amíg Nyugaton több megrázkódtatással ugyan, de kialakultak a modern társtadaimak, amelyekben az u. n. progresszív gondolatban semmi különös nincsen, s olyan természetes az, mint az étkezés és a társalgás, a szellemi élet, a tudományos kutatás viszonylagos önállóságának és megbecsülésének formái, addig nálunk és Keleten ez a fejlődés egyrészt nemcsak, hogy máig sem fejeződött be, hanem sok helyen még csak első lépéseinél tart, másrészt pedig ezeknek a társadalmaknak a fejlődése mondható a legkevesbé egy vonalúnak és következetesnek.

Igen, a nyugati fejlődés is hosszú sor, válaszolhatnánk egy kézenfekvő ellenvetésre, de az olyan lényeges fejlődési szakaszok, mint feudalizmus és kapitalizmus, vagy különösen: magasfokú kapitalizmus egymástól többé-kevésbé pontosan megkülönböztethetők; addig nálunk és Keleten a fejlődés szakaszainak

furcsa egymásimellettisége és egymásfőlé rétegződése, kevert-sége és sokszoros egyásba-bonyolódottsága állapítható meg. S rningyárt utána tennénk, hogy — „sajnos”.

Óvatosságból a nyugati fejlődés jellemzése mellé is odaillesztettük a „többé-kevésbé” határozott, mert hiszen a fejlődés seholsem és sohasem történik annyira egyenesvonalúan és töretlenül, mint az a közgazdasági és társadalomtudományi elméletekből következtethető lenne. Azonban a két fejlődés-típus — már mint a nyugati és keleti-hazai — közötti lényeges és mélyreható különbséget mégis világosan meg kell állapítanunk.

Nálunk és Keleten — s most „Kelet” alatt inkább az újabban „Keletközép-Európának” nevezett geopolitikai képletet értjük, s neim az igazi, a távoli Kelet elemzéséről van szó — a modern, sokszor felhőkarcolós nagyvárosok, a szuperkapitalizmusnak ezek a tipikus alkotásai, hátramaradt, sokszor vályogfalú és szalmatetős házakból épült parasztfalvak között épülnek föl. A külső településképletben tehát hipermodern nagyvonalúság, racionalizáltság s a több évszázaddal elmaradt településformák váltják egymást. Közeledő eszközeink tekintetében ugyanilyen sajtáságos egymásimellettiség tapasztalható: villamos vonatok, aszfaltozott autósztrádák, fejlődő repülőforgalom, s ugyanakkor sovány, holtfáradt parasztlvak vonnak rázós, gödrös, huppanós, poros falusi utakon elmaradt paraszti szekér alkalmatosságoka t. Ismerjük és használjuk a távbeszélőt, távíró, telefont, rádiót, sőt használjuk iá televíziót is, ugyanakkor a falusi postásnak nem egyszer hosszú utakat kell gyalogolnia, ha hetenként kétszer-háromszor elviszi egy-egy elmaradt „istenhátmögötti” helységbe a postát.

S társadalomképletünkben ugyanúgy váltakoznak a még alig beért modern fejlődés típusai, máshol régen letűnt korszakok társadalomfejlődésiének rétegeivel.

Polgárságunk furcsa egyvelegét mutatja a modern pénz- és ipari kapitalizmust képviselő csoportoknak, a kereskedelem sokszor orientális jellegű, s mindig bizonyos elmaradottságot jelző rétegeinek ugyanúgy, mint a szinte a középkori céheket visszakívánó kisipari és kisközépipari polgárságnak, a történelmi középosztály változatos képű csoportjának.

Alsóbb néposztályainknak ilyenformájú — tehát a különböző fejlődési korszakokból származó — tagozódásait az utolsó évek szorgos társadalomkutatói alig méltatták kellő és érdeméhez mért figyelemre. Pedig többek között erre felé bujkál a magyar társadalom egyik alapvető rejtélye.

Láthatunk itt a jobbágyi életformától alig eltávolodott parasztrétegeket: zselléreket, gazdasági cselédeket, parasztbérlőket, birtokosként alig-alig megélő kis-”birtokosságot”, a falusi ipar kezdetleges életnívóján tengődő iparossegéd-proletárt ugyanúgy, mint a magasfejlettségű kapitalizmus futószalag-munkását és iskolázott, kitűnően képzett szakmunkását a szinte százévelőtti

kezdő gépipari kapitalizmus kezdetleges, faluról alig hogy felkerült proletárja mellett.

S láthatunk szinte rendi szemléletű földbirtokos-arisztokráciát és ugyanakkor amerikai pályafutásokra emlékeztető nagyvagyonú self made man-típusokat. Feudális kényurat és a huszadik század iparbáráját. Szóval láthatjuk itt mindazt, amit egy formáját egyik fejlődési fokban sem végleg kifutott, több étaggot egymásba és több fejlődési szakasz sajátos rétegeit-osztályait egymás mellé, egymás fölé halmozó társadalom osztályaiiban és rétegeiben csak nyújthat.

Nos hát, ha az előbb jellemzett két progresszió-típus közt van — mint ahogy van — különbség, akkor ez a társadalmaknak ebben a mélyreható különbözőségében keresendő.

Mondottuk: ott a progresszió zavartalan, beért életforma. Világos és kialakult szemlélet, amelyet — s itt neon e fogalom aktuális politikai jelentéséről van szó — valóban a „haladás barátai”, a szellem, a tudomány, a nemesebb értelmű politika emberei képviselnek. És itt! Különböző származású, rendeltetésű, törekvésű, célú, szerkezetű és eredetű társadalmi rétegek, csoportok, osztályok éppen különbözőségüknél fogva eltérő nézeteinek meglehetősen önkényesen azonos névvel való nevezése, amelyet éppen csak az tesz — számunkra nem túlságosan meggyőző erővel — jogosulttá, hogy *többé-kevésbé mindannyian bizonyos és nem is mindig alapvető oppozíció álláspontjára helyezkednek, ha nem is a fennálló uralmi rendszerrel, de annak jelenlegi formájával szemben.* »

„Mi a progresszió?” tettük fel kérdésünket e fejezet elején.

Nos hát úgy látjuk, hogy erre a kérdésre amúgy „egyszerűen” válaszolni a dolog természetéből folyóan nem lehet. Attól függ, hogy hol, mikor és milyen értelemben beszélünk progresszióról. S ami most következhetik, az lényegében nem lehet más, mint a magyar társadalom tagozódásának olyan szempontból való vizsgálata, hogy az milyen hatással van egyes „progresszióknak” minősített mozgalmakra és hogy ennek folytán hogyan ítéltjük meg a mozgalmak jövő kilátásait.

Úgy véljük, hogy az eddigiekből eléggé világos, hogy a magyar társadalom sajátosságainak megítélésénél

A rendi és az osztálystruktúra

egymásmellettiséget kell mindenekelőtt szemünk előtt tartani.

A szociológiának régi és még máig sem egészen eliminált problémája a rendi és osztálytagozódás különbözősége.

Mi a kettő közötti leglényegesebb különbséget a *dologi és a személyi kötöttség egymáshoz való viszonyának megváltozásában látjuk.*

Ez így természetesen nehezen érthető és alighanem további fejlődést igényel.

Röviden: arról van szó, hogy a rendi társadalmak uralmi viszonyai közt, vagyis abban a viszonylatban, ahogy egyik

ember vagy egyik osztály alá van rendelve a másiknak, nemcsak bizonyos dologi, hanem hangsúlyozottan bizonyos és nagy-ídkú személyi függőség is érvényre jut. Tehát pl. azt, hogy a jobbágy nemcsak azért szolgál a földesurának, mert dologi okoknál fogva (pl. vagyoni helyzet) erre kényszerítve van, hanem azért is, mert erre *személyileg is* köteles. Vagyis, ha nem is teljes terjedelmében, de mondjuk a feudalizmus korszakában személy szerint van meghatározva, hogy ki melyik osztály tagja, s mint ilyen, ha alárendelt osztályhoz tartozik, köteles a másik, az uralkodó osztály vele függőségi viszonyba rendelt tagja számára bizonyos szolgálatokat teljesíteni. A rendi társadalomban mindenféle ilyen személyi kötöttségeket láthatunk, s bár ennek a társadalomnak is vannak rései, amelyekben a társadalom szerkezetétől lényegében idegen elemek megbújhatnak, azonban a társadalom alapvető szerkezete ez: a dologi és személyi függőség szoros egymáshozrendeltsége.

Az osztálytársadalom a rendi társadalom felbomlása után keletkezett és éppen a személyi és dologi függőség egymásmellettiségének felbontásával. Ezért alapvető problémája az osztálytársadalmak keletkezésének mindenütt, hogy a legvilágítóbb példánál maradjunk: a jobbágyfelszabadítás. Az osztálytársadalmakban az osztályok kereteit látszólag át lehet lépni, s valóiban csak dologi viszonyoktól függ, hogy ki melyik osztály tagjának tekintendő, illetve, hogy mi a társadalmi-gazdasági szerepe. A személyi kötöttség a *külsőleges* szemlélet számára megszűnt. Mindannyian szabad polgárai vagyunk a szabad hazának.

Ám mindez természetesen nem járhat a társadalom uralmi viszonyának a lebontásával. Csakhogy nem rendi, hanem osztálytagozódásbeli uralmi viszonyokról van most már szó. Hogy ezek miben állanak, azt hisszük, hogy éppen e helyen fölösleges részletesen elemeznünk.

Nos, vannak társadalmak, ahol a rendi és osztályszerkezet egymásba folyik, ahol átváltódásuk nem volt világos és határozott, ahol a rendi személyi kötöttségek ugyan megszűntek, de nem keletkeztek egyúttal e társadalmak minden csoportját és rétegét illetőin új osztályszerkezeti vagyoni viszonylatok. Vagyis: a rendiség csak a személyi függőség értelmében likvidálódott úgy ahogy, de a társadalmi osztályok dologi függőségének viszonyai nem váltódtak át teljesen az osztályszerkezetnek megfelelő rendszerbe.

Ilyen ország és ilyen társadalmak Keleten bőven vannak, s közéjük tartozunk mi is. Láttuk már, hogyan haladnaik egymásmellett társadalmunk rétegező és ebből különböző korok csoportjai, s most íme látjuk: a rendi és osztálytársadalom sajátosságok kevertségével állunk szemben vizsgálódásainknál.

IV. A progresszív gondolat hordozója Nyugaton: a modern polgárság

Az újkori magyar polgárság egészen különleges jellemvonásai sok szempontból járultak hozzá, hogy az igazi progresszív gon-

dalát olyan nehezen tudott nálunk mindig is különválni más mozgalmaktól és ideáloktól, s állandóan bizonyos kevert, felemás jellege volt.

E modern polgárság mindenütt „i hordozója a feudalizmusból a kapitalizmusba átvezető forradalomnak. És így természetes hordozója a lényegében ekkor keletkező progresszív gondolatnak is. Nálunk — egészen sajátságos módon — a rendiség fokozatos és máig sem befejezett társadalmi felszámolásával *együtt* keletkezik ez a polgárság. A polgári forradalom Magyarországon tehát máig sem befejezett történelmi tény. Ezzel természetesen nem szándékunk azt mondani, hogy *ez* Magyarország következő nagy történelmi fordulata. Csupán azt, hogy nálunk körülbelül a múlt század harmincas évei óta a polgári átalakulás *állandóan* történik s mindehhez napjainkban olyan tényezők járultak *hozza*, amelyek a polgári átalakuláson túli tényezőket is bekapcsoltak a magyar társadalom fejlődésébe. Vagyis úgy is mondhatnánk, hogy a jelen magyar társadalom elemeinek kihüvelykezésénél történelmileg egy hármastagozódású, hármastagú keletkezésű valósággal van dolgunk. Először a kapitalizmust megelőző, másodsorban a polgári kapitalizmust jelentő és harmadszor: az azt meghaladó modern, államkapitalista-monopolista szervezkedési formával. Természetes, hogy egy ilyen társadalomban egyik fejlődési lépés sajátságos eszmevilága sem kerül kizárólagosan érvényre, hanem állandóan és különböző mértékben a három sajátságos vegyülékével van dolgunk. Ilyen sajátságos vegyülék az is, amit ma — eléggé felelőtlenül és eléggé a tényeknek meg nem felelően — „magyar progresszióként” emlegetnek.

Ezzel azonban kissé már elébe is vágunk későbbi fejtegetéseinknek. Egyelőre csak arról van szó, hogy megvizsgáljuk: volt, van, vagy lesz-e olyan magyar polgárság, amely a haladó gondolatot befogadni és továbbvinni képes?

A hivatalos történelemírás a magyar polgári átalakulás időpontját 1848-49-re teszi. Eddigi véleményünkben nyilvánvaló, hogy mi nem gondoljuk ezt. Ezekben az esztendőben Magyarország társadalmi tagozódása erősen rendi volt. A magyar nemzeti eszme hordozója nem is a polgárság, hanem a közép- és kisnemesi réteg. A városi kevésszámú jakobinus eleme — ha a forradalom legkomolyabb és legelszántabb végiggondoló! is voltak — valóban aligha voltak másnak tekinthetők, mint „felelőtlen elemeknek”. Ők tisztában voltak vele: Magyarországot csak egyszerűen történő nemzeti és társadalmi felszabadítása lökheti előre a fejlődés útján. Azt viszont nem látták és ifjonti vérmes buzgalomban nem is tudták, hogy Magyarországon hiányzik az az osztály, amelynek jelenléte ennek az átalakulásnak nélkülözhetetlen előfeltétele: a fiatal polgárság és hiányoztak azok az alsóbb társadalmi rétegek is, amelyek aktív végigharcolói szoktak lenni és voltak ebben az időben az ilyen forradalmaknak: a parasztság csak éppen hogy megszabadult rendi kötelékeiből, a

városi kispolgárság meg éppen hogy a régi állapotokat kívánta a legszívesebben vissza. Hiányzott a városba toluló forradalmi szegénység dinamikus eleme és hiányzott a kezdő proletariátus, amely egy-két nemzedéken keresztül már átment volt a kapitalizmus iskoláján. Nem polgári forradalom volt a 48-as. Sőt, ha jól meggondoljuk, nem is volt forradalom, hanem a nemesi-nemzeti átalakulás balul végződött kísérlete, amely azonban tagadhatatlanul sok tekintetben — főleg eszmei tekintetben — a Nyugat új ideáljainak varázsa alatt állt, de ez a varázs valóban csak „varázs” volt.

A polgári átalakulás valóban csak 48 után, a kiegyezésig tartó átmenet korszakában lépett szélesebb mederbe. Addig csak nyomok voltak jelen, azután pedig már maga az *irány* is érzékelhetővé válik. A már jelzett *felemás* formában megkezdődik a magyar polgári társadalom kialakulása.

Mondottuk, hogy ennek az átalakulásnak jellemző osztálya a polgárság, a progresszív gondolat mindenkori hordozója. *Liberális* polgárságként is szokás — napjainkban bizonyos szemrehányó szakértelemmel — nevezni.

Vajjon Magyarország e korban alakuló polgársága ilyen nyugati értelemben vett liberális polgárság volt-e?

Teljes határozottsággal és nyugalommal válaszolhatjuk, hogy: *nem!*

Kiből keletkezett ezidőtájt, tehát 67-ig és 67 után a polgárnak minősíthető magyar társadalmi osztály:

1. Az ősi középnemesség egy része ebben az időben a határozott elszegényedés felé haladt. Hervadó, régiszabású társadalmi réteg volt és így nem is volt elegendő vagyoni ereje, nemzedékek hosszú munkájával felgyült munkatapasztalata és készsége, hogy legalább ebben a részében azzá a modern polgársággá váljék, amelynek társadalmi nyomatékát valóban vagyoni ereje szabja meg. A modern magyar állam kialakulásával természetesen azonban az állami apparátus kialakulása is vele járt és így ez a réteg érthető módon ebben az irányban talált utat. A közhivatali pályákon helyezkedett el s minthogy az új, félig kapitalista Magyarországnak ilyen társadalmi struktúrájú állami apparátusra volt szüksége, nem is találhatott ennél a rétegnél jobbat, alkalmasabbat e feladatra. Egész életvitelében, életszemléletében, felfogásában, szokásaiban, hangulatában, a társadalmi viszonyokról való felfogásában a magyar társadalom összetételének feudálisabb viszonyaira utalt, annak felelt meg s ugyanakkor kiválóan alkalmas volt arra, hogy a modernebb, tehát a kapitalista kívánásoknak tökéletesen megfeleljen. Két lélek lakott e közhivatali félpolgárság leiké) én az 1867-1918-as évek Magyarországon s e két lélek szép barátsággal élt egymással.

2. A kapitalizmus sajátos polgársága Magyarországon, s

ez az utóbbi években eléggé tudott dolog, jórészt zsidó származású volt. Hogy miért, az az eddigiek figyelembevételével eléggé érthető. A magyar társadalom rendi szerkezeténél fogva nem volt, vagy alig volt olyan törzsökös magyar réteg, amely a modern polgári átalakulás küllőiben megkapaszkodhatott volna. Nehogy azonban e fejlődés megítélésénél a zsidóság valami tervszerű és átgondolt hódító hadjáratára gondoljunk. A magyar zsidóság annyira többféle származású, hogy ilyen egységes terveket készítő kollektívumként józan emberi megítélés szerint aligha léphetett fel. Inkább azt kell mondanunk, hogy a magyar társadalom különös alkatánál fogva csaknem egyedül a zsidóság volt alkalmas az újfajta életforma vállalására, mert régi életformája — az előző társadalmi állapotban jobbra kalmár, pénzkölcsönző, szóval mindenképpen kommerciális jellegű pályákon működött a zsidóság, minthogy máshol nem is működhetett — a legközelebb állt ehhez. Nyilván tévedés ezért, amit a két oldal elfogultjai kölcsönösen emlegetni szoktak, hogy a magyarságban sem hajlam, sem kedv nem volt a kommerciális természetű pályákhoz. Egyszerűen csak arról beszélhetünk, hogy a kor magyar társadalmában nem volt olyan törzsökös magyar réteg, amely társadalmi szerkezeténél és eredeténél fogva erre a feladatra alkalmas lett volna.

Ez az új, javarészt zsidó-magyar polgárság sokban különbözött a nyugati polgárságtól. Jórészt nem kellett megvívnia azokat a politikai küzdelmeket, amelyeket a feltörekvő polgárságok mindenütt és mindig megvítak. Inkább társasági, mint társadalmi elmélkedésen kellett keresztülmennie. A nagy magyar liberális nemzedék egyenjogúsítását szinte készen hozta s ami küzdelmet ennek a polgárságnak ezután, a múlt század végén s e század elején még meg kellett vívnia, azt már inkább mint az ország polgársága vívta idegen polgárságok ellen.

Alkalmas volt-e ez a jövevény polgárság a magyar progresszív gondolat kialakítására? Válaszunk: *lényegében nem!*

3. Polgárságunk további csoportja a régi rendi polgárságból alakult. Németek, örmények, szerbek-rácok alkották ezt a polgárságot, a rendi társadalom tőzséreit. Ezek nem kis vonakodással vállalták a modernebb életformákat s természetesen még az előbbieknél is kisebb mértékben válhattak a haladó gondolat zászlóvivőivé.

4. Máshol e gondolat igazi képviselői az ú. n. *szabad* értelmiségi polgárság. Nálunk csak igen kis mértékben vállalták ezt a szerepet. És aligha is vállalhatták. Számos forrásból szivárgott egybe ez az értelmiségi réteg: egyrészt vagy nemesi-középnemesi származású volt s mindaz vonatkozott rá, ami erre a rétegre vonatkozott. Ugyanez áll természetesen a másik két csoportból származó értelmiségiekre is.

Ez az állításunk első látszatra ellentmond a tényeknek, hiszen pl a zsidó származású polgári értelmiséget progresszióellenes oldalról szokták úgy feltüntetni, mint a „romboló eszmék”

képviselőjét. Van ebben némi *részlet-igazság*, azonban *csak* részlet-igazság, hiszen ennek a polgárságnak egészen kicsiny *töredéke* volt az, amely *valóban* progresszív gondolkodású is volt.

5. Az eddig felsorolt polgári rétegeket kiegészíti, de csak *származási* szempontból az 1848-67 közötti abszolutisztikus kor idetelepített, jobbára cseh és osztrák eredetű hivatalnokrétege. Ez a csoport társadalmi szerepét illetően lényegében az első csoporthoz tartozik, azonban azzal a különbséggel, hogy az életformát” nem hozza magával a múltból, hanem azt részint elsajátítani igyekszik, részint pedig megőríz egy sajátságos és a kettős Monarchiában szokásos, erősen konzervatív jellegű „beamter” életformát. Ez a csoport társadalmi elhelyezkedését, eredetét, életvitelét, felfogását tekintve még kevésbé lehetett társadalmi alapja a magyar progresszív szemlélet kialakulásának, mint az előbbiek. A középnemesi származású hivatalnokréteget talán még egy kedvező történelmi fordulat idején elindíhatta volna ebben az irányban még mindig erős 48-as hagyománya, a zsidó származású városi polgárságot a „nagyváros kozmopolitizmusa”. Ez a réteg azonban az abszolutizmus hagyományával helyezkedett el a 67 utáni Magyarország közhivatalaiban és a progresszív gondolat befogadásának és továbbvitelének aligha mondhatott valami határozottabban ellent, mint ez a hagyomány.

Láttuk mindezekből, hogy Magyarországon teljesen hiányzott az a polgári réteg, amely századokon keresztül állta és szívtotta volna a társadalmi küzdelmeket, amely szembenállt volna a nemességgel, főpapsággal, császárral-királlyal. A magyar polgárság egyrészt nem az osztályküzdelmek szakadatlan sorával harcolta ki helyét a modern Magyarországon, másrészt pedig nem volt friss és így friss szemléletet hozó osztály, mert a régi rend csoportjaiból állt egybe s régi szemléletét mentette át a 67 utáni idők lassan alakuló polgári Magyarországra. Hiányzott a polgári átalakulások nélkülözhetetlen eleme: az alsóbb társadalmi rétegekből ötvöződő és előretörő harcos polgárság. Az a társadalmi réteg, amelyből kialakulhatott volna: a parasztság csak formálisan emancipálódott még. S így a progresszió valóban leglényegesebb, mert legdinamikusabb alkotóelemét nélkülözte.

V. A munkásság és a progresszió gondolata

egymástól nemcsak hogy nem idegen, hanem jóformán alig képzelhető el olyan történelmi vagy társadalmi helyzet, amelyben egymással szemben állnának. Munkásság alatt természetesen a munkásság osztálytudatos szocialista mozgalmát értjük. A progresszió és a munkásmozgalom — szinte így mondhatnánk — kölcsönösen egymás értékes segédcsapatai voltak mindig. Mert egyrészt: a szabadság- és haladásgondolat népszerűsége csak előbbrevívő hatással lehet a szocialista mozgalomra s a mozgalom nem egyszer kaphatott és kapott is értékes eszmei és személyi erőket a progressziótól, másrészt pedig a progresszió igazán konzekvens, valóban végiggondolt felfogása nem vezethet máshová,

mint a haladó eszme és a szocialista eszme lét-, sőt célközösségének felismerésére. S ez a felismerés pl az 1914-es háberüelőtti magyar progresszió jórésztől nem is volt idegen.

Így hát a progresszív gondolat sorsa és a munkásosztály szabadságküzdelsei egymással nagyon is szoros összefüggésben vannak. Szinte szimbiózisról, szükséges és szükségszerű egymásért és egymással életről kellene beszélnünk.

Ennek a kornak a munkásosztálya és így munkásmozgalma Magyarországon azonban szintén különleges jellegű volt. S ez a különleges jellegessége az egész magyar társadalmi helyzet különlegességétől függött.

A munkásosztálynak szabadságküzdelseiben ugyanis *sajátos* céljai vannak s ez a rendeltetése éppen társadalmi helyzetéből folyik. Abból, hogy az osztálytársadalmak alakulása folyamán a lehető *utolsó* osztályképződmény és így célja nem is lehet más, mint az osztálytársadalom *végő* átalakítása. Kérdés azonban, hogy ennek a fejlődésnek *melyik szakaszánál* tart a munkásosztály. Ahol a modern osztálytársadalom körvonalai már tisztán, világosan és félreérthetetlenül bontakoznak ki, ott a munkásosztály zavartalan egyértelműséggel függesztheti tekintetét ezekre a végő célokra. Ahol azonban — mint nálunk is — a társadalom jelenlegi helyzetében több fejlődési szakaszt tömörít magába és egymásra, ott a munkásosztály szabadságküzdelmének *közvetett* céljai is ennek megfelelően változnak. Még ő maga sem valamely határozott körvonálú, teljesen kialakult osztály; származásában, egyes rétegeiben, képzettségében szintén több fejlődési szakaszt tömörít egybe s ennek megfelelően alakulnak céljai is. Vagyis így mondhatnánk: a fejlődési szakaszok szempontjából többretű társadalom munkásosztálya maga is többretű s bár a társadalmi küzdelmek legdinamikusabb elemét képviseli, céljainak is okvetlenül többretűeknek kell lenniük.

Nos, e kor Magyarországnak ilyenén szerkezete már világos előttünk. A Szabó Ervin-i problémával állunk szemben: „Ez mindannyiszor megtörténik, valahányszor egy társadalomban különböző gazdasági típusok vannak meg egyszerre... Minthogy egyetlen termelési forma sem egyedül uralkodó, ennek folytán azt látjuk, hogy a legkülönbözőbb osztályok osztozkodnak a politikai hatalomban, látjuk a legkülönbözőbb politikai, erkölcsi és jogi ideológiáknak harcát az uralomért és — minthogy jelenleg a társadalmi harcok rugóiba és céljaiba még igen csekély a tudományos lelátás, sőt a nagy tömegekben szinte egyáltalán nincs meg — látjuk, hogy a legkülönbözőbb társadalmi osztályok gyakran idegen, sőt ellenséges érdekek és küzdelmek szolgálatában állanak. Politikai hagyományok, az átmenetileg vagy állandóan politikai uralomra jutott osztályok osztályharcainak történelmi különösségei befolyásolják az összes többi osztályok harcát és reájuk nyomják az ő idegen jellemük bélyegét, hamis utakra vezetik, idegen formákba szorítják.”

E sorok írója nem ért egyet ez idézet utolsó mondatának *tónusával*, de *lényegével*: igen. Szerintünk: szükségszerű, hogy a munkásosztály — éppen előbb vázolt társadalmi helyzeténél és *belső sajátosságainál* fogva — erre az útra lépjen. S ez az út *történelmi*. Mindig a munkásosztály állt a 19—20. század nagy társadalmi alakulásai erőterének első vonalaiban. Szinte saját testét, áldozatkészségét, kellett harcba dobnia, amíg a harcban a társadalom odáig tisztult s vele együtt a munkásosztály is, hogy föllebegtettek előtte *saját* céljai is.

Magyarország munkásosztálya ebben a korban ennek a pályának a közepén tart, mint ahogy Magyarország is a közepén tart e fejlődésnek.

Ma már mindenki előtt világos, hogy a kapitalizmus 19. századbéli kialakulása az ipar jegyében állott s ez az ipari előretörés bontotta-választotta egymással szembenálló — és végül egymással harcoló — osztályokra a társadalmat. A modern proletariátus és modern tőkésosztály kialakulása nem is válik másképp lehetővé. Magyarország pedig — *agrár ör szag*, ahol az ipar és a vele kapcsolatosan kialakuló osztályok helyi és alkalmi jelentőségét éppen ez a körülmény szabta meg, a magyar társadalom *tömégszerűen* jelentőségteljes társadalmi adottságait mindig a teljesen *más*, mert *más társadalmi principium* jegyében élő és azokból csak igen lassan kinövő agrárrétegek reprezentálták... Különösen hozzájárult ennek a helyzetnek a kialakulásához az Ausztriával volt függő viszonyunk, hiszen nemcsak hogy Ausztrián keresztül voltunk a nemzetközi gazdasági élet vérkeringésébe bekapcsolva, de a fejlődöttebb osztrák polgárság gazdaságilag is jelentős nyomást gyakorolt a magyarra. Igazán nagy és a modern időkhöz mért, a modern iparosodás követelményeinek megfelelő ipartelep csak Budapesten és néhány, telephely (nyersanyag jelenléte stb.) szempontjából különlegesen jól megfelelő vidéki centrumban voltak. Az ország ipari proletársága tehát *számbelileg* nem képviselt túl jelentős erőt, a paraszttenger borzalmas szorítása között élt, hiszen a nagy agrárszegénységben a parasztság városba vándorló munkaereje állandóan az ipari tőke rendelkezésére állt. Magyarországon ebben az időben még nem alakult ki sem mennyiségi, sem minőségi tekintetben egy olyan munkásosztály, amely nyugati mintára zárt monstruózus organizációkat alkothatott és elért részleges eredményeit a társadalom egész szervezetébe beleágyazva, megrögzíteni tudta volna. A magyar munkásosztály mozgalma *önmagára utalt* mozgalom volt. S ezt úgy kell értenünk, hogy *érte* aligha küzdött valaki sajátmagán kívül, de ő más rétegek társadalmi érdekeiért és céljaiért is sikraszállt, így kellett ennek lennie a dolgok természeténél fogva, hiszen csak ezeknek a más rétegeknek a dinamikája adhatta meg a munkásosztály mozgási energiáját is, igaz azonban, hogy azután minden ilyen küzdelemben — mint mindig is és mindenütt — ő járt elől.

S ezért voltak a magyar munkásmozgalom nagy íellobbanásai is. Volt itt ugyan egy állandó fejlődés is jelen, de a magyar szocialista munkásmozgalom útját máig is nagy és váratlan nekiindulások és magasralendülések jelzik.

Szabadságért harcolunk!

Valóban: a fejlődés hordozója és igazán aktív cselekvője volt a magyar proletariátus, de mint ilyen: csaknem magányos és egyedüli.

VI. Világosan ki nem alakult társadalmi erővonalak

jellemezték tehát — mint mondtuk — ezeknek az évtizedeknek a magyar társadalmát. S ez nemcsak abban jutott kifejezésre, hogy a fennálló uralmi rendszer ellen irányuló küzdelmek nem voltak egységesek, de főleg világos elrendezésűek, hanem maga is a hatalom sajtósági módon, gyakoroltatott. Több, különböző társadalmi-gazdasági korszakot képviselő réteg részesült a hatalomban s a hatalmat is ennek megfelelően gyakorolták: a belső ellentétek szándékos elleplezésével vagy megkonstruált ellentétek színrehozásával. Ha ellentétek voltak: azok közjogi vagy más másodlagos formában bukkantak fel, de az alapvető ellentét: a szövetkezett feudális-kapitalista rétegek természetes ellentéte nem került színre; a lényeges harc a háttérben, a közélet kizárásával zajlott le.

És az uralkodó rétegek belső diszharmoniójának, de egyúttal kölcsönös ideológiai-politikai érdekszövetségének tökéletesen megfelelt a kormányzás külső formája is: parlamentarizmus — rendkívül szűk választójoggal; liberalizmus — egyúttal azonban a különböző érdekeket védő vámrendszer követelésével és megvalósításával.

Természetes, hogy az uralkodó rétegeknek ez a felemás szövetségi rendszere összekuszálta az ellenállás vonalait is.

Így: a polgárság harcosabb része ú. n. függetlenségi politikát űz. Ebben a politikában összevegyíti osztályérdekeit a régi graminális politikára emlékező dzsenti-érdekkel, amely ezt a réteget igyekszik az osztrák jellegű hivatali felsőbbtségtől megszabadítani. S ugyanakkor a parasztelégtelenség is visszhangzik a függetlenségi politikában. A koalíció uralomrakerülése aztán tisztán mutatja ki ennek a politikának minden sajtóságát. Mindennek a maradéktalan feladását, amiért harcolt és teljes vissza-simulását a „szabadelvű” politikába. A munkásosztály sajtó politikai és szociálpolitikai céljaiért harcol elkeseredett módon, ugyanakkor kénytelen minimális követeléseikért — bár szocialista önállóságának teljes fenntartásával — különböző szövetségeket vállalni s egyúttal még külön hősi feladat hárul a szocia-

lista mozgalomra: a rendi kötelekekből lényegében még ki nem lépett és valóban csak földmunkásrétegeiben szocialista módon politizálható parasztság megszervezése. Nagy feladatok — kis munkásosztály.

S a huszadik század elején lassan kezd kibontakozni nálunk egy nyugati értelemben vett progresszív mozgalom is. Valóban *csak* „mozgalom”. Nem széles társadalmi rétegeket felölelő szociális gerjedés, hanem értelmiségi feladatra-ébredés. Hiányzanak a tiszta társadalmi formációk ahhoz, hogy az osztály küzdelmekbe a maga sajátos hangján beleszóljon. Foglaljuk újra össze, hogy miért:

Nem volt tiszta képletű és harcoss magyar polgárság. A parasztság feudális-félkapitalista társadalmi alkata megakadályozta, hogy megkezdje a maga önálló társadalmi mozgalmát, noha kérdéses, hogy a parasztság erre egyáltalán milyen mértékben és milyen értelemben képes. Az ipari proletárság, mint láttuk, inkább radikális mozgási, de nem állandó hatású helyi energiát képviselt.

Úgy szoktak napjainkban erről a magyar progresszióról beszélni, hogy az valami „gyökértelen” mozgalom volt. A „gyökerekről” vitatkozni e helyen nem óhajtunk, azt azonban e progresszió hátterének fölrajzolásában el kell mondanunk, hogy reáZ-politikát aligha űzhetett másvalaki, mint a valóban profeszszionátus lelkek és csak sötét mumusként állhatták a háttérben a *valódi* társadalomformáló erők.

Demokrácia, függetlenség és szabadság: a magyar munkás kenyere és élete!

A Huszadik Század folyóirat köré Magyarország legfogékonyabb elméi csoportosultak. S amíg a hivatalos magyar szellemi élet jobbára német közvetítéssel vette át Európát, ék közvetlenül Párizs felé fordultak. Kitűnő folyóirat, nívós könyvkiadás és állandó érintkezés mindazzal, amit a Nyugat tudományos-, főleg társadalomtudományos élete produkál — szóval minden külső attribútuma egy nagy, széles, közhangulatot befolyásoló mozgalomnak sem volt elég ahhoz, hogy a valóságos és társadalmi szervezetünk legmélyéből fakadó akadályokat győzze.

Fogalmazzuk így: a magyar progresszióknak az 1914-es háború előtt hiányoztak nálunk a társadalmi feltételei s amint sokan önkényesen progresszióknak vélték a háború előtt: nem volt egy ét), mint a hatalommal szembeni bizonytalan jellegű, programú és rendeltetésű ellenállás látszat szerinti közössége. Az *igazi* progresszió pedig *csak szellemi* mozgalom volt. Igen sokan szegődtek hozzá a származékos új magyar polgárság fiai közül, de ez az „igen sok” az igazi erőkhöz mérten végtelenül kevés volt. A polgárság máshol találta meg a maga szövetségesét, nem a progresszióban. S nincs is ebben semmi rendkívüli, így kellett ennek lennie természetes okok természetes következményeképpen.

S valószínűleg ez, ezek a többször említett s sajnos véglegesen máig sem tisztázott okok voltak azok, amelyek megakadályozták, hogy Magyarország nagy történelmi fordulója az alkalmas időpontban bekövetkezzék — még akkor is, ha a külső okokat sem hagyjuk figyelmen kívül.

VII. Az 1914-18-as háború utáni esztendőök

az átalakulás kora Magyarországnak történelmében. S bár e korszak objektív történelmi mérlege korántsem készült el, kétségkívül megállapítható, hogy az ország társadalmi erőinek még ma is erős tempóban folyó átcsoportosításához és nem egyszer markáns jellegű új csoportok — ha nem is osztályok — kialakulásához vezetett.

A progresszió társadalmi feltételei megváltoztak, azt azonban mindig ár t le kell szögeznünk, hogy nem kedvezően.

A *polgárság* szempontjából: a „történelmi” középosztály válságba kerül. A húszmillió ország testére szabott adminisztráció túlnagy az akkor nyolcmillió számára. A meglévő közhivatalok nemcsak hogy hosszú időre betelnek, hanem az ország a túladminisztrálás állapotába kerül. A közhivatali középosztály fiai ennélfogva mind kisebb mértékben képesek atyáik területén elhelyezkedni. Látható migrációjuk indul hát meg a szabad értelmiségi pályák felé. S itt a polgárság két rétege ütközik meg egymással: a történelmi középosztály fiai egyrészt s a jövevény szabad értelmiség fiai másrészt. Ez aztán a magyar törvényhozában már e korszak elején is eléggé láthatóan nyomot hagyott. Ezekből a rétegekből a progresszióknak semilyen segédcsapata nem származhatott. Az egyik réteg nem fölfelé tör, hanem meglévő osztályán belül helycserét igyekszik végrehajtani, a másik pedig védi pozícióját. A *szabad polgárság* csillaga hanyatlóban van. Az állami beavatkozás a gazdálkodás minden területén nő, az egyes polgár mindjobban fokozódó mértékben van az etatista erőkhöz kiszolgáltatva s így örül, ha csendesen meghúzhatja magát, nemhogy bármiféle progresszív mozgalom vagy legalább világszemlélet zászlaja alatt csoportosuljon. A *régi, rendi polgárság* leszármazol viszont lassan, de a háború előttinél fokozottabb mértékben indulnak meg a közhivatali pályák felé, sőt lassan aránytalan módon ellepik azokat s talán a legprogresszióellen-

sebb részét alkotják a magyar középosztálynak. *A parasztság* pedig változatlanul foglal helyet a társadalmi emelkedés szempontjából. Új és haladó középosztály nem nőhet belőle.

A magyar társadalomszerkezet változása szempontjából nem lényegtelen az *ipari munkásság* struktúrájának átalakulása sem. Különösen az 1928-32-es esztendő nagy gazdasági válsága gyakorolt itt sorsdöntő hatást. Régi iparágak pusztulnak el, vagy zsugorodnak össze s ez természetesen a munkásosztály életszínvonalának hallatlan süllyedésével jár. S mire a válság lassan elmúlik, új iparágak nőnek ki, szinte a földből s az ipari munkásság lassan átcsoportosul. Ez az ipari szerkezetváltozás természetesen igen nagy mértékben befolyásolta a munkásság politikai fezzerepét és súlyát is. De azért mégis, az ipari munkásság még mindig és ebben a periódusban is minden progresszív szándék és célkitűzés egyetlen kombattáns csapata.

A háborúutáni uralmi koalíció egy darabig változatlan folytatása a háborúelőttinek. Azonban itt is döntő fordulópontot jelentenek a gazdasági válság évei.

Éppen a válság következtében a szövetkezett uralkodó rétegek összetartása gyöngül s az egyik réteg igen szívesen dobná oda a másikat áldozatul a válság nyomán jelentkező társadalmi válság hullámai közé.

Ám egyben közben valamit még meg kell gondolnunk:

A társadalmi küzdelmek eddigi fejlődéséből sokak számára adódott az a lassan már a köztudatba átment tanulság, hogy a fellendülő konjunkturális korszakok a szó legszorosabb értelmében vett feltörekvő társadalmi osztályok aktivitását növelik, politikai pozícióját erősítik, mert hiszen a kedvező konjunktúra megteremti politikai mozgalmak számára a gazdasági biztonságot és így föllépésüknek súlyt és biztonságos támaszt ad. A dekonjunktúrák általában azért járnak a munkásosztály eredményes politikai küzdelmeinek ellanyhulásával, mert éppen ezt az alapot rombolják szét.

A munkásosztály és nagyburzsoázia között fekvő társadalmi rétegek aktivitása pedig szinte t örvény szerűleg a dekonjunktúra nagy periódusaira szokott esni. S talán megkockáztathatjuk azt a véleményünket is, hogy ez azért szokott rendszerint így történni, mert egyfelől e rétegek egyrésze társadalmi funkcióját éppen akkor teljesíti, amikor a feltörekvő osztályokkal szemben védi az uralkodó rendet és így éppen e rend szempontjából kívánatos aktivitásuk, másfelől pedig azért, mert tulajdonjogi lehetőségeik és elhelyezkedésük, különösen önálló vagy félönálló mivoltukban, továbbá a polgári-kispolgári-, esetleg parasztcsaládban biztosítva vannak és így politikai kilengéseik szabadsága a munkásosztályénál érthetően sokszorosan nagyobb. Az utóbbi esztendők reakciós tömegmozgalmi, a Freyer-i „*Revolution von Recht*” jelensége talán kellőleg igazolják is föltevésünket.

VIII. Az utolsó tíz esztendő (1929-1939) társadalmi forrongásai

a progresszió társadalmi feltételei szempontjából e két tekintetből veendőek tehát figyelembe. Egyrészt tehát: hogy az uralmi koalíció felbomlott, másrészt pedig: a magyar középosztály egy részének struktúráváltozása és társadalmi „dinamizálódása”.

Csakhogy — sajnos — a középosztálynak ez a társadalmi mozgalmassága *nem* a progresszió jegyében indult útnak. S nehezen is indulhatott volna. Fejtegetéseinkből logikusan következik, hogy miért. A progresszív gondolatot valóban *csak* feltörekvő rétegek és osztályok tudják vállalni mint harci világszemléletet, a háborúutáni magyar középosztály pedig távolról sem volt ilyen jellegű osztály. Sőt: pontosan az ellenkezője volt ennek s ezért dinamikája nem is vezetődhetett más útra, mint a „forradalom jobbról” útjára. Ez a forradalom azonban csak addig „forradalom”, amíg a helyzetből következő legszorosabb lélektani tényezők adva vannak, tehát amíg úgy látszik, hogy a középosztály létét, társadalmi szerepét a válság megingathatja. Amint ez a lélektani pillanat elmúlik s amint az uralkodó koalíció rétegei újra kölcsönösen védik egymást, abban a percben ez a lendület is megáll.

Pedig ez a lendület — úgy látszott — szociológiailag nem érdektelen módon választ pályát.

A magyar társadalom legégetőbb és legsürgősebb kérdése a parasztkérdés. S úgy tűnt föl: a középosztály mozgalmassága ugyanúgy a parasztság társadalmi szerkezetének fellazulására fog alapozódni, mint Magyarországon eddig minden nagy sikeres társadalmi előretérés.

Ám közben a középosztály egy része elérte osztálycéljait. Sikerült — legalább is pillanatnyilag így látszik — utat szorítani magának eddig tőle ismeretlen területek felé: az étatizmus minden vonalon nőtt. Általában az egész társadalom etatista irányban történő fokozatos, de biztos átszerveződésével kapcsolatban maga a középosztály is, még akkor is, ha látszatra szabad értelmiségi vagy gazdasági pályákon helyezkedett el, egyben szorosabban hozzásimult — bár ez a „simulás” nem történt minden külső csattanó és radikális küzdelem nélkül — az államhoz és most már léte a háborúelőtti középosztályénál jóval nagyobb mértékben éppen az étatizmus erőitől függ.

A pillanatnyi helyzet tehát: a középosztály önállóságának lebontása. A középosztály, mint önállóan fungáló társadalmi tényező — tehát nem terjedelmében vagy létében, de tipikus középosztálybeli funkcióját tekintve — lassan elsorvad s jórésze, amelynek előnyére ez az elsorvadás történik, örömmel üdvözli e folyamatot.

S ami problémánk szempontjából a leglényegesebb, a progresszió leghatékonyabb elemét veszti el a középosztály szerkezetének és funkciójának megváltozásával.

IX. A magyar progresszió útja

Ezek nehezen prognosztizálható pálya. Tény azonban:

1. Úgy látszik, hogy a társadalom uralkodó osztályainak útja — legalább időlegesen — szétvált. A magyar társadalmi és politikai élet, legalább is az osztályerők elhelyezkedése szempontjából -- s ez a fontos! — maguknak a tömegeknek a számára most inár alighanem világosabban áttekinthető lesz. Aligha történhetik majd meg, hogy egymástól független és csak a közös ellenzékiesség jegyével ellátott, egyébként egymással ellentétes célú és rendeltetésű rétegek politikai mozgalmait ezentúl közösen progresszióknak lehessen tekinteni.

2. A középosztály új szerepével ugyan megszűnik — legalább is egy időre, tehát esetleg a következő nagy válság idejéig — osztályköveteléseit összekeverni a valóban feltörekvő munkásparasztrétegek érdekeivel és így ezek küzdelmének tisztább kibontakozása várható, amennyiben természetesen társadalmunk belső erőitől független tények ebbe az alakulásba döntő módon nem szólnak bele.

3. A progresszió gondolatának konzekvens végiggondolása nem vezethet máshová, mint a valóban felszabadító szabadságküzdelem soraiba való beilleszkedéshez. És minthogy Magyarországon pillanatnyilag minden olyan réteg hiányzik, amely a progresszió polgári-haladó értelmét vállalhatná, kötelessége mindazoknak, akik a haladás gondolatának megvalósulását Magyarország dolgozói szükséges és kívánatos jövőjének tartják, pillanatnyi osztályfoglaltságaik feladásával ehhez a küzdelemhez tevékenyen, szellemileg és gyakorlatilag is hozzájárulniuk és a „szükségyszerűség birodalmából a szabadság birodalmába” vezető, egyértelmű és világos, valóban progresszív útra lépniök. Ma, amikor a haladás és szabadság ügye sorsdöntő és végső kérdése az emberi társadalmak alakulásának, a progresszív gondolat követői számára más út sehol és így Magyarországon sincsen.

Parasztságunk a társadalomban

írta: Takács József

Nem foglalkozom nyelvtudománnyal, így néni is kutatom, honnan eredt a *paraszt* elnevezés, amit ma némelyek bizonyos szentimentalizmusból helytelenítenek, mert a *paraszt* szó átvitt értelemben durva, faragatlan, műveletlen embert is jelent. Annyi bizonyos, hogy az Alföld parasztsága ma is a földműveléssel foglalkozó szegényebb sorsú embereket sorozza be a parasztok osztályába, legyen az máskülönben teljesen írástudatlan, vagy középiskolákat végzett egyén. Ez a besorozás logikus is, mert leegyszerűsíti a fogalom kifejezését. A ma már több rétegre tagozódott osztály valamikor csak két kategóriából állott: *telkes jobbágyokból* és *zsellérekből* s ezek gyűjtőneve volt a parasztság, vagyis az igazi nép. A régi táblabíró-világban minden nem nemes embert parasztnak neveztek. Sőt volt idő, amikor az egyházi hatóságok minden rendű és rangú világi, tehát nem egyházi személyt parasztnak tituláltak, miként írva vagyon: „és béhivatá az egyházi fejedelmeket és kik akkoron jelen valának, paraszti urakat”. Még érdekesebb az a még ma is élő tájszólás, amely a szelíd, kezes, nem idegenkedő embert vagy állatot nevezi parasztnak. Például a Jászországban hallottam ezt a kifejezést: „Ez a csikó olyan paraszt, hogy kezéből eszik az embernek”.

*

A parasztság eredete

visszanyúlik a népvándorlás után kialakult hűbérrendszerbe, vagyis keletkezésének előfeltétele a hűbériség volt. A kereszténység első évszázadainak eseménye volt ez a rettenetes, szomorú korszak, amelyet a népvándorlás korszakának jegyzett fel a történelem. Ekkor pusztult el teljesen az ókori kultúra. A városok elnéptelenedtek s ez magával hozta az ipari technikának, kereskedelemnek és forgalomnak a pusztulását is. Egész Európa visszasetett a *natúralközpontúságba*. A gazdasági újjászervezés évszázadaiban is még sokáig legfőbb életforrás a mezőgazdaság volt, amelyet a jobbágytelken lakó parasztság űzött. A parasztság egy része a háborúkban legyőzöttek utódai voltak. De a földesurak szabad parasztokat is telepítettek birtokaikra, ha nem volt elég rabszolgájuk a föld megműveléséhez. Ezekkel bizonyos szerződéses viszonyba kerültek. Csak később, a királyi (központi) hatalom gyarapodása következtében szabályozták a földesúr és jobbágy közötti jogviszonyt, amely azonban minden országban a nemes urak önkényének szolgáltatta ki a parasztságot, annak ellenére, hogy a királyi hatalom gyakran — természetesen dinasztikus és államérdekből — igyekezett a jobbágyosság sirlalmas helyzetén könnyíteni. Általában pedig tulajdont nem szerezhetett, a földesura belátása szerint testi és halálbüntetéssel sújtható volt, földesura engedélye nélkül szabadon nem költözhetett, házasságot nem köthetett, nem szerződhetett, nem végrendelkezhetett és nem örökölhetett.

E kötöttségek alól a földművelő parasztság az északi államokban szabadult föl először. Dániában már a 15. században nemcsak tulajdont, hanem jogokat is nyertek. Mint országos rend,

képviselőik által az országgyűlésen jelen lehettek és résztvettek a törvényhozás gyakorlásában. Svédországban ugyancsak évszázadokkal ezelőtt, még a rendiség megszűntetése előtt bevezették, hogy a parasztság mint külön rend képviseltette magát az országgyűlésen és jobbágyi járandóságaitak részben teljes tulajdonjoggal, részint pedig mint örökbérlők bírták. Az angol királyságban az 1679. és 1689. évi parlamenti végzemények értelmében a parasztság polgárjogot nyert, ettől kezdve részesévé lett a törvényhozó hatalomnak és jogilag a nemesi osztállyal egyenlő lett.

Jobbágyvédó uralkodók

Magyarországon a középkori jobbágyság helyzete nem volt sem jobb, sem rosszabb, mint más országokban. „A parasztság dolga könnyebb, vagy nehezebb volt, aszerint, amint a földesurak lelkülete, kénye és haszonvágya különböztek” — írja *Berzeviczy Gergely* 1804-ben latin nyelven megjelent gazdaságpolitikai tanulmányában.¹ Egyes felvilágosodottabb és szélesebb látókörű uralkodók — ha megvolt a hatalmuk is hozzá — igyekeztek védeni a parasztságot földesuraik zsarnokoskodása ellen. *PI. Zsigmond* király egyik törvénye elrendelte, hogy a jobbágyok a királyi uradalmakból a nemesekbe és a nemesi javakról a királyiakra szabadon költözködhettek. Egy másik törvénye kimondja: „Elhatároztuk azt is, hogy a főpapok, főurak és nemesek a mi országunk táján zsákmányolást, rablásokat, véröntést és semmiféle más hatalmaskodást bármely osztályú és állapotú hű honlakosaink ellen elkövetni semmikép se merészkedjenek”. Az utána következő gyenge királyok alatt azonban a *Zsigmond* által adott összes jogok és kedvezmények elvesztek.

Mátyás király visszaállította a szabad költözködés jogát és visszaszorította a papi tizedet követelők önkényét. De már halála után nem akadt olyan erős utód, aki a hatalmas főurak önkényével szemben meg tudta volna védelmezni a parasztságot. Nem volt más menekvés számára, mint a fegyveres felkelés urai ellen. Amikor 1514-ben négy hónapig tartó elkeseredett küzdelem után az egyesült nemesi seregek leverték *Dózsa György* paraszthadseregét, az igazi kegyetlenkedés csak ezután kezdődött a lefegyverzett jobbágyokkal szemben. *Ulászló* király tiltó rendelete sem tudott gátat vetni a nemesség bosszúszomjának. S a még ebben az évben összehívott országgyűlésen meghozták az 1514. évi XIV-XV. törvénycikkeket, amelyek a lázadás büntetéséül örök szolgaságba vetették a magyar jobbágyságot. De már 1547-ben *I. Ferdinánd* egyik törvénycikkében az országgyűlési karok és rendek kijelentették, hogy „különböző régi és újabb világos jelek által nyilvánult a mindenható Isten bosszúálló haragja a nemzet azon súlyos bűne miatt, melynél a hajdan virágzó Magyarországnak úgylátszik semmi sem ártott inkább, mint a jobbágyok elnyomása, akiknek panaszos kiáltása szüntelen felszáll az Isten fczine elé. Hogy eltávolíttassék tőlünk a mindenség alkotójának neheztelése, s jóakarata és kegyelme végre megnyeressék ezen lesújtott ország részére, különösen mivel öfelsége ezen dologgal

¹ *L. Gaal Jenő*: *Berzeviczy Gergely élete és művei*. Budapest, 1909. II. r. 125. oldal.

szemben jóságosan figyelmeztette hű alattvalóit, a karok és rendek elhatározzák, hogy a nyomorult jobbágyság a korábbi évek alatt bármily módon elvett jogai neki visszaadassanak és szabad legyen nekik ezentúl, ha a szigorúbb földesurak felsőbbsege és hatalma alatt élni nem akarnának, máshová költözni”.

Több ilyen irányú határozatot és törvényt hoztak ebben a korban és a következő évszázadokban is, de a valóság az, hogy a jobbágyság helyzete lényegében semmit sem javult. Közben újabb parasztlázadások törtek ki az ország különböző vidékein. 1569-ben a Szamosszögben, 1573-ban Szlavóniában, majd 1631-ben a Tisza vidékén. De még II. Rákóczi Ferenc szabadságharca is parasztlázadásként indult 1703-ban Esze Tamás vezérlete alatt s ennek állt élére röviddel a kitörés után Rákóczi és Bercsényi. A híres szatmári békekötés után néhány évtizedre, 1753-ban újra kigyúrtak a parasztlázadások tüzei Csongrád megyében, ahol a nép Rákóczit várta vissza s tőle remélte szabadulását. *Mária Terézia* jól felfogott államérből szeretett volna a jobbágyság helyzetén segíteni, de miután a rendek ellenállása miatt törvényhozási úton ezt nem tudta keresztül vinni, rendelettel állapította meg a jobbágyság szolgálmányának maximumát, hogy ezáltal megóvja őket a földesurak zsarolásaitól. A királynő ezt az elvet vallotta: „a juhot etetni kell, ha nyírni akarjak s az alattvalónak bizonyos jólétre kell emelkednie, hogy adót és katonát szolgáltatson”. De minthogy a hatósági hatalom teljesen a nemesség kezében volt s ő hajtotta végre az úrbéri rendeletet, ez az intézkedés nem hozta meg a jobbágyság sorsának javulását.

Csak II. József rendeletei hoztak ideiglenesen némi enyhülést a jobbágyság sorsában. Nemcsak a szabad költözködést állította vissza, hanem a jobbágyságot is formailag *eltörölte*. Eendeleiteinek végrehajtását nem a vármegyékre bízta, hanem saját tisztviselőire, akiket sokszor személyesen ellenőrzött. Ez azonban csak féltétekezés volt, mert lényegében meghagyta a régi jobbágyi jogviszonyt s a parasztot nem tette meg földjének szabad tulajdonosává a földesúr kárpótlásával. Csak 10 évig uralkodott ez a jobbágyvédő császár s halála után a jobbágyság ismét visszaesett régi állapotába.

A parasztság helyzete a felszabadulás előtt

A nagybirtokos nemesség soraiban is akadt egy széles gazdaságpolitikai látókörű és európai műveltségű férfiú, akit méltán nevezhetünk a tizenkilencedik század első felében megindult reformmozgalom úttörő apostolának. Ez a férfiú *Berzeviczy* Gergely (1763-1822) volt. Fiatal korában tanuló éveinek nagy részét Nyugat-Európában töltötte. Itthon állami hivatalt vállalt, de *Martinovics* és társai kivégzése után otthagyta hivatalát. Ezután mint gazdaságpolitikai igyekezett a magyar állapotok javításán közreműködni. Egyik legértékesebb munkája volt: „A parasztnak állapotáról és természetéről Magyarországon”, amelyet 1804-ben írt latin nyelven, de a cenzor nem járult hozzá, hogy kiadja. Egyik barátja azonban — *Máriássy* József —, szintén nemes ember, a szerző tudta nélkül, a saját költségén Lőcsén kinyomatta a cenzor engedélye nélkül, amiért eljárást is indítottak ellene és csak azért nem folytatták le a port, mert *Máriássy* közben egy baleset következtében meghalt.

Berzeviczy könyve Magyarország elmaradottságának okát a parasztság elnyomott és megvetett helyzetében jelöli meg. Szerinte a társadalomnak elsőrendű kötelessége a parasztság helyzetén javítani, szellemi színvonalát emelni. A népoktatás bevezetését sürgeti. Mert — írja —: „Lehetetlen, hogy rosszabb gazda legyen az, aki a mezei és gazdasági dolgok valamelyes elméleti ismereteit megszerezte, vagy rosszabb alattvaló legyen, aki a jog és kötelesség fogalmával bír. Sőt inkább az ilyent okokkal, indokokkal és érvekkel vezetni és elhatározására befolyást lehet gyakorolni, éspedig jobb eredménnyel, mint a lánccal vagy korbáccsal, melyekkel csak addig lehet dolgozni, ameddig elérnek. A tapasztalat is azt bizonyítja, hogy minden jobban megy ott, ahol műveltebb és eszesebb a paraszt... A polgári állapotban okvetlenül hasznosabb úgy az uralkodónak, valamint a földesúrnak az alkalmas, jómódú jobbágy, mint a nyomorult, durva és műveletlen.”

Berzeviczy csak erőteljes paraszt védelmet, a parasztság gazdasági, szociális és szellemi fölemelését követelte, de nem akarta teljes felszabadítását. És könyve mégis nagy felháborodást okozott a rendi társadalom körében. Még olyan kiváló elmék is, mint *Kazinczy* és *Berzsenyi*, elítélték érte. Kazinczy többek között ezt írta Berzsenyinek: „Megirtam Berzeviczynek, hogy egy meggyalázott nemzetet úgy festeni igazságtalanul, hogy irigyei nevéssék, gyűlöljék, szintúgy barbarus, mint a parasztot földesúri módon nyúzni.” Erre válaszolta Berzsenyi: „Berzeviczy balgatag és gonosz, nem méltó Kárpátus rabkenyerére, sem uraságod oktatására ...” De néhány évvel később más véleményen volt, mert így írt Kazinczynak: „Hát Berzeviczyvel mire mentél! Én akkor úgy szóltam, mint borzasbajuszú magyar, de azóta sokat elnyírtam bajuszomból: mit gondolsz, nem kell-e egészen lenyírnom!¹”

Pedig Berzeviczy minden túlzást kerülve, tárgyilagosan, de őszintén festette meg a magyar jobbágyság helyzetét. Az ő korabeli parasztság helyzetére vonatkozó alábbi adatokat a már említett könyvéből vesszük.²

Az egésztelkes jobbágnak van 24 hold szántóföldje, 12 kasza rétje és egy hold belsősége. A fél- és negyedtelkes jobbágnak aránylag kevesebb. A zsellérnek csak belső telke van. Mindegyiknek van legelője és ahol erdő van, ott faizási joga is. Van még italmérési joga is a helyi viszonyok szerint 6, illetve 3 hónapon át. Ezzel szemben állnak a kötelességek: Az egésztelkes jobbágy tartozik urának 52 igás vagy 104 kézi napszámot szolgálni, 1 rénes forint *házadat* fizetni, egy hosszú fuvart teljesíteni, egy öl fát összeállítani, 3 napot ura mellett vadászaton tölteni, 2 tyúkot, 2 kappant, 12 tojást, féloldal szalonnát, egy borjúnak harmincadrészét átadni, a pálinkafőzésért 2 rénes forintot fizetni és minden mezőgazdasági terménynek *kilencedrészét* beszolgáltatni. Ha ura vagy úrnője házasságot köt, 38 krajcárt kell fizetnie. Ha ura fogásba esik, a *váltásdíjat* a jobbágynak adják össze, ugyancsak okét terheli az *országgyűlési követek napidíja*, de ezek nem előre meghatározott terhek. Tartozik továbbá a római katolikus papságnak termése *tizedét* (dézsma) beszolgáltatni. Tartja a plébánost, az egyházfit, a jegyzőt, a mezőbíró, a csőszöket és a falusi

² L. id. m. I. A közigazdaságról, 128. oldal.

szolgákat. Csak az ő munkájával és költségén építtetnek és tartanak fenn a *közutak*, ő állítja az *újoncokat*, ő viseli a *hadiadó* terhet és a házipénztár minden kiadását. A zsellér pedig, akinek a belsősegen kívül nincs egyebe, 32 napszámot szolgál és egy rénes forintot fizet.

Berzeviczy korában már nem állt fenn a röghöz kötöttség, mert II. Józsefnek a szabad költözésről szóló rendelkezéseit az 1791. évi novelláris törvény is visszaállította. Most már szerzeményeinek is annyiban ura, hogy gyermekeire örökül hagyhatja s azok nem létében végrendelkezhetik, de hagyatékának egyharmada a földesurat illeti, aki végrendelet hiányában az egésze igényt tarthat. De a jobbágytelek és tartozékai az úr tulajdona, aki azokat tőle elveheti és másoknak adhatja. Közhivatalt nem viselhet. A saját nevében idegenek, annál kevésbé földesura ellen pert nem indíthat. Ügyeiben és vétkei felett a földesúr ítélkezik még akkor is, ha abban ő az érdekelt fél.

Berzeviczy kiszámítja, hogy az egésztelkes jobbágy összes terhei akkori pénzürtékben kifejezve 255 rénes forint 28 krajcárt tesznek ki. Ezzel szemben egy jobbágyi egésztelek feltételeesen 1000 rénes forintot ér (ő maga megjegyzi, hogy ezt az összeget még szabad földért sem adná meg senki, annál kevésbé a felsorolt kötelezettségekkel megterhelt földért), amely tőkének a szokásos 6 százalék kamathozadéka csak 60 forint lenne. De a paraszt iparkodása 180—200 forintot hoz ki belőle, azonban még így sem éri el a felsorolt kiadásokat. Ennélfogva a paraszt a szolgáltatások fedezetét egyedül különös szorgalma által szerezheti meg, amelyet azonban csak *jobbágyi munkakörén kívül* értékesíthet, pl ha bér munkát vállal, üzletet csinál, fuvaroz, vásznat készít stb. Ezért van, hogy az ország legtermékenyebb vidékein is, ha nincsenek meg ezek a kereseti alkalmak, az adóhátralékok a legnagyobbak és a parasztok élete csak tengődés.

Körülhélül ez volt a parasztság helyzete az 1848-i felszabadulás előtti években is, hiszen a jobbágyfelszabadításnak egyik szívs, megfélemlíthetetlen harcosa, a paraszt szülőktől származó *Táncsics Mihály* hasonló helyzetről számol be emlékirataiban. Tulajdonképpen Táncsics volt Magyarország dolgozó népének, elsősorban a parasztságnak első igazi harcosa a politikai irodalomban. Ekkor már gróf *Széchenyi István* is követelte a reformokat, de Táncsics vele is vitába szállt s hangoztatta, hogy Széchenyi tervei semmit sem segítenek mindaddig, amíg a rendi társadalom meg nem szűnik és a jobbágyságot fel nem szabadítják. Minden írásában a jobbágyfelszabadítás, a köztehveriselés és a szabad sajtó érdekében szállt sikra s emiatt többször ítélték el hosszabb börtönbüntetésre. A „*Nép szava Isten szava*” című munkájában is a parasztság társadalmi állapotáról elmélkedik s így ír: „Ti, paraszt testvéreim, semmit se törődjete ezen elnevezéssel. Az egész ország javára mi, parasztok teszünk legtöbbet ... Mi, magyar parasztok az eredeti ősmagyaroknak ivadéka vagyunk.” A *Kossuth* köré csoportosult reformnemzedéknek ezeket mondta: „A múlt országgyűlésen a törvényhozók kimondták, hogy mi parasztok is szerezhetünk tulajdon földet. Ha kedvünk volna tréfálni, azt kérdeznők: csúfolni akartak-e bennünket a törvényhozók, amikor határozták, hogy mi szerezhetünk föld-

birtokot? Igen, mi, *koldusok* tulajdon birtokot szerezhünk... Kevés szóban fejezzük ki óhajunkat, mi ebből áll: mi *örökvált-ságot* akarunk ..., hogy a *robot* és *dézma eltöröltessék* ... Mint-hogy Isten bennünket akaratunkon kívül s tudunk nélkül terem-tett s e földre helyezett, nem pedig a levegőben mutatott szá-munkra helyet, itt e földön akkora darabhoz, amennyi éltetünk fenntartásához szükséges, természeti jussunk van ...”

Táncsicsnak ez az álláspontja visszatükrözi az 1848 előtti parasztság hangulatát, egyben pedig magyarázatul szolgál arra, miért került ellentétbe a földkérdésben a forradalmi kormánnyal is. Népszerűsége azonban olyan nagy volt az országban, hogy egyszerre három helyen megválasztották követnek a nemzet-gyűlésbe.

A felszabadulás után

Eddig a telkes jobbágy és zsellér társadalmi helyzete nagyjá-ban egyenlő volt. Az egyforma jogi és társadalmi állapot mellett nem is lehetett szó a parasztság osztálytagozódásáról. Ez a ketté-hasadás csak a felszabadulás után következett be, amikor a telkes jobbágy tulajdonosává lett az általa művelt földnek, míg a hazát-lan zsellérek nemcsak hogy földet nem kaptak, hanem több helyen még a közös legelőből is kizárni akarták őket. Ez természetesen a gyakorlatban nem sikerült mindenütt, mert a közlegelők felosz-tásáig mindig hajtottak oda jószágot a birtoktalanok is. Pedig ekkor már az alföldi mezővárosokban nagyszámú zsellérség élt. *Szentesen* például 1848-ban a lakosság egyharmada zsellér volt.³ Ezek az örökváltás hasznából mitsem nyertek, csak a jobb jövő reményével, *országos telepítésnél* majdan tekintetbe vétellel hite-gettük őket. Nem akarunk itt kitérni azokra a társadalmi és osztályharcokra, amelyek az úrbériség felemás, tétova és egy-oldalú felszámolása miatt robbantak ki az ország különböző vidé-ken — magyar és más nemzetiségű lakosság között egyaránt —, csupán annak megállapítására szorítkozunk, hogy nemcsak a birtoktalan zsellérek, hanem a jobbágytelkek birtokosai is elége-detlenkedtek az úrbéri kapcsolat megszüntetése folytán végre-hajtott birtokrendezéssel és a volt földesurak kártalanításával. Ezeket különben már az 1853. és 1854. évi császári nyílt parancs-csők rendelkezései alapján hajtották végre. Majd véglegesen, az alkotmány helyreállítása után hozott 1871. évi LIIL te. rendezte a kérdést.

Az úrbériség megszüntetése után eleinte a viszonyok igen kedvezően alakultak a birtokos parasztságra nézve. Ép ez időben kezdődik a gabona ára emelkedni, s hosszabb ideig általában emelkedő irányzatot követett. Ez viszont a még akkor nagykiter-LEDÉSŰ legelők feltörésére és a termőföld jobb művelésére és kihasználására ösztönözte a gazdákat. A kedvező gazdasági viszonyok folytán a földbirtokos- és bérlőosztály igen jó helyzetbe jutott, s az akkor még alacsony földárak és olcsó bérletek lehetővé tették a vagyonszerzést, ha a szorgalom és takarékoság mellé a szerencse is szegődött. Ez a kedvező helyzet mintegy három évtizedig tartott. Viszont a zsellérség is kárpótlást talált az úrbéri rendezésnél ért sérelmeire a meginduló vasútépítési és folyam-

³ Ecseri Lajos: Az alföldi munkáskérdés, 1898.

szabályozási munkálatoknál ölért, aránylag jó kereset révén. Ekkor alakult ki az Alföldön a parasztságból egy számszerűt nem nagy, de igen öntudatos réteg: a *kubikosság*.

Szociális feszültség csak a múlt század 80-as éveiben kezd mutatkozni, aminek közelebbi okai főként a mezőgazdasági válság, másrészt a kubikmunkák csökkenése voltak, ezenkívül pedig a vagyontalan rétegek szaporodása is hozzájárult a helyzet rosszabbodásához. Ez a szaporodás nem csupán természetes linódon jött létre, hanem a birtokos parasztság egy részének proletársorba való lecsúszása által is. A 90-es években már nemcsak a kubikmunka csappant meg, de a mezőgazdaságban is kevesebb volt a munkaalkalom. Ezidőben kezdik alkalmazni a mezőgazdasági gépeket úgy az uradalmak, mint a nagyobb parasztagazdák. A mezőgazdaságban addig ismeretlen munkanélküliség súlyos társadalmi bajokat okozott. Minden munkabér, úgy a kubik-, mint a szakmány- és napszámber is csaknem a felére szállott a réginek. Ezek a tünetek váltották ki az első *agrárszocialista mozgalmakat*, amelyek főfészeke Békés, Csanád és Csongrád megyékben volt.

Azok, akik abban az időben tanulmányozták az alföldi szegény parasztság mozgalmának okait (Gaál Jenő, Rubinek Gyula, Bernát István, Ecséri Lajos, Vadnai Andor stb.), többé-kevésbé megegyeznek abban, hogy a bajok az *aránytalan birtokmegosztásból* erednek, amelyhez hozzájárulnak még: a *közterhek aránytalansága*, a *külterjes gazdálkodásból* származó *munkahiány*, az *uzsora* és *robot* a részesföldek után és a *szociális gondoskodás hiánya*. Már ezidőtájt sürgetik egyesek az *Alföld csatornázását*, s ezzel kapcsolatosan az *intenzív gazdálkodást*. Mások a mezőgazdasági terményeket a helyszínen feldolgozó *nagyipar* meghonosítását javasolják, amely a munkahiányon egyszerre segítene, de másrészt ezt veszély esnek tartották, mert elvonná a munkáskezet a földbirtokosoktól akkor is, amikor arra égető szüksége van. A *földhöz juttatás* kérdését azonban valamennyien csak kerülgetik, bár egyöntetű a vélemény, hogy a *földszerzés nehézsége a legfőbb baj*. Egy bérlőosztály megteremtését javasolja az egyik szakértő. A *telepítés* ts szóba kerül¹, de szerintük a munkást ez nem érinti, mert telepítvényes csak olyan lehet, akinek némi vagyona már van

De évről évre emelkedik a *kivándorlottak* és a városokba, valamint az ipari gócpontokba költözötteknek a száma.

Osztályöntudatos parasztság

Az első agrárszocialista mozgalmak a *szociáldemokrata* alapon szervezkedett *ipari munkásság* mozgalmától nyertek eszmei lendületet és gyakorlati irányítást. A mozgalomban résztvevők többnyire a kubikos és napszamos munkásokból, kisebb részben a törpebirtokos félproletár rétegekből kerültek ki és csak elvéve szegődött oda egy-két középparaszt. Vezető tisztségre legtöbb helyen törpebirtokosok vagy kubikosok kerültek, részben magasabb intelligenciájuk, másrészt viszonylag függetlenebb anyagi helyzetük következtében. Már a mozgalom kezdetén *önképzőkörök* alakítására törekedtek, de ez nem mindenhol sikerült, mert az alapszabályok jóváhagyásával nem nagyon siettek a

ami miatt nem egy helyen zavargások is keletkeztek, mert a türelmetlenebbek a helybeli hatóságot okolták a jóváhagyás kérése miatt. Ez megint okot adott a hatóságnak arra, hogy a kormánynál kieszközölje a *kivételes állapot* elrendelését, ami egyben jelentette az egyesületi élet felfüggesztését is. Mégis, a századfordulóra annyira lecsillapultak a kedélyek, hogy alig volt jelentősebb község az Alföldön, ahol nem alakult ilyen helyi egyesület jóváhagyott alapszabályokkal. Később ez sem elégítette ki az igényeket, ezért az ipari munkások országos szakmai szövetsége mintájára megalakult a *Földmunkások Országos Szövetsége*.

Az egyesülésre és szellemi fölemelkedésre törekedő szegény parasztság szellemi tápláléka az akkor még hetenként egyszer megjelenő *Népszava* pártlap és más szocialista füzetek voltak. A később megindított *Földművelő, Földművelők Szaklapja, Világ-szabadság* és *Szabad Szó* című lapok szintén nagy szerepet vittek amozgalom fejlesztése és a földmunkásság nevelése terén.

A 90-es évek elején még a szociáldemokrata párt évi kongresszusa volt az a fórum, ahol a földmunkások elmondták panaszait és követeléseiket. Később már külön földművelőmunkás-kongresszust is összehívtak. Az 1896. évi IV. pártkongresszus határozatban kimondta: „Örömmel üdvözli a földművelőmunkások kongresszusának eszméjét, amelynek egyúttal az is feladata leendő, hogy a földmunkások bensőbb viszonyaival foglalkozzék, s erre nézve határozatot hozzon. Szükségesnek tartja egyúttal a kongresszus, hogy ott egy lehetőleg egységes *program*, állíttassék össze a földmunkások követeléseiről, amelynek segítségével lehetővé tétessék a földművelőnép életviszonyainak javítása.” E határozat után rá egy éven belül két kongresszust is tartottak a földmunkások, egyiket *Budapesten*, másikat *Cegléden*. A budapesti kongresszus a gazdasági követelések során a nyolcórás munkaidő elvi fenntartása mellett egyelőre *12 órás munkaidőt* javasolt. Követelte továbbá az *átaljtás munkák megszüntetési-, a robot eltörlését és a túlmunka külön díjazását. A munkásvédelem és szociálpolitika tárgyalásánál követelték a betegsegélyezés kiterjesztését a földműveléssel foglalkozó férfi- és nőszemélyekre, valamint a gyermekekre is. Az öregségi és rokkantbiztosítást, amelynek terhét a földadóba kell beszámítani.* (Érdekes, hogy éppen így oldották meg a múlt évben a mezőgazdasági munkások öregségi biztosításának fedezetét.)

Politikai jogok megszerzése tárgyában is állított fel követeléseket a kongresszus, mégpedig:

1. Az általános, *egyenlő, titkos választási jogot* minden 20 éven felüli állampolgár számára, nemre, vallásra, nemzetiségre, foglalkozásra és vagyonra való tekintet nélkül.

2. A teljes sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadságot.”

A ceglédi kongresszus határozatai nagyjában ugyanezek voltak, azzal az eltéréssel, hogy *elvetnek* minden szociálpolitikai és munkásvédelmi reformot, mert a földművelőmunkásoknak csak egy segítségük van: „*ha felosszák a nagybirtokokat és behozzák a progresszív adót*”. (A mozgalomnak ez a szárnya akkor már kiválni készült a szociáldemokrata pártból.)

Ugyancsak a szociáldemokrata földmunkásmozgalomból fejele ki az *Achim L. András* vezetése alatt megalakult *Független*

Szocialista Parasztpárt, mely azonban csak 1906-ban kezdeti országosan szervezkedni, s ez évben hozta nyilvánosságra programját. Áchim ugyan már 1904-ben kezdett szerepelni az országos politikában, amikor először választották meg képviselőnek Békéscsabán újjászervezett szociáldemokrata programmal. Korai, tragikus halála azonban egyúttal pártjának halálát is jelentette, mint minden olyan mozgalom, amely egy „vezér” személyéhez van kötve. Pedig a ha borúelőtti időkben ez lett volna az egyetlen osztályöntudatos parasztpárt, amely egyesíteni tudta volna a kisgazdák és a vagyontalan földmunkások osztályának tekintélyes tömegét egy olyan program alapján, amely nem volt kifejezetten szocialista, de erősen baloldali, radikális és szociálisan haladó irányú. Követelte az általános titkos választójogot, a *10.000 holdnál nagyobb birtokok megváltását és hosszú lejáratú kisbérletekké való átalakításukat, létszámminimumot és progresszív adózást, a parasztság érdekképviseleti szerveinek kiépítését, új mezőgazdasági munkástörvényt, teljes sajtó- és szólásszabadságot, az Alföld csatornázását és a közigazgatás reformját.*

Ugyancsak ebben az időben indult útjára *Nagyatádi Szabó István* mérsékeltebb *kisgazdapártja*. Más talajból, más viszonyokból csirázott ki, mint a már említett mozgalmak, tehát más volt a lényege és más a frazeológiája. Programja, mint az egykorú más polgári pártoké, nagyobb súlyt helyezett a közjogi tusakodásokra, mint a szociális követelésekre. De ez is öntudatos parasztpártnak indult, ha egy későbbi súlyos történelmi korszakban el is vesztette eredeti zamatját.

A parasztság és az általános választójog

1905-ben a szociáldemokrata pártnak már évtizedes választójogi harc állt a háta mögött. De az általános választójog gondolata már ekkor benne élt nemcsak az ipari munkásság, hanem a parasztság millióinak a lelkében is. A paraszttömegek számára pedig, amelyek a társadalmi élet minden területén leginkább érezték kirívó jogtalanságukat, néni lehetett közömbös a választójog kérdése. Hiszen a cenzusos választójog éppen a magyar parasztság tömegeit zárta ki a jogok gyakorlásából. Ebben az évben *forduló ponthoz érkezett a választójog ügye* Magyarországon.

Eddig a választójogért való harcot egyedül a szociáldemokrata párt vívta hősiessé kitartással magárahagyatottságában. Az általános választójog követelése csupán a szociáldemokrata kongresszusokon és sajtóban, valamint a fővárosi „és vidéki népgyűléseken hangozott föl. Nehéz helyzetben végezte a párt ezt a feladatot, hiszen mindeztideig rendőri felügyelet alatt állt. Most azonban a koronás király által kinevezett *Fejérváry-kormány vállalta az általános titkos választójog törvénybe iktatását.* Ennek az érdekes, de a magyar történelemben nem meglepő fordulatnak az előzménye így történt:

A király — bizonyára nyomós külpolitikai okok miatt — a *katonai létszám fölemelését* tette a magyar országgyűlés egyik feladatává. Az ellenzéki pártok azonban ennek ellenében a *magyar vezényleti nyelv* bevezetésének követelését állították föl. Viszont az uralkodó féltette a *hadereg egységét* ennek teljesítésétől, s a

a vezérleti nyelv kérdésében nem volt hajlandó semmiféle alkudozásba belemenni. Ehhez meg is volt a törvényes alapja, mert az 1867. évi XII. te. 11. §-a szerint mindaz, ami az egész hadseregnek egységes vezérletére, vezényletére és belsejére vonatkozik, öfelsége által intézendőnek ismertetik el". A parlamenti ellenzék, amely évtizedeken át meddő közjogi szörszálhasogatásban élte ki ellenzékiességét és sem programja, sem parlamenti munkája nem árulta el, hogy az ország dolgozó népének, a munkásság és parasztság szociális, gazdasági és egyéb nagy problémáinak megoldásához valami érkeke lett volna, most felkötötte kardját és parlamenti obstrukciót folytatott. Évekig tartó huzavona és meddő parlamenti szócsata után a király báró *Fejérváry Géza* darabont testőrkapitányt nevezte ki miniszterelnökké azzal a feladattal, hogy a *korona és a parlament között a békét létrehozza* s így a többségi pártból alakulandó kormány vállalja a katonai javaslatokat. Fejérváry bevette kabinetjébe belügyminiszternek *Kristóffy Józsefet*, akinek első miniszteri ténykedése volt a *szociáldemokrata párttal szemben addig gyakorolt rendőri felügyeletet megszüntetni*. Egyidejűleg pedig nyilvánosságra hozta kibontakozási javaslatát, mely nem volt más, mint az *általános választójog bevezetése*. Ezzel vélte letörni a közjogi harcot és egyben lerakni az ország új, demokratikus politikai alapjait. Kibontakozási javaslatához a király is hozzájárult.

Közben pedig koalícióba tömörültek mindazok a politikai tényezők, akik a demokratikus átalakulásnak ellenzői voltak. A kormány ellen a vármegyéket is megmozdították, ellenállásra szervezték meg az egész közigazgatást. Az antidemokratikus erők dühe leginkább Kristóffy ellen irányult, aki a választójogi tervezetet kidolgozza. Ez a tervezet a választói jogosultságot a 24 éves korhatárhoz és az írni-olvasni tudáshoz kötötte, titkos- szavazással. Ha ez akkor, a világháború kitörése előtt 9 évvel megvalósulhat, más irányt szabott volna az eseményeknek. Mert lehetővé tette volna, hogy a parasztság és munkásság normális időkbén képviselői útján bekapcsolódjék az államélet irányításába s politikai iskolázottságra tegyen szert.

Kristóffy javaslata különösen a magyar parasztságra nézve jelentett volna sorsfordulatot, mert a régi cenzusos választójog főként ennek az osztálynak a tömegeit zárta ki a jogokból. S a régi, több nemzetiségű Nagy-Magyarországon éppen a magyarságra lett volna kedvezőbb, mert az akkori cenzusos 1,048.976 választó közül a magyar faj 56.2%-kal volt képviselve, míg Kristóffy javaslata szerint 2,964.207 választónál a magyar faj Kvótája 61.5%-ra emelkedett volna. Ennek jelentőségét ösztönösen érezte is a magyar parasztság zöme, mert amikor Kristóffy a választójog kérdésében nehéz harcot vívott a koalíciós pártokkal — amely koalícióban benne voltak a 48-as párt, a klerikális néppárt és a konzervatív mágnások mellett még *Vázsonyi Vilmos* demokrata pártja is —, a mezőgazdasági proletárság és a törpebirtokos parasztság Kristóffy mellé állott. Falusi parasztagitátorok naplementekor tarisznyájukat vállukra vetve, gyalogosan jártak he a falvakat, osztogatták és magyarázták az általános választójogról szóló röpiratokat.

„Gyün Kristó — mondogatták a paraszt proletárok —, hozzá a szövény embör jogát.”⁴

A parasztságot egyébként nem érdekelte az uraknak a királylyal való perpatvaruk, sőt érzésben inkább a király mellett állottak, mert ősi ösztönük tartja, hogy kell lenni egy legfőbb „csósz”-nek, aki, ha kell, megvédi is őket.

Kristóffy kitartott választójogi javaslata mellett még akkor is, amikor / *Ferenc József* — részben az osztrák államférfiak tanácsára — elállott ettől, hogy a koalíciót kibékítse. Mindenesetre keményebb harcosa volt a nép jogoknak, mint a későbbi dunántúli kisgazda vezér, aki 20 évvel utána elkövette azt a baklövést, hogy a háborús összeomlás után már az első nemzetgyűlésen nem sietette a választójog törvénybeiktatását, majd amikor a második nemzetgyűlés vette tárgyalás alá a kérdést, lemondott a parasztság titkos választójogáról. Kristóffy bukása hősie, egyéni bukás volt, melynél az eszme sértetlenül maradt az utódokra, emiatt azonban egy nagy feladatra hivatott, de ennek betöltésére képtelen parasztpárt süllyedt el a nagy politikai súlylyesztőben.

A parasztság erkölce és helyzete a világháború után

Régi igazság, hogy olyan nagy világégés, mint ami 1914-19-ig szemünk láttára, sőt részvételünkkel lefolyt, megváltoztatja az emberek gondolkodását, erkölcsét s egyéb tulajdonságait. Ezen a téren is a parasztság ment keresztül a legnagyobb változáson, mert azelőtt legföljebb egyes, merészebb, vállalkozó szellemű egyedei hagyták el ősi lakóhelyüket, hogy „szerencsét próbáljanak”, mint a népmesékben van. A világháborúban azonban tömegeivel dobálta a sors a parasztságot is széjjel a nagy világba. Ez tágitotta ismeretkörét. Azután a háború alatt látottak: itthon, a fronton, a fogságban, a garnizónokban, mindenütt volt valami olyan esemény, ami figyelmét felkeltette és gondolkodásra készítette. A jó és rossz példa esetleg befolyást gyakorolt felkavart lelkiületére. Szerencsére a jó megmaradt benne, ha visszatért foglalkozásához, míg a rossz csak átmeneti volt. Általában véve pedig a paraszti lélek gyűlöli a rombolást és pusztítást. Ha elő is fordult 1918-19-ben, hogy a harcterről, vagy fogságból hazatért katonák inzultáltak falusi zsidó kereskedőket, papokat, vagy jegyzőket, ez nem a paraszt, hanem a háború lelke volt. A zsidókban — ha hajlamos volt ilyen gyűlöletre — nem a vallást vagy a fajt gyűlölte, hanem az árurejtegető kereskedőt, vagy az uzsorást. A most divatos nacionalista fajmozgalmak, antiszemita hecccek semmi hatással nem voltak a paraszttömegekre. A nyilasok frázisaira legföljebb néhány lecsúszott, úgynevezett úri-paraszt, tönkrement gazda és kupecparaszt reagált. Bizonyítja ezt az is, hogy amikor a nyilaskeresztes pártok megkezdték a vidéki agitációt és szervezkedést, a központi kiküldöttek mindig először az ilyen lecsúszott egzisztenciák után érdeklődtek, akiknél¹ többnyire sikert is értek el, míg a józan parasztság legföljebb megbotránkozott szokatlan viselkedésükön és beszédeiken. Alapjában véve a parasztság sohasem volt olyan értelemben nacionalista, mint a középosztály. Ez a megállapítás egyébként áll más nem-

⁴ L. *Kristóffy*: Magyarország kálváriája 203. oldal.

zetbeli parasztságra is. Ellenben gyűlöli a durva igazságtalanságot. A szegény falusi szatóccsal vagy házalóval nincs semmi baja, együtt érez vele és azt mondja, ha ezek nem volnának, kitől pénzelné a szegény ember, hiszen ezek szedik össze a tollat, rongyot, csontot. Viszont a gazdagabb zsidót az urak közé sorozza. Egy parasztvárosban gyűlés volt, s a szónokok tüzes szónoklatokkal keltek ki a zsidók ellen, akik szerintük minden bajnak okozói. A gyűlésről hazatérő napszámosok egymás között vitatták a hallott szónoklatokat, amikor egyikük igen helyesen találta el a kérdés magvát ezzel a megjegyzéssel: „Nem tudom, hogy miért beszélnek most az urak olyan nagy hangon a zsidók ellen, hiszen a zsidók is csak urak, mint ők.”

A világháborús évek utáni időkben az volt a látszat, mintha a parasztság kieickélt volna régebbi helyzetéből. Egyszerre „divatba jött” a parasztság. És tényleg, ott láttuk az országos politika homlokterében a *kisgazdapártot*, mint a nemzetgyűlés legnagyobb pártját, kisgazda miniszterekkel és államtitkárokkal. Néhány mágnás, bankár és egyéb tekintélyes férfiú is csizmát húzott, belépett a pártba és kisgazdapárti programmal került be az első nemzetgyűlésbe. Hamarosan kitűnt azonban, hogy mindez csak a napi politikának múló divatja volt.

Az egyoldalúan tájékozódott fővárosi lapokban gyakran olvasható volt ezidőben, hogy milyen jómód van a falvakban. A gazdák hét vármegyére szóló háromnapos lakodalmat tartanak, ha fiuk vagy lányuk házasodik. Zongorát vásárolnak, uraskodnak, mert nem tudnak mit kezdeni a sok pénzzel. Hát volt is benne valami. Tényleg volt abban az időben a parasztságnak ilyen rétege, mégpedig azok, akik a háború alatt fölmentést kaptak s a jó konjunktúrában megszírosodtak. Fölmentést azonban csak olyan gazdák kaphattak, akiknek legalább 20-30 holdnyi földjük volt. S a jó konjunktúra még a háború után is tartott néhány évig. A kisparasztság egy része, mikor a harctérről hazakerült, még élvezte ezt az állapotot, főleg ha itthon ügyes, gondos és élelmes feleség és munkabíró családtagok helyálltak a gazdaságban. De mit kezdhetett a szegényebb napszámos, cseléd és kubikosréteg a jó konjunktúrával! Hiszen neki nem voltak termelőeszközei, s amikor még keresni lehetett volna, ő a fronton volt.

A való helyzet ez volt: Parasztbirtok sem a háborúban, sem utána parlagon nem hevert. Akik odavoltak és hazatértek, nyomban munkáihoz láttak. A jelzalogteher már ekkor jórészt eltűnt a nagy- és kisparasztbirtokról. Az adó még akkor nem volt nagy. A jobbmódúak közül, különösen a fölmentettek, valóban milliomosokká lettek. Építkezésük, viseletük, szokásaik megváltoztak, már nem a régi fajta parasztkocsi elé fogták a lovakat, hanem hintót csináltattak, amelynek még ma is *Nagyatádi-kocsi* a neve. Ámde a falusi nép nagy tömege, az, amely a világháborúban a legnagyobb véráldozatot hozta, a törpebirtokos, napszámos, kubikos, gazdasági cseléd-réteg még nagyobb nyomorúságba esett, mint azelőtt a „rég jó világban”, amikor még azt óhajtotta: „bár csak jönne egy nagy háború, azután majd jobb sora lenne a szegény embernek, mert az a baj, hogy sokan vagyunk”. Hát el is jött, sok szenvedéssel és csalódással. De most már visszakívánták

⁵ Ld. Szeberényi: Parasztkok a világháború után.

a régi jó idöket, mórt a saját bőrükön érezték, hogy „rossz üzlet a háború”. A kommün után, amikor a drágaság napról napra emelkedett, a földmunkásság igen nehéz helyzetbe került, meri keresete ennek (arányában nem emelkedett. 1920-ban az ország különböző vidékéről beszerzett adataim alapján kiszámítottam, hogy a korona inflációja következtében a földmunkás készpénzkeresete tizenkétszerese volt az 1918. évi keresetnek, ezzel szemben a készpénzkiadása *huszonháromszoros*, de csak azért, mert 1920-ban a békeévekhez képest cukorból 20 kg helyett csak 2 kg-ol. lekvárból 10 kg helyett csak 1 kg-ot, teljes férfióltöny helyett csak pár inget, egyéves süldő helyett csak választási malacot vehetett a keresetből. A közszükségleti cikkek ára ekkor már a sónál 50-szeres, paprikánál 250-szeres, ecetnél 83-szoros, fehérneműnél 200-szoros, cémánál 250-szeres emelkedést ért el.⁶ Ezt a drágaságot azonban nem érezte meg a jómódba került zsírosparaszt és középbirtokos osztály, amelynek egyes tagjai bevonultak a városba, földjüket kiadták szegényebb bérlőknek, mert kisholdanként 3-4 q búza haszonbért kaptak érte.

A háború után úgy külföldön, mint hazánkban földreformot hajtottak végre. Sajnos azonban, nálunk volt „Európa legmérsékeltebb földreformja”, amely alig változtatott birtokmegosztási viszonyainkon, sőt »azt lehet mondani, nemhogy erősítette volna a parasztosztályt, hanem gyengítette. Pedig sehol sem volt olyan indokolt egy radikális földreform, mint Magyarországon. 1920 óta 1939-ben most már az *ötödik törvényt hozták* ugyan a földbirtokpolitikai kérdések rendezéséről, de még mindig csak a kezdet kezdetén vagyunk vele.

A 30-as évek elején egy súlyos mezőgazdasági válság veteti véget a földbirtokos osztály anyagi jólétének. Ismét bekövetkezett a parasztság, sőt a középbirtokos rétegek eladósodása. A kormányzatnak kellett közbelépnie, hogy a bajok ne fejlődhessenek katasztrofálissá és különféle állami akciókkal — persze a *fogyasztók* megterhelésével — sikerült is megállítani a veszély lavináját. A mezőgazdaság pusztító veszedelmét azonban újra csak a szegény parasztság szenvedte a legnagyobb mértékben, amely a nagy munkanélküliség és évekig tartó hallatlan alacsony munkabér tényében jelentkezett.

A történelmi hűség okából le kell itt szögezünk, hogy a szociáldemokrata párt mutatott rá elsönek a mezőgazdasági problémák jelentőségére és a súlyos válság okaira abból az alkalmából, hogy 1930. évi kongresszusán behatóan tárgyalta a mezőgazdaság nagy kérdéseit és felállította *agrárprogramját*. Pár év múlva jelentkeztek az úgynevezett „*falukutatók*”, akik néhány komoly, értékes könyvvel (Erdei, Fed a, Kerék) gazdagították agrárpolitikai irodalmunkat.

A parasztság jövője

Igen, a jövő: ez érdeklí a parasztságot és minket is, akik bele-születtünk a parasztsorsba, de valami véletlen folytán elmenekültünk onnan némileg szabadabb és emberségesebb világba. Hiába tettük; a parasztsorsot megtagadhattuk, de nem az osztályt. Valami nosztalgia mindig él bennünk, de nem azért, hogy újra

⁶ L. Takács József: Mezőgazdasági munkáskérdés 1921-ben.

nyakunkba vegyük a parasztelelet igáját, hanem bizonyos elvont az, amely nem engedi, hogy teljesen áthasonuljunk.

És ha közéjük megyünk, vallatóra fog egy belső szózat: miért van neked jobb ruhád, jobb lakásod, rendezett munkaidőd, viszonylag több szabadságod és nagyobb társadalmi megbecsülésed, mint testvéreidnek? Ha megbetegszel, nyomban orvost hívathatsz, ha megrokkansz, van reményed, hogy Intézetedtől némi járadékot kapsz; ha szellemi táplálékra vágyói, ezt is kielégítheted. De:

Hol vagyon Ábel, a te atyádfia?” Ha mint szegény parasztot más irányba lök egyéni sorsom, tegyük fel, meggazdagodott zsíros paraszt lett volna belőlem, bizonyosan nem vallonálnának ilyen kétségek, mert azzal nyugtatnám meg lelkiismeretemet, amivel ők: „Ennek így kell lennie, ezt így rendelte az Isten”.

Három évvel ezelőtt olvastam Veres Péternek egy írását, amelyben többek között a parasztság jövőjéről is szó esik. Ezeket írja: „Az alföldi parasztságnak mint ilyennek, jövője nincs...” „Az ízlés átalakulás révén a testi és szellemi alkat változásán keresztül bizonyos korcsulást idéz elő, vagyis nem igazi munkássá változik át, hanem koldussá és szolgává, testi és lelki nyomorékká.”⁷ Megdöbbenett akkor ez a pesszimizmus és még ma sem hiszem, hogy ez a jövő várna a parasztságra. Ellenben hiszek a *társadalmi fejlődésien* és vallom azt, hogy a parasztság, amely annakidején a rabszolgától átvette a társadalomfenntartás nagy szerepét, egyszer szintén a múlté lesz, hogy átadja helyét a jövő földmunkásának, amely már *nem lesz paraszt*. Már ma is csak a múltja él benne tovább, de csak azokban az országokban, ahol a feudalizmus csökevényeit még nem sikerült eltüntetni. De vessük tekintetünket nyugatra, vagy még inkább északra. Ott már nem paraszt a földművelő. Vannak országok (Dánia, Norvégia, Svédország stb.), amelyekben *a politikai és gazdasági demokrácia annyira teljes, hogy ott a parasztság is teljesen egyenlő a társadalom többi osztályával életmód, műveltség, lakás, higiéné, ruházat és kultúrélet tekintetében*. Mi hozta ezt létre? Egy hosszabb fejlődési folyamat, melynek előzménye, hogy ott a parasztság mintegy három évszázaddal hamarabb szabadult fel, mint nálunk. Ma már *ezekben az országokban nincs nagybirtok*. Amíg nálunk ma még egyes agrárpolitikai írók nagyképpen arról vitatkoznak, hogy egy mélyreható földreform esetén mennyivel csökken a terméseredmény, milyen veszélyben lesz a városok élmezése, de legkivált milyen katasztrófa kerülgeti a földműves parasztságot, addig például Dánia kisgazdái nemcsak önmagukat látják el bőséges élelemmel, hanem országuk városain kívül a nagy világvárosoknak is ők az ellátói. Emellett olyan kultúréletet élnek — gardák, munkások, béresek egyaránt —, hogy az Európa keleti és déli részein élő parasztság sorsát össze sem lehet hasonlítani az övékével. Országuk vezető politikusait, tudósait és művészeit jórészt ez az erőteljes földművesréteg termelte ki magából.

Tudnunk kell azt, hogy a parasztság középkori és mai értelemben nem volt mindig és léte nem Istentől van, hanem társadalmi harcok hozták létre. Évszázadok kellettek hozzá, hogy belekényszerítsék a számára kijelölt szolgálatba, s ugyancsak évszázadok teltek el, amíg a társadalom belénevelte a paraszti erköl-

⁷ L. Veres Péter: Az Alföld parasztsága 87. oldal.

esőt. Ma már kezdi ezt a belénevelt erkölcsöt levetkőzni, mert is érzi, hotfy fölösleges teher ez neki is, meg a társadalomnak is. S ha majd eljut odáig, akkor már nem lesz paraszt, még akkor sem, ha ez a név rajta marad.

Hinnünk kell abban, hogy a magyar parasztság élőt is olyan jövő áll, amilyenben ma az északi polgáriasult parasztság él. Dó hogy oda juthassunk, ennek előfeltétele a gazdasági és politikai demokrácia, mert csak ez teszi lehetővé erős, független és kiegyensúlyozott földművesosztály kialakulását.

Világküzdelem a nyersanyagokért

A közelmúlt éveiben a nagy világ-gazdasági válság-, a növekvő imperialista ellentétek és ezek nyomában az egyre erősebben kibontakozó autarkies irányzatok teljesen megváltoztatták az áruk nemzetközi kicserélésének eddigi lefolyását. A nemzetközi árucserre megzavarodása, vagy helyenként teljes elakadása azonban *kihatott magukra az árukra* is. Pongyolán szölvá: a közgazdászok azzal a különös jelenséggel találták magukat szemben, hogy *v-autarkia* — persze nem a szó szoros értelmében — *árut termelt*. Ez alatt azt kell érteni, hogy a nemzetközi áruforgalom — mint másodlagos jelenség — menetének megváltozása kihatott magára az árura is, mint elsődleges jelenségre. Az autarkia ugyanis bizonyos esetekben rendkívül ösztönzően hatott általában a nyersanyagokkal foglalkozó tudományokra, különösen a kémiára. A mozgásba hozott kémiai kutatás *egész tömegével állította elő az új nyersanyagokat*, tehát az új árukat, amelyeknek az apja az autarkia, anyja pedig az új területekhez jutott kémiai tudomány volt. Ismét azzal a sajtóságos tüneménnyel állunk szemben, hogy egy önmagában retrográd jellegű, tehát az általános fejlődési irányzattal szembehelyezkedő mozgalom — már t. i. a/ autarkia — részletvonatkozásban mint vezet nemcsak időlegesen hasznos eredményekhez.

Az árugazdálkodásban bekövetkezett *kémiai forradalom* nemcsak a hangsúlyozottan autarkias országokban éreztette hatását. A modern kémia segítségével előállított új nyersanyagok (szintetikus benzín és gumi, textilanyagok, növényekből nyert olajok, könnyű fémek stb.) rendkívül gazdag értékekkel egészítették ki a 20. század elejének nyersanyagskáláját olyan országokban is, mint például az Egyesült Államok vagy Nagy-Britannia. Kétségtelen természetesen, hogy a mesterséges és a természetes nyersanyagokért folyó elkeseredett küzdelem inogott — amely egyaránt folyik hatalmi-politikai és fiziko-kémiai eszközökkel — körülbelül ugyanazok az okok állanak, mint amelyek miatt ez év őszén eldördültek az ágyúk. *Ez azonban nem változtat azon, hogy az indítóoktól függetlenül értékek állottak elő ebben a küzdelemben*, amelynek az emberiség akkor is — sőt elsősorban akkor — hasznát láthatja, amikor már más indítóokok vezetnek majd a nyersanyagokért való világküzdelmet. Ismét beigazolódtott viszont az a tétel, hogy *a szükség a fejlődés egyik legfőbb előmozdítója*.

Ezek a gondolatok jutnak az ember eszébe, amikor elolvassa Walter Pahl: „Weltkampf um Rohstoffe” (Goldmann Verlag kiadása, Lipcse, 1939) című hatalmas könyvét. A könyv körülbelül átmenetet jelent a tudományos és a „tudományt népszerűsítő” — tehát pontosabban szölvá: tudománytalan — típusok között. Mingyárt emellett meg kell említeni azt is, hogy — miután

ez év áprilisában jelent meg — a könyv magún viseli Németország akkori világgazdasági és külpolitikai orientációjának bélyegét, ami elsősorban az anyag összeválogatásánál és az egyes országokkal szemben alkalmazott szempontok kidomborításánál éreztetni hatását.

Mindezek ellenére — vagy éppen emiatt — a 360 oldalas és statisztikai adatokkal bőven fölszerelt munka használható kézikönyvet jelenthet azoknak a kritikai érzékkel bíró olvasóknak számára, akik tájékozódni akarnak a nyersanyagok elhelyezkedésének, megoszlásának stb. annyira fontos kérdésében. A szerző könyvében sorra veszi — négy csoportra osztva — a legfontosabb nyersanyagokat, tehát az *energiaforrásokat* (szén, nyersolaj, vízierők), *fémeket, textilanyagokat* és az *élelmezés nyersanyagait*. Ismerteti történetüket, tulajdonságaikat, a nagyhatalmakkal való kapcsolataikat, de elsősorban azt, hogy *milyen szerepel játszanak a fegyverkezésben*. Tulajdonképpen ez a szempont, *o, hadigazdálkodás szempontja* uralkodik az egész könyv fölött és éppen ez a körülmény az, amely — ha sok esetben el is torzítja a valóságot — a munkát annyira érdekessé teszi.

Különösen érdekes ebben a vonatkozásban az a rész, amely *a nagyhatalmak gazdasági hadikészültségével* foglalkozik — ma, a blokád, a gazdasági háború, sőt az egyre jobban kiterjedő gazdasági háború korában. Walter Pahl szinte sorrendet állít föl a gazdasági készültség szempontjai alapján a nagyhatalmak között és rámutat arra, hogy *az első helyen vitathatatlanul az USA, a második az angol világbirodalom áll*. A szerző Németországot nem osztja be ebbe a rangsorba és ezért — tekintettel arra, hogy a könyv tavasszal készült — a harmadik helyet *Franciaországnak* és nem a negyedik helyre jutott *Oroszországnak* adja. *Japán* az ötödik, míg az *olasz Imperium* a hatodik a sorban.

Külön érdeklődésre tarthat számot az, amit Németország készültségéről mond. Itt azt mondja, hogy „*a Németbirodalom gazdag, szegénysége ellenére is. Másképpen ezt: Németország gazdaggá vált*”. Itt a szerző a német autarkia eredményeire, a kémiai és politikai úton nyert új nyersanyagokra, valamint a német négyéves tervre gondol. Fejtegetéseiben nem tagadja, hogy a német hadigazdálkodás egyik legnagyobb előnye — az óriási szén- és könnyűfémkészletek — mellett nagy fogyatkozása, hogy a világkészleteknek csak 1%-ával (vagy *azzal* sem) rendelkezik a következő hadigazdálkodás szempontjából fontos nyersanyagoknál: *nyersolaj, cink, mangán, wolfram, króm, nikkell, molibdén, vanádium, bauxit, higany, arany, kén, gyapot, gumi, selyem, juta, kávé, tea, kakaó, szőjabab* stb. (Németország lakossága a világ népességének 4%-a.)

A könyvnek ez a fejezete rendkívül aktuális és sok vonatkozásban érthetővé teszi a napi politika eseményeit is. Néhány példa: A könyv fölhívja a figyelmet a *petsamói nikkelbányákra*, a törökországi krómra, a svédországi erőtelepekre. Vagy arra, hogy az angol-spanyol barátság egyik legbiztosabb garanciája a baszkföldi ércbányák és az angol vasipar *egymásrautaltsága*. Figyelmeztet továbbá a gyarmati és félgyarmati országokban jelentkező *önállósodási törekvésekre* — Mexikó! — és arra, hogy a különböző kisajátítások egyre kellemetlenebbül érintik a gyarmatosító hatalmakat. iksz.

A nő a társadalomban

ÍRTA KÉTHLY ANNA

„Leány!” — mondják kissé csalódottan, amikor az újszülött *hangos* sírással jelzi belépését az életbe. Leány — mit talál itt, hogyan illeszkedik be azokba a keretekbe, amelyek őt ezen a földön fogadják?

*

A fogadtatás jelentősen kedvezőbb, ha az újszülött szabályszerűen megkötött házasságból származik. Ebben az esetben jogi állása és gazdasági igényei is kedvezőbbek, mint *házasságon kívül született társáé*. A törvény védi őt az apa keresetére, jövedelmére, vagyonára vonatkozó igényeinek érvényesítésénél, örökösödésnél. A „törvénytelen” szülött ellátásának, neveltetésének, iskoláztatásának költségei legtöbbször csak hosszas és bizonytalan pereskedéssel érhetőek el. A *természetes apa* családi, vagy szerzett vagyonából törvényes örökrésze nincsen. A *társadalmi elfogultság* sokszor egész életén keresztül üldözi, félszegséget, kisebbségség! érzést ültet belé. A *leánygyermek* érzékenyebb lelke ezeket a sérelmeket fokozottabban fogja fel, mint a fiúgyermeké.

A *gazdasági körülmények* hatása azonban a törvényes házasságból született gyermekeknél is jelentkezik. A rosszul táplált, sokszor a szülés percéig munkában álló *anya* méhében nem fejlődhetik egészségessé és ellenállóvá a magzat. Ennek következménye a holt magzatok szülése, vagy az élveszületettek pusztulásának magas száma az első életévekben. Évtizedek óta folyó állami és társadalmi gyermekvédelmi munka eredményeként megállapítható ugyan a javulás ebben a vonatkozásban, ez azonban inkább a *gyermekgondozási ismeretek* terjedésének, babonák és káros szokások kiirtásának köszönhető. Azokat az okokat, amelyek a *gazdasági viszonyokban* gyökereznek, alig tudták korlátozni. Ezek az okok továbbkísérik a gyermeket életútján.

A gyermekvédelem és gondozás hiányai az óvodaköteles korban a legveszedelmesebbek. Ebben a korban kezdi el a gyermek társak közé kerülő *aszociális lény a közösséghez, a társasághoz, környezethez való alkalmazkodását*. Az a bánásmód vagy magatartás, amely ebben a korban hat reá, meghatározza későbbi szembeállását vagy illeszkedését a közösséghez. Állíthatjuk-e, hogy a 3-6 évesek *tömegnevelése* (a 80-100, sőt 120-as lélekszámú óvodákban!) kedvező hatással van a gyermekekre? E tömegelbánás egyik jelenségét külön is ki kell emelnünk. A gyermekkel való foglalkozás során már ebben a korban jelentkezik a két nem közötti megkülönböztetés. A *leánygyermek* természetes temperamentumát, ösztönös kitöréseit lefékezik. A leány legyen csendes, sorbanülő, könnyen fékezhető, nehogy évekkel később Petrucchióinak gondoljai legyenek makrancos Katája megszeliidítésével.

Iskolaévek

Ez a kettősség folytatódik az *Iskolakötelezettség korában is*. *Kétféle tanterv* kétféle előkészítést nyújt fiúnak és leánynak. A modern gazdasági élet bevonta a társadalmi munkafolyamatba a női munkatörőt is, az iskola alapvető tanterve mégis csak a *családi és a ház-*

részére. A család jobban igénybe veszi a leánygyermek idejét és munkaerejét az otthoni munkánál és ezzel figyelmet és erejét elvonják attól, hogy képességeit teljes mértékben a tanulásra fordítsa.

Az utóbbi évek szociális jelszóáradatában elhangzott az az ígéret is, hogy „kiválogatjuk az alsó néposztályok tehetséges gyermekeit”. Aki mondta, bizonyára azt hitte, hogy ezzel korszakalkotót mondott. De nem gondolt arra, hogy a kiválogatás anyaga az egész népesség legyen, mert igazságtalan, hogy a vagyon, vagy az osztályelhelyezkedés utat nyisson a felsőbb oktatás igénybevételére — tehetség és képesség nélkül is. Megfizetik az iskoláztatás költségeit — mondják védelmükre —, ez azonban nem állja meg a helyét. A felsőbb oktatásnak egy személyre eső költsége sokkal több, mint amennyit egy tanuló fizet s ezt a költségtöbbletet az állam csak akkor vállalhatja, ha ellenértékül a közösség számára értéket jelentő tehetséget képeztetni tud. A tehetséges szegény gyermek amúgy is lebíratatlan hátrányokkal indul ebbe a küzdelembe. Rossz lakásban, zsúfolt környezetben, elégtelen fűtés és világítás mellett, sokszor éhesen, vagy kenyérkereső munka után elcsigázottan tanul. A falusi, vagy tanyai gyermek iskolája lakóhelyétől távol van, nincsenek internátusok vagy menzák, amelyek a tanulás idejét gondtalanná tennék. A tanszerek, könyvek, iskolai segédeszközök elviselhetetlenül drágák. Mindezek a bajok még erőteljesebben jelentkeznek a *leánygyermek* iskoláztatásánál. Ha a *tehetséges fiúgyermek* továbbtanításáról van szó, a szülő inkább megerőlteti magát és hoz áldozatokat, mint a *leánygyermeknél*, akinek elkallódott tehetsége nem okoz a felnőtteknek annyi lelki-furdalást, mint a fiúgyermeké. A felnőttek keresetének pótlására is könnyebben és korábban állítják munkába a *leánygyermeket*, mert a közfelfogás szerint a leány kevesebb és hiányosabb előképzettséggel is dolgozhat.

Túl az iskolán ... a dolgozó nő

Az iskolaköteles koron túl kezdődik a *fiú és leány* szociális és gazdasági elhelyezkedésének és értékelésének teljes szétválása. Legkirívóbb élességgel természetesen a *proletár- és kispolgári osztályban* mutatkozik ez a jelenség, mert a vagyon és a rang a *leánygyermek* gazdasági védetségét sokkal magasabb korig terjeszti ki. A mezőgazdasági népességnél az iskolaköteles kort betöltött leány már a felnőttekkel együtt végzi a munkát. Az ipari foglalkozásra bocsáthatóság korhatára a tizennegyedik életév, a városi fiúgyermekkel tehát legtöbbször elvégeztetik a nyolc elemi, vagy a négy polgári. A leányok közül sokkal kevesebben végezik el ezeket az osztályokat. A betöltött iskolaköteles kor után elmennek kifutónak, szakképzettséget nem igénylő gyári, vagy üzleti és kisüzemi munkára. A *leánygyermek szakmai kiképzésének* rendkívül sok korlátozása van. Sok szakma egyáltalán nem szerzöttet *leány tanoncot*, nem is ad alkalmat arra, hogy a nő tanult szakmunkássá képezze ki magát. A magasabb képzettséget (főiskolát, egyetemet) igénylő pályákat nálunk az utóbbi években teljesen elzárták a nők előtt. Ahol nőket alkalmaznak, munkafeltételeik átlagosan rosszabbak, bérük alacsonyabb, mint a férfié. A szociális biztosításban is hátrányba kerülnek, mert alacsonyabb fizetésük alacsonyabb szolgáltatások alapja. Az öregségi biztosításban úgy általában, mint viszonylag rosszabb helyzetben van a nő. Általában, mert a *hatvanöt éves korhatár* úgy a férfi, mint a nő számára rendkívül magas és viszonylag, mert fizikuma gyorsabban felörlődik, a *munkapiacról korábban kiselejtezik*, mint a

férfit. Az a társadalmi elv, amely a gazdasági tényekkel szemben a nőt csak a család keretébe állítja, a *dolgozó nő alkalmaztatásának ideiglenességét vallja*, amely a családalapítással megszűnik. Ez az állítólagos ideiglenesség a dolgozó nő öntudatra ébresztésének egyik jelentős akadályt. Hátráltatja a szervező, a kizsákmányolás ellen védekező tevékenységét. Azok az elfogultságok, amelyeket már az óvodában elsajátított a nő magatartására, az életben való viselkedésére vonatkozólag, a gazdasági életben a könnyű és ellentmondás nélküli kizsákmányolás alanyává teszik őt. Munkahelyét állandóan ostromolja a fasiszta agitáció. A dolgozó nő a férfi munkanélküliségének, a család szétesésének, a népesedési szám csökkenésének oka — állítja az elmélet, amely a gyakorlatban semmit sem tesz a kenyéikereső nő munkába állását *részben* okozó nyomor megszüntetésére. *Azokat az elsődleges gazdasági okokat, amelyeket a termelőrend és a társadalmi munkamegosztás gyökeres megváltozása a nő munkarejének igénybevétele szempontjából jelent, semmiesetre sem tudja megszüntetni.*

A nő a társadalmi munkafolyamatban, az *új munkamegosztásban* is elérte a férfimunkás teljesítőkétségének értékét. Tudjuk, hogy ennek *gazdasági ellenértékét* megtagadják tőle. Gazdasági kiskorúságát főleg azért bátyázzák körül elméletekkel, hogy munkájának *valódi értékét* ő maga is kevesebbre becsülje. Politikai értékelése is alacsonyabb, mint a férfié. Nálunk a nők aktív és passzív választójoga jelentősen szűkebb, mint a férfié. Őszintén be kell vallanunk azt is, hogy a nő *politikai érdeklődése* is kisebb, mint a közéleti munkát ismerő és abban gyakorlott férfié. A nő közéleti munkája, politikai szereplése sokszor a nők színiében is erőltetettnek, fölöslegesnek látszik. Jogaik, érdekeik védelmét biztosítottabbnak vélik a férfínál, még akkor is, ha az nagyobb képességű, felelősségű nővel áll szemben. Nem az embert, hanem a velük egyenlő — tehát szerintük alacsonyabb rangú — nőt vetik vissza ennek a *rabszolga-gondolkodásnak* szellemében.

Feleség

Pedig nemcsak a *kenyérkereső munka* területén vannak hátrányos helyzetben, hanem ott is, ahol a nő „valódi életfeladatát, természetes hivatását” tölti be. A *nő férjhezmenetelével* elveszti önállóságát, állampolgárságát, nevét, lakhelyét. Hosszú évek óta folynak a tárgyalások a Népszövetségnél a férjes nők állampolgársága ügyében. A világháború rengeteg tragédiája függ össze ezzel a kérdéssel, amelyeket az egész világ összes tudós jogászai nem képesek elintézni.

A *háztartási munka* a technika mai tökéletessége mellett a minimálisra ősökként, csak gazdasági akadályai vannak a háztartás racionalizálása megvalósításának. A vagyontalan osztályok háztartásvezető asszonyai egy *elavult háztartási gépezet* kicsinyességei között öröklődnek fel, a vagyonos osztályokéi viszont rengeteg fölösleges, *társadalmilag nem értékesített szabad idő* fölött rendelkeznek. Mindikét réteg — más-más okból ugyan — ideges és kimerült lesz és ez a hangulatuk a családi közösség békés együttélését zavarja. Ha a vagyontalan nő kiesik munkahelyéről, amelyet házasságkötése előtt elfoglalt, kiesik a munka folytonosságából is, ha tehát özvegy lesz: nincs segítsége. Ha tovább dolgozik, kettős terhe alatt romlik testi és lelki ellenállóképessége. A nő számára a családi együttes felbom-

lása súlyosabb következményekkel jár, mint a férfira. A törvény ugyan tartásdíjat biztosít a nem vétkem elvált asszonynak, de ez az összeg sokszor olyan alacsony, sokszor annyira behajthatatlan, hogy a *munkaképes életkoron túl lévő elvált nő* életfenntartása teljesen bizonytalanná válik. Ha életberendezkedésének alapja az az elv volt, hogy *a nő a családba tartozik s a férfi tiszte és kötelessége a nő eltartása*, keserves következményekkel kell fizetnie érte.

Apajogra alapított társadalmunkban a gyermek fölötti rendelkezési jog az apát illeti. Az anya köteles gyermekeivel együtt a férj és apa rendelkezéseit követni. Ha a gyakorlati élet ennek az elvnek sokszor ellene is mond, az a lehetőség, hogy a két fél közötti esetleges vitában az apa szava pusztán a törvény erejével döntsön, veszedelmeket rejt magában.

Az anyaság önmagában nem jelent dísz, kiváltságot és védettséget. A házasságon kívüli szexuális életet még akkor is üldözi a társadalmi konvenció — és elsősorban a nőt sújtja megvetésével, erkölcsi, jogi és gazdasági következményekkel — ha gyermekáldás néni származik belőle. A „törvénytelen anya” a huszadik században nem lép máglyára, nem koszorúzzák tollseprével és nem hajszolják ki a városkapun túlra, de *üldöztetésének mai formál* nem kevésbé elviselhetetlenek, mint a középkorban. Pedig a szülés, a gyermek világhozatala szolgálat a közösségnek! Rendkívül hosszúra nyúlna annak bizonyítása, hogy a házasságon kívüli szexuális élet és gyermekszülés *társadalmi és jogi üldözése* milyen szoros kapcsolatban áll társadalmunk gazdasági alapjaival, az osztályérdekek védelmével, a magántulajdonnal.

Az *anyaság kérdése* az utolsó évtizedek szociális, egészségügyi és gazdasági vitáinak egyik fontos és jelentős tárgya volt. A *születések szabályozásánál* összeütközött egy egész világ; ellene és mellette. A tiltakozások özöne hangzott el a megállapításokra, hogy „az anya rendelkezeshetik testével, hogy a népszaporodást ne mennyiségi, hanem minőségi szempontokból vizsgálják, hogy az emberiség ellátására képtelen társadalmi rendszernek nincs joga emberfölösleget a világra kényszeríteni” és így tovább. A mai viszonyok között a kérdés megoldását igazságos következtetésekre fektetni szinte lehetetlen. Tiszta és világos *alapfeltételeket* kell előbb teremteni, mielőtt ezt a rendkívül fontos problémát az egyén és a közösség-érdekével összhangzásba tudjuk hozni.

*

Nagy vonásokban, hiányosan rajzoltuk meg a nő helyzetét, amelyet már újszülött korában talál e társadalomban. Ez a társadalom készen várja őt! Ha jobbat és tökéletesebbet akar, meg kell teremtenie, azokkal együtt, akik szintén nem érzik jól magukat ma. Utópia volna, hogy jobb és tökéletesebb társadalom megteremthető? A nagy csúfolódó, G. B. Shaw, amikor véresre figurázza korunkat, megállapítja, hogy *amit elképzelni tudunk, azt meg is tudjuk valósítani*. Nem nehéz elképzelni azt a világot, amelyben *a nő nem másodrangú ember*, hanem a férfi egyenrangú társa és ez az értékelés a *társadalom erkölcsi felfogásában, jogi szerkezetében és gazdasági ellenszolgáltatásában* is megnyilvánul. De nem csupán képzeletünkre támaszkodunk ebben a kérdésben! Ennek az új világnak nyomai, első jelenségei élnek már ma is, ebben a társadalmi rendszerben, hiszen egyik rendszer a másiktól születik. Olyan szembetűnő módon mutatkoznak

ezek a jelenségek, hogy a kevésbé iskolázott figyelőt megtévesztik és arra a következtetésre csábítják, hogy *a mai társadalmi rendszer is* adhatja mindazt, amire szükségünk van. Igaz ez? Valóban, sok mindent orvosolhat a felsorolt betegségek közül. „Lenyeshetik” a kinövéseket, enyhíthetik az osztályok szembenállását, a nemek harcának azokat az összecsapásait, amelyeket nem a természet, hanem a *gazdasági rend* váltott ki. De ez a lenyésés, ez az enyhülés a *hatalmi viszonyoktól* függ. Minden erőeltolódás veszélyezteteti, visszaveszi, megsemmisíti az esetleges eredményeket. Csak intézményesen megoldva, csak egy *új társadalmi rendszer új intézményeibe* beleépítve lehetnek állandóak ezek az eredményeik.

Ezt a változást, ennek biztonságát sokszoros vágyakozással óhajtja a *gazdaságilag elnyomott nő*. De boldog és békés-e az a nő, akinek a jelenlegi társadalmi rend a legtöbbet nyújtja anyagiakban! Úgy véljük, hogy nem lehet boldog, ha önmagával szemben őszinte tud lenni. A nő munkaereje, munkakészsége a gazdasági ellátottság teljességében: *főlősleg*, amellyel nem tud mit kezdeni. Ha a társadalmi munkamegosztásban a rosszul kimunkált és rosszul elosztott munkalehetőségek valamelyike után nyúl, *gyűlölt konkurrensé* válik, aki elveszi valakitől a kenyeret, holott nincs reá szükség-e. Hol hasznosítsa képességeit? Háztartásának aprólékossága nem köti le, a reprezentálás üressége nem elégítheti ki, a szociális munka mai jellege hamar visszariasztja a lélekkel dolgozó nőt, mert megérti, hogy *gazdasági előfeltételek* megteremtése nélkül semmit sem ér ez a tevékenység. A kártyázó, cociktailozó, divat- és szépségszalónokat *látogató nők forgataga jelzi a főlőslegesség érzésétől* való tudatos vagy öntudatlan menekülést.

Felszabadulást keres a nő, az igazi asszony a mai társadalmi rendszerrel együttjáró nyomorúságok, kétségek, kisebbségek! érzések alól. A *nő emancipációjára* törekszik, amely azonban csak az *ember emancipációjával* együtt történhetik. Ha a nő felszabadulása azt jelenti, hogy a nőt, mint dolgozót, feleséget, anyát megkötő *társadalmi és jogi hátrányok* megszűnnek, de változatlanul megmaradnak azok a *gazdasági hátrányok*, amelyek az embert megkötik, akkor a világ semmit sem változott. A kizsákmányolás lényegén nem változtat és nem enyhít az a körülmény, hogy a nő szavazhat, szakmát tanulhat, szabad pályákra léphet, állampolgársága fölött maga határozhat, saját nevét viselheti vagy akármi ehhez hasonló más siker. *A szocializmus társadalmi rendje a két nem egyenlő jogait és egyenlő kötelességeit a gazdasági egyenlőség alapjára építi.* Neon falanszter ez, hanem test és lélek felszabadulása» gazdasági és szellemi erők felszabadulása, teremtő ösztönök és alkotó értelem felszabadulása. Nem vevőre és eltartóra várakozó rabszolgánők világa, hanem a bátran és zavaró körülmények nélkül párjukat, gyermekük apját választó asszonyoké.

Nagyszerű perspektíva! Az *ember méltóságát, gyönyörű képességét*: a gyermek világrahozatalát becsülő nő szebbet és boldogabban nem álmodhat ebben a fenekestül felfordult világban. És hogy valósággá váljék, csak önmagunktól, saját cselekvő együttműködésünk-től függ!

Társadalmi változások és

a munkásosztály

Írta Buchinger Manó

I.

Napjaink történéseinek *tempója* és a most élő generáció *élménysokasága* olyan óriási, olyan rohanó és olyan dús, hogy szemmel tartása s figyelemmel kísérése nagyon nehéz. Ha valaki fel akarná ezt mérni és összehasonlítás céljaiból kiragadna egy aránylag nem nagy időszakot, akkor látná csak, hogy a változás milyen sokrétű, hogy a fejlődés tartalom és mennyiség dolgában milyen példátlanul nagyszabású. A legutóbbi félévszázadnak időszaka is már magába zárja a legkülönbözőbb társadalmi, gazdasági és szervezeti fejlődési tényeket és vonalaikat. Ez a félévszázad még ismerte az úgynevezett tiszta liberális gazdálkodási rendszert, melyet hívei nagy elvi vívmánynak tartottak, melyet dicsértek és megbecsültek, amely számukra haladást jelentett, hiszen ellentétje volt annak a gazdálkodás fölött gyakorolt abszolutisztikus állami gyámságnak, amelyet a francia forradalomtól kezdve minden európai polgári forradalomban, minden polgári szabadságharcban legyőztek és a polgári társadalom fejlődésének útjából eltakarítottak. Ebben a gazdálkodási rendszerben szabad volt az áru, beleértve a munkás munkaerejét is. Állam és társadalom semmibe sem avatkozott bele, a munkás is szervezetlen volt, mindent az erők „természetes” és szabad játékára bíztak. Egyéb szabályozást és irányítást nem tartottak szükségesnek.

A modern ipari munkás volt az első, aki ezt az eredeti állapotot megunt, szervezkedett és ezzel hatalmas lökést adott a társadalmi fejlődésnek és a különböző változásoknak. Az ő szervezkedése összefogásra bírta a munkáltatókat is, »akik a termelés szempontjából fontos árunak, a munkaerőnek alakulását nem nézhették tétlenül és ezzel csakhamar megkezdődött a társadalmi küzdelem, a kapitalisták és a munkások közötti erősebb osztályharc időszaka.

De egészen új és rendkívül jelentős időszak és példátlan nagyjelentőségű változások (következtek ennek a félszázadnak az idejében, amikor az ipari, technikai, közlekedési és egyéb fejlődés folyamán hatalmas gazdasági verseny alakult ki az egyes európai országok között. Ez a verseny végül is a világháborúba szédítette bele Európát, Amerikát és Ázsiát. A sok baj és szenvedés a háború végén, különösen a háborúvesztes országokban, teljesen felborította a társadalom régebbi egyensúlyát és az akkor támadt zűrzavar sok vonatkozásban máig sem csendesedett le.

Azonban az 1914-es világháború befejezése az egyes országok gazdasági életének és régebbi rendszerének egész területén okozott rendkívül mélyreható változásokat és átalakulásokat. A legtöbb államban, a legkülönbözőbb okokból, a régi, az úgynevezett liberális gazdálkodási rendszer lehetetlenné vált. Óriási változások következtek a termelés módjaitában, a termelésben felhasznált tőkék és munkaeszközök területén, a Vállalkozók egymással szemben való versenye, valamint a termelt javak hasznosítása és értékesítése területén. Fokozott gépesítés, racionalizálás, kar-

tellszövetkezés stb. óriási módon megnövesztette a munkánélküli munkások tartalékseregét. Ez a fejlődés és ennek sokféle kiágazása vonta maga után az államinak a gazdasági életbe, a termelésbe és értékesítési folyamatba való beavatkozásának a szükségességét, az úgynevezett autarkias és irányított gazdálkodási rendszer kifejlődését.

Mindezt különböző társadalmi, szellemi irányzatok és megfelelő jelszavak hangoztatásában kifejezésre jutott mozgalmak kísérték. A reformtörekvések népszerűkké váltak és nagy, motorikus erőt képviseltek a társadalomban; a „szolidarizmus”, a különböző címkékkal díszített „kollektivitási” szellem, a sokszínű „szocializmus” jelszavaitól visszhangzott az egész társadalom és ma — egy új európai háborúnak milliós súlyú vaslemeze borítja be az egész fejlődési területet és a jövő alakulásának a nagy rejtélyét is nehéz volna megfejteni.

S mindez a rengeteg fejlődés és átalakulás egy rövid fél-évszázad alatt! Hogy milyen szédületes változást jelent mindaz, ami ez alatt az ötven esztendő alatt történt, valójában csak akkor volna fölmérhető és megállapítható, lm ezeknek a fejlődési szakaszoknak valamennyi részletére ki lehetne térni.

II.

Magyarország ipari munkásai között még él egy olyan korosztály, amelynek elindulásakor ezek a földrengésszerű társadalmi átalakulások, feszültségek és éles küzdelmeik, ha nem is voltak inár egészen ismeretlenek, de mint *társadalmi tömegek még nem hatottak*. Az ipari munkásoknak a faluról a városba költözött, a mezőgazdasági népességből kiszakadt első, legfeljebb második generációja volt ez. Számosan vannak, akiknek még személyes élményeik és tapasztalataik nyúlnak vissza abba a korszakiba, például a múlt század utolsó másfél évtizedébe. Nagyipari és nehézipari kapitalizmus akkoriban talán még csak Európa egyikét országában volt. A magyar ipar még egészen kezdeti korszakában élt. Kézműves és kisipar uralkodott még a gyáripar fölött. Az egykorú statisztikai adatok szerint legalább háromszor annyi volt az önálló kisiparos, mint a gyári munkás. Az első kategória mintegy 300.000-re tehető, ugyanakkor (1890) a gyári munkások száma még 100.000 sem volt.

Ennek a helyzetnek és az akkori munkaviszonyoknak megfelelő volt a munkásság gondolkodása, szellemi beállítottsága és a társadalom többi rétegéhez való viszonya is. Külön szervezeteket már akkor is alkotott az ipari munkásság, társadalmi, sőt gazdasági és kulturális törekvései már amikor is voltak, de mindenben az akkori viszonyokhoz simulnak. Már egyes szakmai csoportok szerint is együtt élték egyesületi életüket, melynek célja az önképzés, az önművelődés volt. Ezen túlmenően már foglalkoztak a munkások apró egyesületeikben az *Önsegélyezés* kifejlesztésével, az állammal szemben való szociális követelések és igények képviseléséről még alig volt szó. (Betegség esetére való kötelező biztosítás is csak 1891 óta van Magyarországon. A baleset esetére szóló biztosítást még jóval később alkották meg.) Apró kis problémái és szűk horizontjai voltak még akkoriban a munkások szervezeti megnyilvánulásainak. Amit láttak vagy tanulhattak az

ipari vagy a társadalmi élet és gondolkodás területén, azt a külföldről ideszakadt, természetesen már haladottabb munkásoktól és előmunkásoktól, üzemvezetőktől tanulták meg. De nagyjában és általában vágyódásuk, törekvésük és életcéljuk nem az volt, hogy annak a társadalmi rétegnek vagy osztálynak a révén emelkedjenek, amelyhez mint munkások tartoztak, hanem még kifejezett *egyéni célok* és érvényesülési törekvések uralkodtak bennük. A „felemelkedés” lehetőségét elősegítette és megadta az a körülmény, hogy az önálló iparvállalkozás a legtöbb szakmában még nagyon könnyű volt. Ilyen viszonyok között rendszerint nem volt szükség arra, hogy sztrájk vagy munkáskizárás formájában harcoljanak egymás ellen a gazdasági érdekeik szerint szemben álló társadalmi rétegek vagy osztályok. Ez még csak ritkán és kivételesen történt meg.

Olyan idők és viszonyok voltak, amikor pár évvel megelőzően még Andrássy Gyula gróf miniszterelnök minisztertársaival és a képviselőház elnökével megjelent az akkori Általános Munkásegylet bálján és még azt mondták a munkások:

„Nem sztrájk kell nekünk, amely még a rendőrséggel is kellemtelen érintkezésbe hozna bennünket, hanem *jóakarát, szorgalmat, takarékoskosságot*. Használjuk fel a kedvező helyzetet és gondoskodjunk olyan időről is, amelyben talán munkahiány lesz, dolgozunk, takarékoskodjunk, ez felel meg a munkásság főcéljának ...**

A 80-as évek végén és a 90-es évek elején még sokan gondolkodtak így a munkásság soraiban. E sorok írója még együtt volt az akkori szakegylet! csoportoskák egy-egy olyan vezető funkcionáriusával, akinek pontosan ez volt az egyletesdi életben kifejezésre jutott mentalitása és akik nagyon boldogok voltak, ha például sikerült Busbadh Péter akkori kormányparti képviselő feleségét az egyleti zászló zászlóanyai tisztségére megnyerni. A megmozdulás, az még lassú tempójú és kedélyes volt. *Idillikus békeállapot* volt ez az akkori, még leginkább kispolgári társadalomnak.

III.

Azonban az ország gazdasági és ipari viszonyainak fejlődése következtében ez az idillikus állapot is gyors ütemben megváltozott. A 90-es esztendőök folyamán a gyáripár egyre erősödik és erősen növekszik az ipari munkásosztály tábora is. A gyár, a nagyüzem nemcsak a termelés szervezése, nemcsak a munkaeszközök és a munkaerő alaposabb és tervszerűbb kihasználására alkalmas, hanem egyúttal lehetővé teszi azt is, hogy a gazdasági és társadalmi helyzetnek és az azonos érdekeknek megfelelő gondolkodást és tudatot fejlesszen a munkásokban. A munkások helyzete pedig abban az időben már egyáltalában nem volt olyan, hogy társadalmi tudata és gondolatvilága megfért volna azok között a pátriárkális keretek között, amelyekben a munkások az előző évtizedekben éltek és mozogódtak. Minden egykorú statisztikai adat megegyezik abban, hogy a munkásság kereseti viszonya már a *létférfé* *sem* felelt meg. A munkaerő túlzott kihasználása mellett tanúskodik az is, hogy a 90-es évek elején a

* Lásd: „Munkások Újsága”. Idézve Rézler Gyula: „A magyar nagyipari munkásság” című könyvéből.

magyar ipari munkások létszámának nagyobbik fele naponta 11 órát dolgozott, vagy még annál is hosszabb munkaidő mellett. Voltak ugyan egyes állami ér fiaik, akik a munkások munkaerejének túlzott kihasználása ellen már amikor is hirdették a „*szociális olajcseppek*” alkalmazásának szükségességét, de a valóságban «az állam és a törvényhozás beavatkozása olyan minimális volt, hogy még a szükségesnek hangoztatott cseppeket sem biztosította a munkásvédelem területén.

Ezeknek az állapotoknak visszahatásaképpen a munkások legfontosabb érdekeinek elhanyagolása folytán a magyar munkásmozgalom új szakasza kezdődött: íá *tudatosabb* gazdasági szervezkedés. A régi, patriárkális szellemben és ilyen keretek között vezetett egyletecskék isorra átalakultak úgynevezett modern harci szakszervezetekké és ahol még nem voltak, ott az ilyen gazdasági szakszervezetek mindenütt megalakultak. Egynéhány esztendő alatt hevesebbé vált a munkások küzdelme a munkaviszonyok megjavításáért, s csakhamar *Izgultabb, feszültebb lett a légkör* a munkások és a tőkések közötti harcokban.

Így érkeztünk el a nagy szakmai sztrájkok időszakához, amelyet csakhamar követett a munkáltatók gazdasági csoportonként való szervezkedése és a munkásokkal szemben megtorlásul alkalmazott munkáskizárás. A munkásság első megmozdulásai, a megindított harci akciók friss hevülete mégis nagy sikereket és komoly eredményeket hozott a munkásságnak. Kollektív szerződésekben sikerült biztosítani a munkabéreket, a rövidebb munkaidőt, sikerült megváltoztatni a régi, tűrhetetlenné vált munkaviszonyokat, sikerült többé-kevésbé kivívni olyan *munkajogot* és gyári alkotmányt, melyeket voltaképpen a törvényhozástól követeltek már akkor is a munkások, de e követelések teljesítése ezen a legális úton még elmaradt. Amit tehát a munkásság már tervszerű és tudatos akciók útján kivívott, azt még mindig az önszegély eszközzel vívta ki, sokszor az illetékes tényezők ellenére és ez nagyon is bevésődött a szervezett munkásság öntudatába.

Érthető, hogy ilyen körülmények között egyre erősödött a szervezett munkásságnak az a törekvése, hogy osztálya sajátos követelésének *legális, törvényhozási úton is* érvényt tudjon szerezni. Más országokban ennek már megvolt az a természetes módja, hogy a törvényhozó testületekben a munkásrétegek szószólói, képviselői is helyhez és szóhoz jutottak. Ahol egyes nyugati, de gazdasági szempontból mégis haladottabb országokban ez még nem volt így, mint például Belgiumban, vagy akár részben a szomszédos Ausztriában, ott is nagy harcokat folytatott a munkásság ennek a jognak az érvényesítéséért. Ezeknek a harcoknak a híre elterjedt Európaszerte, eljutott hozzánk is. Az ezen a téren kivívott eredményekről is értesültek itthon, Magyarországon. De hiszen ezen a téren a magyar munkásság figyelemmel kísérhette a másfajta fejlődési szakaszokat is és módjában állt másmilyen összehasonlításokat is megtenni. Mágia előtt látta például az angol munkásság minden téren való nagy előrejutását. Láthatta, hogy a híressé vált Trades Uniók már ott sem elégednek meg azzal, hogy a közéletben nem munkásrétegek irányzatának legyenek egyszerű uszályhordozói, mint voltak még a múlt század második felében. Látták, hogy az angol munkásság is

önállóan képviseli a maga gazdasági és társadalmi érdekeit a közélet minden fórumán. Ha erre módja van minden más társadalmi rétegnek, ha a közéleti gyámság ellen mindegyik szabadkozik, miért ne váljék ez lehetővé a modern társadalom olyan hasznos és fontos rétege számára, mint amilyen a munkásság? Sőt, ugyanakkor már voltak országok, ahol már arról is folyt a vita, hogy milyen mértékben, vagy milyen módon vehetne részt a munkásság képviselete az ország kormányzásában is. Franciaországban már arról tanakodtak a híres *Millerand-eset* idejében, a „*miniszterializmus*” sok port fölvert vitájában: helyes-e, ha a munkások képviselői kisebbségben való mivoltuk dacára, egyes személyek útján a kormányzati felelősség egy részét is magukra vállalják? Ugyancsak nagyon nevezetes fejlődési szakaszhoz jutott el már az 1900-as évek elején a modern elvek szerint szervezett munkásság Németországban is. A német birodalmi gyűlésben, a Reichstagban, a munkások képviselete az 1903. évi választás után annyira megerősödött, 112 mandátumhoz jutott, hogy felvetődött úgy a birodalmi gyűlés elnökségében való képviseltetésnek, valamint a kormányban való részvételnek a kérdése is. De még ennél is messzebbre jutottak a társadalmi fejlődés és a társadalmi változások kérdésében való állásfoglalás problémái körül akkor, amikor ugyancsak már az 1900. év elején E. Bernstein német szocialista és birodalmi gyűlési képviselő fölvetette a híressé vált *revizionizmus* kérdését és elindította ennek óriásivá fejlődött vitáját. Ebben a vitában már napirendre került a modern társadalom osztályozódásának és a fennálló *osztályellentétek elűntetésének* vagy *letompításának* problémája, felvetődött az a kérdés, hogy a modern társadalmi viszonyok fejlődésének törvényszerűsége az „*evolúciós belenövés*”, vagy a harcokon keresztülvezető „*forradalmi törések*” felé mutat-e inkább?

Mindez a felmerülő probléma arról tanúskodott, hogy más országokban a munkásság már olyan társadalmi és közéleti tényezővé erősödött, amely számol az önmaga lehetőségeivel, szükségletével, biztos alapokra helyezendő társadalmi jövőjével és tudja, hogy ezzel a tényezővel a társadalom egyéb rétegei is komolyan számolnak. Ugyanebben az időben Magyarország szervezett munkássága hosszú esztendőket sokszor nagyon elmergesedett és elkeseredett harcai ellenére sem tudta elérni, hogy elismertesse a közdolgozóba való, legális formák között végbemenő, *egyszerű beleszólásának jogát*. Az erre vonatkozó rengeteg kísérlet évtizedeken keresztül hasztalannak bizonyult, ígéretekben az idők folyamán nőm volt hiány, de a legünnepélyesebb ígéretnek halogatásában és megszegésében sem. Mindez alkalmas volt arra is, hogy a sérelem és a *megsértettség érzetét* váltsa ki a magyar szervezett munkásságból. Alkalmas volt arra is, hogy a legnagyobb mértékben hátráltassa a munkásság messzemenő szociális igényeinek és követeléseinek érvényesítését,

Ennek a hiedelemnek és látszatnak az elterjedése és megerősödése a társadalmi fejlődés irányára rendkívül káros volt.

A bajt óriási módon fokozta az, hogy ilyen fejlődés közepette szakadt rá Magyarországra is 1914-ben a világháború.

IV.

A háborúban nemcsak a műzsáknak kell hallgatniok. Az olyan esemény, mint amilyen a háború, amely egy egész országnak, a k egész nemzetnek a védelmét és a védelem érdekében kifejtendő erőfeszítését teszi szükségessé, olt partikuláris érdekek természetesen nem érvényesülhetnek. Azonkívül a háború sok minden régi vonatkozást megszakít, sok fejlődési irányt megváltoztat, sok régebbi részlet vitát tesz feleslegessé, túlhaladottá. Későbbi folyamán a háború rengeteg új problémát vet felszínre, sok mindent (ki is érlel abból, ami mint csira már a háború előtt is élt a társadalom méhében, vagy annak régi talajában. Ez azonban olyan folyamat, mely csak később indul el. A háború kezdetén mély csend borul mindenre, «ami nem közvetlenül a nemzeti védelemmel függ össze.

A magyar szervezett munkásosztály is a nemzeti védelem természetes feladatának és kötelességének tett eleget a maga életének és létezése formájának természetes módján és természetes mértékben. Az ország történelmében nincs olyan egyetlen feljegyzés nem, nem is volna található, »amely ezt a tényt tagadná, vagy alkar legparányibb részletében is megcáfolhatná. Úgy vértett és úgy dolgozott, mint a társadalomnak minden más rétege vagy osztálya.

De azért a munkásságnak a nemzeti társadalom szempontjából Valló különös nagy fontossága a háborúban is csak külön mutatkozott meg: erre ugyanis elsősorban a termelés érdekei és szempontjai hívták föl a figyelmet. A termelő munka folytonossága és intenzivitása a munkás érdeke nélkül nem volt biztosítható. Csakhogy eddig, a béke idején, érdekeinek védelméről leginkább a munkásság maga volt kénytelen gondoskodni, mert a szociális törvényhozási intézkedések ebben a vonatkozásban nagyon elmaradtak, a háborús kivételes helyzetben ez a munkásság számára nehezzé vált. A háború alatt ennek a társadalmi mulasztásnak pótlásáról kellett gondoskodni és *ezt a kényszert a hadijog is elismerte*, amikor az úgynevezett Katonai Panaszbizottságok életbeléptetésével fórumot teremtettek a munkások mindennapi munkaviszonyaiból eredő jogosult panaszainak elsimítására és elutasíthatatlan igényeinek és követeléseinek teljesítésére.

Aki azonban a történelmi hűség ellen nem akar véteni, annak nem lehet elhallgatnia a-zt a tényt, hogy azért mégis maradt elég erős tüske a munkásság szívében. A szociális téren elkövetett sokfajta mulasztás a munkásság életviszonyaiban érezte hatását és a haza oltárán hozott áldozat a munkásosztály, a társadalom legnagyobb osztálya részéről nemcsak mennyiségileg volt a legnagyobb, de minőségileg is sokan nálánál kevesebbet áldoztak. Mint békében, úgy a háborúban is kiütköztek a kirívó aránytalanságok és a javak elosztódása a háború ideje alatt sem volt más, mint a társadalom normális életműködése idején. De azért ez a körülmény még nem okozta volna a háború végén az összeomlást.

A háborútáni katasztrófát a nemzeti erőket is felülmúló hatalmak idézték elő és okozták. Magyarországon éppenséggel úgy volt, hogy akkori [helyzetében már a háború megindítása

sem múltott egészen csak a nemzet akaratán és ugyanígy a háború megszüntetése, vagy a békének kedvezőbb időpontban való megteremtése is nagyrészt külső erőviszonyoktól függött, ötödfél esztendőnek háborús viszontagsága alapjaiban rendítette meg a társadalom minden tartó oszlopát és egész szerkezetét. A háború véradata tragikus módon magával sodorta az egész ország területi és népességi állományának is mintegy kétharmadát. Ilyen és ennyire szédült területen természetes, hogy semilyen régi társadalmi fejlődési törvényszerűség vagy *normális szociológiai szabályok nem érvényesülhettek* és a pillanatnyi helyzetben nem is voltak alkalmazhatók. Hogy valóban nem valami magyar sajátossággal állunk szemben, azt legjobban bizonyítja az a történeti tény és körülmény, hogy a viszonyok és okok hasonlósága mindenütt hasonló okozatokat idézett elő. Mutatja ezt a nálunknál jóval erősebb Németországnak, vagy akár Oroszországnak, vagy a többi háborúvesztes országoknak akkori példája.

Rendkívül érdekes jelenség és nagyon tanulságos is, hogy *a társadalmi rend felbomlottságának állapotában a tudatosság is mennyire meggyengül* és milyen messzire sodródnak az egyes társadalmi rétegek azoknak a céloknak a követésétől, amelyeket normális időkben szigorúan körülhatárolt keretben, de mindig társadalmi ideálok szerint szoktak kitűzni és szemmeltartani.

Ha ennek az ellenmondásnak az okát kutatjuk, nyilvánvaló, hogy csak a tömegek szegénységében találhatjuk meg. Sorrendben *a kenyeret az ideálok élébe helyezik*. A kérdésben olyan illetékes férfiú, mint például az egykori weimari Németország volt pénzügyminisztere, több alkalommal fejezte ki azt a nézetét és tapasztalatát, hogy az egykori egész német *forradalom csak egy nagyszabású bérmozgalom jellegét mutatta*. Egészen bizonyos, ha alaposabban szemügyre vennők a nagy oroszországi átalakulást, ott is csak hasonló jelenséget találunk. Hiszen százával olvashattuk annakidején a tudósításokat, hogy az átalakulás révén éppen földhöz jutott parasztság *nem adott gabonát és élelmiszert a városok munkásságának*. Igaz, a kifogások között nagy szerepet játszott, hogy azért nem adhattak, mert — mondták az új parcellabirtokosok — *ia város nem ad elegendő ipari terméket, nem tudják tehát eléggé megművelni a földet*. Számos adatból tudjuk, hogy a valódi ok abban rejlett, hogy elsősorban a kiéhezett szegény paraszt maga akart jóllakni, saját maga akarta már végre a jó puha kenyér, a tojás, a tej, vagy a hús élvezetét kiköszölni. Valóságban ezért nem adta át a mezőgazdasági termékeit a városoknak. Erre az önfeláldozó cselekedetre még a forradalomnak hangoztatott ideáljai, jelszavai és gondolatai, a szabadságnak, az egyenlőségnek, a modern kollektivitásnak új moráltörvényei sem tudták az orosz népet rávinni. *A céltudatosságnak ebben a jelzett elgyengülésében és elferdülésében* nyilván nagy része volt annak a bomlasztó hatásnak is, amelyet a négy és fél éves, világszerte dúló háború úgy az egyénre, mint az egtész társadalomra általában is gyakorolt.

Az általános összeomlás és felbomlás idején kifejezésre jutott célkitűzésekről alaposabb vizsgálat megállapíthatná, hogy nagyjában ezek az eszmék és jelszavak *a megelőző Időnek és korszaklemnek a követelése*i és *kifejezői* voltak csupán. A reformköveteléseken és a reformintézkedéseken egyenként ki lehetne ezt

mutatni. Ki lehetne mutatni azt is, hogy — átugorva azokat a zűrzavaros idöket — az azóta elmúlt esztendőket, a jelenkort foglalkoztató reformoknak nagy része is még jóformán a háborúi megelőző időszak szociális és egyéb természetü követeléseibe/kapcsolódik. Vonatkozik ez nagyjában még a legradikálisabbnak gondolt eszmékre és jelszavakra is.

Csakhogy a hájborút követő időszaknak nem ezek voltak a valóban új és szinte megoldhatatlan problémái. Ennek az újonnan bekövetkezett korszaknak éppen a háború által előidézett változásai és napirendre tűzött követelésiái oly nagyok voltak, hogy már nem az egyes egyének vagy a társadalom valamely rétegének, hanem *az egyes államoknak* problémáivá és *létkérdésévé* váltak. E problémák főként a termelés módjának és mértékének megváltozásából keletkeztek, alapos vizsgálatuk nagyon fontos volna, ehelyütt természetesen csak éppen jelezzük a főbb szempontokat.

V.

Végeredményekben az 1914-es világháború legmélyebb oka az áru piacokért való versengésben keresendő. A piacok felkutatására, elfoglalására és biztosítására az egyes országoknak a túlságosan felhalmozott készletek miatt volt szükségük, viszont a készletek nagy felhalmozódása a termelés folytonos fokozódásának a következménye volt. A termelés az 1914-es esztendőt megelőző időben állandó növekedésben volt és az itt jelzett oksorozat vezetett a verseny kiéleződésére, valamint az 1914. évi háború katasztrófájára.

Az ilyen okokból keletkezett háborúnak a végén hiába voltak „győztesek” és „legyőzöttek”, az eredeti okot a háború kimenetele el nem tüntette, meg nem szüntette, sőt, számos okból még rontott is a háborúelőtti helyzeten. Már az 1914. évi világháború is az ipari és technikai felkészültségnek a háborúja volt. Ebből az okból a háború négy és fél éve alatt a termelés és annak egész apparátusa példátlan mértékben fejlődött, még a megelőző árnyokhoz képest is óriásivá nőtt. Minthogy azonban a háború alatt a termelés legnagyobb része természetesen hadiipari termelés volt, a háború megszűntével az a furcsa helyzet következett be, hogy a termelés egy része, a hadiipari termelés fölöslegessé vált, de a rendkívül nagyra fellméretezett ipari és technikai apparátus megmaradt. Az elcsendesedett óriási termelési gépezet a benne investált tőkék, javak mozdatlanságát, szinte teljes megbénulását jelentette. *A további értéktermelés megakadt, más szóval a háborút megelőző gazdasági helyzet válsága és tulajdonképpeni problémája a háború utánra megmaradt,*

Ezen a válságos helyzeten lényegében az sem változtatott, legfeljebb csak formailag, hogy a háború „győztes” és „vesztes” országokra osztotta Európát és a világ többi részét. A győztesek megkísérelték a nyugodt emésztést esetleg a legyőzöttek rovására, de hogy ez, mennyire nem sikerült, azt a háború után üzött úgynevezett „jövátételi” műveletek és a nyomukban járó tömeges munkanélküliség éppen úgy bizonyították, mint mindaz, ami az első és a most kitért második világháború közötti két évtizedben világszerte végbement. A háború vesztes országok problémája nem

a nyugodt emésztés volt, hanem az élet folytonosságának megmentése és a talpraállítás. A háború után, kezdetben, ez is csak részben és nagyon fogyatékosán és csak *példátlan társadalmi áldozatok árán* sikerült.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a háború „legnagyobb hadirokkantja” voltaképpen a mértéktelenül felduzzadt termelési apparátus volt. Az emlékezetes és ismert racionalizálási folyamattal ezt a „drága és értékes hadirokkantat” akarták meggyógyítani. Hogy ez a nagyszabású operáció hogyan és milyen mértékben »sikerült» arra vonatkozóan az adatok sokkal közismertebbek, semhogy itt újból részletezésekbe kellene bocsátkozni. Magyar vonatkozásban semmilyen statisztikai számadattal sem lehetne a tényeket olyan szemléltetővé tenni, mint azzal, ha emlékezetbe idézzük a budapesti Külső-Váci utat, ahol egykor egymás-melleit álltak a hatalmas gyárépületeik, és ha ezt az egykori n tat összehasonlítjuk a maival, amely a régi ipari városrésznek csak szomorú temetője. Társadalmi vonatkozásban meg kell állapítani, hogy a racionalás folyamata az alkalmazotti, a tisztviselői rétegeket és talán a magasabb kvalifikációjú munkások vékony réteget nyilván megerősítette, de az ipari munkásság rétegét, legalább is társadalmi befolyását átmenetileg csökkentette.

Ma már világos, hogy a termelés és a termelt javak értékesítésének nagy nehézségét a racionalás sem oldotta meg. A háború-utáni első évtized végén bekövetkezett nagy gazdasági világválság ezt világosan és szomorúan bizonyította. A sikertelenség legfőbb okát csak abban lehet megtalálni, hogy ez a válság sokkal nagyobb, sokkal mélyebb volt, semhogy egyes meg oly hatalmas vállalkozók, vagy akár csoportok ereje a megoldáshoz elegendő lett volna. A bajok részbeni orvoslásához *szükség volt az államra, amelyben az egész társadalom nyilvánul meg a leghiszervezettebb formájában*. Csakis ez a hatalmas szervezet tudta megkísérelni annak az óriási feladatnak a megoldását, amely abból áll, hogy a túltermelésből és aruelosztási nehézségekből eredő újabb és további válságokat vagy összeomlásokat megakadályozna, vagy hatásaiban csökkentse. Ezen az úton jutunk el a mai társadalmi irányított gazdálkodásához és az egyes országok autarkiahához. A gazdasági rendnek ilyen alapos átszervezése és megváltoztatása azonban *az egész társadalom sokfajta viszonylatának gyökeres változását* és az egyes társadalmi rétegek egymáshoz való viszonyának nagyon mély módosulásait is jelenti.

E nagyon vázlatosan megrajzolt változás azt is jelenti, hogy egészen más funkciója van ma már a termelésben és a társadalomban a termelés minden eddigi tényezőjének: vállalkozónak, kereskedőnek is, de munkásnak, alkalmazottnak és tisztviselőnek is. A legalaposabban és leggyökeresebben változott meg az állam funkciója, valamint az egyes osztályokhoz és társadalmi rétegekhez való viszonya. Az állam a társadalom leghiszervezettebb képviselője.

Ennek következtében ma már a munkásnak legalább annyi követelése van az állammal szemben, mint régebben a munkáltatóval szemben volt. Ma már magának az egyes munkáltatónak, mint vállalkozónak, vagy az egyes kereskedőnek úgynevezett üzleti érdeke is nagyrészt az államtól függ. Soha a társadalom

valamennyi rétege nem volt olyan függőségi viszonyban, mint manapság. Míg ezelőtt talán csak a társadalomnak egyik-másik rétege, főként a közalkalmazotti réteg várta boldogulását az államtól, ma már mindenki elsősorban az államtól követeli azt, amire az életben leginkább szüksége van. Az *állam* ma már nemcsak a közigazgatás gépezetét irányítja, de *ő lett a legfőbb irányítója a mindennapi életnek is*, mert ő irányítja a termelést, ő szab kormányzati intézkedései útján irányt a termelt javak áralakulásának, ő igyekszik biztosítani a termelt javak piacát. Ezt is az államnak kell biztosítania ma már a másik állammal szemben, mert erre a nemzeti és a nemzetközi magánszövetkezők, kartellek stb. alakulatok sem volnának¹ elegendők. Ma mindezt varjú és reméli a társadalom — az államtól.

Új egyensúly állapot van keletkezőben és kialakulóban, és ha a kialakulatlanság következtében általánosságban is nagy az elégedetlenség, nyilvánvaló, hogy a mai helyzetben *az új piramis legsó fokán ismét a munkás áll.* Reá nehezedik a súly legnagyobb része, neki van nagy oka a panaszra. Bár annyi minden megváltozott, mégis egy ponton, a társadalom és a munkásság egymáshoz való viszonyában, a helyzet a régi változatban maradt meg. Most is az a probléma, ami volt a kiinduláskor: *hogyan, milyen úton és módon értesse meg a munkás kívánságait és jogosult követeléseit a társadalommal, s hogyan teljesíthesse ezeket a társadalom?!*

VI.

Manapság sokan foglalkoznak ezzel, az egész társadalom létét érintő problémával. Foglalkoznak vele illetékesek és illetéktelenek, hozzáértők és kontárok, jóhiszeműek és gonosz ámítók egyaránt. Hogy a kérdéssel ma már sokan foglalkoznak, azt egyrészt örvendetesnek lehetne nevezni, mert hiszen volt idő, amikor a munkásság társadalmi kérdéseivel és azok jelentőségével csak egyedül a munkásság foglalkozott. Ha ma már másképp van, ennek okát abban kell keresni, amit magunk is igyekeztünk kimutatni: *megváltozott a társadalom egész szerkezete* és a társadalmi rétegeknek egymáshoz való viszonya. A társadalom egyetlen rétege sem tudja ma már egyedül megváltoztatni az egésznek a lényegét.

De a munkásság mégsem nézheti közömbösen és kritika nélkül, hogy honnan közelednek feléje és nem mondhat le arról sem, hogy e hívogató ígéretéseket megvizsgálja és megbírálja. Ma, amikor a szükséges új egyensúly még nem alakult ki semilyen irányban, természetes, hogy

új irányzatai és új szószólói azokat a jelszavakat írják zászlóikra, amelyeknek a társadalmi kérdések körül folyó küzdelmekben már régi, megalapozott „érfedezetük” van. A problémák még megoldatlanok, tehát természetesnek látszik, hogy akik ezen a területen „jó konjunktúrát” keresnek, szintén „szocialisták” és „kollektivisták”, valamennyien ellenfelei a régi liberális gazdasági világfelfogásnak és rendszernek, amely a dolgokat szabadjára engedte és a bajok át elhanyagolta. Valamennyien tehát, akik ma elégedetlenek és „reformálni” akarnak, *mind a*

„társadalmi közösség” eszméiért élnek-halnak. De vajjon mi a biztosítéka, vagy akárcsak egyszerű ismérve annak, hogy törekvésük nemcsak az, hogy ugródeszkául használják fel a munkásságot saját partikularisztikus céljaikra!

Nem mondhatják egyszerűen, hogy az „előlegezett bizalmatlanság” nem volna indokolt! Nem tagadhatják, hogy a legtöbben ha nem is egyénileg, de társadalmi helyzettségük és rétegződésük szerint egy nagyon hosszú fejlődési korszakon keresztül a társadalmi barrikád másik oldalán álltak és harcoltak. Megengedhetjük, hogy az ő igazolásuk javára is szólhatna az az igazság, hogy az ember társadalmi helyzete és léte szabja meg az ember társadalmi gondolkodását, s hogy gondolkodásuk is megváltozott, és ma már az ő céljaik és az ő törekvéseik sem a régiek. Hiszen bizonyos mértékig ma már ők is deklasszáltak, ha tegnap még a napos oldalon is álltak. Ezt (megengedhetjük, csak hogy a munkásság szempontjából ezeket kellene megvizsgálni és tisztázni.

Van ezekben az új irányzatokban, törekvésekben és jelszavakban valami, ami a munkásság rétegével szemben való *idegenségüket* mindenképpen meghatározza és ami *igazi céljaikat a leghatározottabban elárulja*. Ez pedig neon más, mint az az elképzelésük, hogy hogyan, milyen úton, milyen módszerek segítségével és milyen társadalmi rendben kellene szerintük a munkásság társadalmi helyzetét megoldani. Ha behatóbb vizsgálat alapján ennek az ő elképzelésüknek a mélyére néznénk, akkor az az idegenség, amelyet mi mindenképpen tényként állapítunk meg, adatszerűen is előttünk állna. Az új irányzatok szószólói vádolják a liberalizmust, hogy a munkásságról „nem gondoskodott” és érte nem tett semmit. Ők azonban igenis ezt akarják és meg is fogják tenni. A liberális rendszernek valóban nagy bűne és mulasztása, hogy a munkásságot csak *objektumnak* nézte, a munkásságnak a társadalomban való létezését csak annyiban vette tudomásul, amennyiben ebből annak a társadalmi rétegnek volt előnye, amelyet a liberalizmus rendszere képviselt. De ezen túlmenően semmi sem árulta el a társadalmi hierarchiájában, hogy a társadalomnak nagytömegű munkásrétege *is van*. A „szabad” fogalom ebben a vonatkozásban a létezőkön és a rendbe illesztett tényezőkön való *kívülről* is jelentette. Ebben a vonatkozásban a liberalizmus és az új irányzat hívei és szószólói között csak annyi a különbség, hogy az utóbbi *felülről* való helyzetben akarja a munkásságot „boldoggá” tenni. Ezt hirdeti módszereiben, programjában, s főként ezt igazolja gyakorlata, ott, ahol már a gyakorlatig eljutott. Márpedig ezt a felülről való boldogítást, ezt a *kívülről* való elintézését, a munkásság már azóta tekinti idegen és elfogadhatatlan módszernek, amióta hosszú évtizedekkel ezelőtt rálépett arra az útra, hogy a társadalomban a saját érdekeinek *ő maga akar* képviselője, sáfárja és gazdája lenni. Egész eddigi társadalmi létezésének és érdekeiért való küzdelmeinek csakis az volt az egyetlen korszerű tartalma és értelme. Nyilvánvaló, hogy ami a munkásságot az új irányzatoktól joggal elriasztja, semmi más, mint az a körülmény, hogy a munkásságban a modern társadalomnak numerikusán a legnagyobb rétege jelentkezik és ennek megfelelően is igyekszik érvényesülni, míg az új irányzatok, akárcsak az elhasználódott régi rendszerek, olyan

„megoldásra” törekszenek, amelyben ismét csak a *kevesek* cselekszenek és intézkednek a sokak szándékának kikapcsolásával, a sokak „érdekében” bár, de *a sokak nélkül*.

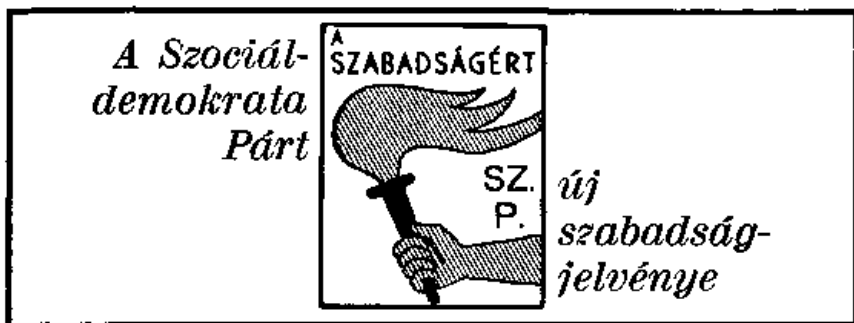
Ez pedig csak *visszajára fordítása* annak, amiről mi már a fentebbi fejezetekben is igyekeztünk, habár csak vázlatosan, kimutatni, hogy az ilyen törekvések és cselekedetek nem vezethetnek a szükséges társadalmi egyensúly kialakulására, hanem csak annak felbomlására.

A munkásság nemcsak mindennapi fizikai munkája révén éli a maga életét a társadalomban, hanem *lelkisége, szellemisége, vágya* és akarata alapján is. A társadalom *ezt* az életmegnyilvánulást sem nélkülözheti. Erre is szüksége van, akár csak a munka munkájára, akár csak az őt körülvevő levegőre és az élet minden egyéb megnyilvánulására. Voltak az itt vázolt időszakok között olyanok, amikor a társadalmi rétegek között hiányzott, vagy nem volt elég erős ennek a tudata. Volt olyan idő is, amikor a munkásság is azt érezte vagy érethette, hogy minden lehetőség és hatalom kizáróan az ő kezében van. De ez csak hamis látszat volt. A valóság szerint ezt a furcsa látszatot, ezt a csalóka délibábbot csak a társadalom teljes felbomlásának az állapota produkálta. *Ebben az abnormális állapotban minden erő csak látszatterő és minden hatalom csak teher volt*, mert éppen a nagy összeomlás következtében semminek és a társadalomnak sem volt meg a szerves kapcsolata. De ugyanilyen súlyos baj volna a munkásság rétegének az egészséges és szerves társadalmi rendből való kikapcsolása. Hiszen ennek a rétegnek a maga sajátos társadalmi *életfunkciójának* napi megnyilvánulásai közben kinőtt és kifejlődött *társadalmi* szervei vannak. Ezeknek a szerveknek hivatásuk van, évtizedes tapasztalatok és természetes erőforrások felett rendelkeznek. Ezeknek a természetes forrásoknak betömése a társadalom tényleges megkárosítását jelentené. Ezeknek bármilyen módon történő kikapcsolása a meglévő és eleven társadalmi erő egy részének szétzúzását jelentené. Pedig mindabban, amit ezekben a sorokban jeleztünk, annak bizonyítását véltük, hogy a probléma az, hogy a munkásság az ő életigényeivel és természetessé vált életformáival beleilleszkedhessek a társadalomba. A probléma inkább a szükséges *társadalmi és állami közeliét* (Staatnsähe) megteremtése és nem a még jobban való eltávolítás vagy eltasztás.

Az időpont természetesen most megint olyan, hogy sok mindennek nem kedvez. Odakünn ismét borzalmas vihar van, amely a legsúlyosabb érdekeket is úgy össze-vissza hányja és kavarja, akár csak a legapróbb porszemet. De a társadalmi fejlődés történetében ez is csak átmenet. A jövő azonban változatlanul megköveteli a társadalom szempontjából legalaposabb és legszükségesebb megoldásokat.

A munkásság kultúrtörekvései — és a magyar társadalom

ÍRTA VÁRNAI DÁNIEL

Arról akarok beszélni, *hogy* az elmúlt esztendő egyikén mód adatott számomra, hogy közvetlen közelből ismerjem meg ezt a nagy tájékozatlanságot, de ugyanakkor alkalmam volt arra is, hogy a — nem rosszízű — tájékoztatásokat fölvilágosítsam a szervezett szocialista munkásság kultúrmozgalmairól.

A munkásság, illetőleg a kultúrmozgalom egyik tekintélyes csoportjának nagy kultúrmanifesztációja zajlott le az egyik dunántúli nagyvárosban. Kultúrünnepélyünk — mind a résztvevők számát, mind a magas színvonalú teljesítményeket tekintve — méltó volt a városhoz, amely ősi kultúrcentrum, még levegőjében is benne őrzi a hajdani latin település szellemének hagyományait és nem felejtí el, hogy a későbbi századokban közvetítője volt a magyar kultúrterületek felé az egymást kiváltó nyugati kultúrák szellemi áramlásának. Épúgy fölfogta és továbbadta a keresztény életérzés gondolatvilágát, mint a reneszánsz, a barokk, a reformáció szellemi tartalmának elháríthatatlan benyomakódását a magyar kultúrhatárokon. Mégis ... a város történelmi jelentősége és mai szellemisége között már abban észrevettem a jelentkező különbségeket, hogy kultúrünnepélyünk előkészítéssel közben macacs tartózkodásokat, sok bizalmatlankodást és meglepő elfogultságokat kellett leküzdenem. Nem ismertek bennünket. Nem ismertek, illetőleg *félreismertek* és tele voltak fenntartásokkal és aggodalmakkal a város intézőkörei ... A tartózkodást sikerült eloszlatnunk és amikor egy szép nyári estén az ország különböző részeiből mintegy kétezer szocialista munkás szervezeti zászlók és lámpások alatt bevonult a város főterére, a városi hatóságok impozáns fogadtatást rendeztek számunkra. A Szentháromság-szobor előtt elhelyezett szónoki emelvény alatt megjelentek a városi és megyei hatóságok képviselői és meglepetésünkre ott találtunk egy magasrangú egyházi férfiút is — az egyházi halóság képviselőjeként —; személyükben a nemzeti társadalom jelent ott meg fogadásunkra: észrevehető tartózkodással és várakozással...

A polgármester üdvözlő szavai után megköszöntem a fogadtatást, a város erkölcsi és anyagi támogatását.

Azt mondtam a többi között:

— Hangsúlyoznom kell, amit már ismételtelen cselekszem, hogy a munkásság kultúrmozgalma a maga nyílt és egyenes útján halad, a maga nyílt és becsületes eszközeivel küzd magasztos céljaiért, azonban nem szigeteli el magát az általános kultúrcéloktól, mert egész lelkesedésével, igaz és mély magyarságával és minden szivedobbanásával elszakíthatatlanul benne él a nemzeti kultúra nagy közösségében.

a sok ezrenyi tömeg fölött, még mindig érzem a csodálkozás és meglepetés furcsa-

ságát, hogy erre az oly természetes és önmagától értetődő nyilatkozatra a város, a megye és az egyház megjeleni képviselői zajos tapsolással szakították félbe beszédemet, mintegy jelezvén, hogy egészen mást hallottak, mint amire e! voltak készülve, talán azt is gondolták, hogy lám, ezek a szocialista munkások egészen más milyenek, mint — a hírük, de tökéletesen mások, mint amivel az ellenséges politikai propaganda — megrágalmazza őket... S amikor lejttem a szónoki emelvényről, ott nyomban — a gratulációk és üdvözlő kézszorítások után — meg kellett mondanom:

— Önök nem ismernek bemiűnket. A csodálkozás inkább engem illet, mint önöket, mert rendkívüli tájékozatlanságuk valóban meglepő.

Akkor este ennyiben maradtunk.

Két napig tartózkodtunk a városban. A második nap délutánján — egy ugyanolyan összetételű társaságban, mint amely hivatalos fogadtatásunkra megjelent — alkalmam nyílt arra, hogy részletesebben szólhassak a szocialista munkásság kultúrmozgalmáról. Úgy éreztem, hogy egészen járatlan, módfelett tájékozatlan és elfogult embereket kézenfogva vezetek olyan területre, amelyen még sohasem járlak.

Összefoglalom most, körülbelül mit mondtam.

— Mingyárt előljáróban ki kell jelentenem, hogy természetszerűen a szervezett szocialista munkásságról beszélek, meri a magyar munkásosztály csupán eme részének kultúrmozgalmait, e mozgalmak hajtóerőit és céljait ismerem minden részletében. E kultúrtörekvéseket régen ismerem, régen cselekvő részese is vagyok és a legközvetlenebb szemléletből tudom, hogy e törekvésekben az önművelésen túl nemes célok, egyre jobban kibontakozó kultúrértékek és sok akadállyal vívódó, nagy erőfeszítések nyilatkoznak meg.

A tudományos megismerés a munkás számára nem a passzív megélvezés erő-tényezőit és csendes örömét jelenti csupán. Ezen túl a munkásság kultúrtörekvései messzebbre néznek. Párhuzamosan haladnak a politikai és gazdasági mozgalmakkal és egyazonképpen szolgálgják a nagy célt: kiemelni a munkást az örömtelen szegénység és a tudatlanság lelki és materiális börtöneiből, hogy a kultúrértékek vértetébeii és a tudás öntudatával és önérzetével szolgálhassa a közösségnek, a társadalmi és gazdasági fejlődés különböző vonatkozásainak érdekeit.

A munkásság kultúrtörekvései két távoli pólus között fejtik ki a maguk erőfeszítéseit és a nevelőmunka hatásait. Az analfabétaoktatástól kezdve föl a legmagasabb tudományokig emelkedik a nevelés útja és egyes állomásain mint önálló mozgalmak jelentkeznek a sport, a zene- és dalkultúra, a turisztika és a kultúrtevékenység egyéb vonatkozásai. Természetesen: nagy példák, nagy tanítások és nagy célok állanak a tanuló, az önművelődő, az előadásokra és szemináriumokra járó és a félretett garasain könyvet vásárló munkás előtt. Amint a kultúrmozgalmak sodrába kerül, kezdetben csak keskeny réseken át, de mégis kitarul előtte az emberiség kultúrájának óriási területe a maga fényeivel, izgalmával, nagy igazságaival, szépségeivel és lelkesítő vonásaival. Nyomban megérzi — és ez az érzés lassankint tudatossá érik a lelkében —, hogy az emberiség és a nagy emberi közösségek érdekeinek szempontjából mekkora jelentősége \an a tudománynak és a tudományos megismerés szabadságának. A betű szomját a tudományos megismerés vágya váltja föl benne, az ösztönösséget a tudatosság és csak természetes, hogy ez a lelkierő az, ami a nevelés munkájában végig megtartja.

Amit egyébként a munkásember sokszor formátlanul és csak ösztönösen érez, azt — legyen szabad erre is utalnom — nagy elmék már régen kimondották.

Fichte a tudomány fönntartásának érdekében követelte a tudományos kutatás szabadságát. Mert, amint mondotta, a tudománynak fönnt kell maradnia azért, hogy kellő időben az életet és a dolgok rendjét át tudja formálni. De *Fichte*, aki a polgári államrend filozófusa volt, ehhez még hozzátelte, hogy végeredményében, még ha csak a távol jövőben is, minden tudomány az emberek közösségét, az államot szolgálja.

Ezt a szelíd szavakkal kifejtett, de mély és igaz igazságot a szocialista *Lassalle* továbbfejlesztette és azt mondotta egyik védőbeszédében: „Csak egy dolog van an, amelynek szabadnak és zabol a nélkül valónak kell lennie, amely az állam

számára is fontosabb lévén minden törvéynél, működét szabadságában nem korlátozható egyetlen törvénnyel sem — s ez: a tudományos megismerés ösztöne.”

És még valaki. A párizsi egyetem Magnus Magistere (később pedig érsek és bíbornok) 1381-ben ezt jelentette ki: „Nem emberi jog adja meg a tudománynak azt a jogot, hogy legyen és bírálatot gyakoroljon, mert ez a jog ex jure divino; isteni jog alapján, vagy amint ugyancsak mondani szokták, ex jure naturali: természeteti jog alapján illet meg.”

Ismételnem kell tehát, hogy amint a munkásembert megérinti a magasabb kultúra szele, eleinte ösztönösen, később tudatosan érzi azt, amit — ime — egy *protestáns* polgári filozófus, egy *katolikus* egyházi férfiú és egy nagy *szocialista agitátor* olyan fontosnak, annyira életjelentőségűnek ítélte az emberi haladás szempontjából és főként amiatt, hogy az emberek összessége egyazonképpen részesüljön a civilizáció jótéteményeiben.

S amit ezzel kapcsolatban szintén meg kell mondanom, mindenképpen lenyűgöző és tiszteletet ébresztő tapasztalat az, amit kiművelt lelkek és pallérozott elmék szerezhetnek, amikor a munkásember hatalmas tudásvágyának lobogását látják és a történelemben néző és igazságokat és tanulságokat kereső izgalmas érdeklődésével találkoznak. Hatalmat, látványt, amikor egy ébredő intellektus — a felnőtt ember, aki önhibáján kívül sokat mulasztott — táguló lélekkel és sugárzó szemmel száguldja be a történelem útjait s mintha villámfények hasítanak körülötte az éjszakát, egyszerre meglátja a társadalom születését, fejlődését, küzdelmeit és minden lelket megrendítő véres és vértelen állomásait. Az ember és a civilizáció történetének völgyeiben halad és magaslataira hág; a görög és a római klasszikus műveltség világából átkerül a keresztény középkor téli álmának századaiba, körülnéz a reneszansz három évszázadán, meglátja az emberi értelem legnagyobb lázadásának, a reformációnak és a rákövetkező ellenreformációnak történetét, harcait és előrelendítő, majd visszahanyatló fordulatait: meglátja és intellektuális fölszereltséget kap arra, hogy az események, a nagy történelmi kortinak *mögé* is betekinthessen és észrevegye a szellemi és gazdasági hajtóerőket, hogy a történelem bonyolult és tragikus fordulatait ne csupán *szemlélni* tudja, de *meg is értse* — mindez, tapasztalatból tudom, olyan erősen odakapcsolja a munkást az önművelődés, az ismeretterjesztés erőfeszítéseéhez, sokszor fenséges kínjaihoz, töprengéseéhez és tépelődéseéhez, hogy többé meg nem válik tőle és így lesz a közömbös, szinte léleknélküli társadalom-atomból érző, látó, igényes, folyton tanuló és bíráló kultüregyéniség.

Nincs tehát abban semmi meglepő, hogy Lassalle, ezt látva, így kiáltott föl: „Csak két dolog tudta megóvni nagyságát amaz általános lezúllás közepette, amelyet az európai élet minden jelenségén ott lát a történelem minden ismerője; csak két dolog tudta megőrizni frissességét és teremtő erejét az önzés lappangó láza közepette, amely sorvasztja, megfertőzi Európa életének vérkeringését: a *tudomány* és a *nép*; a *tudomány* és a *munkások*.”

Mennyivel jogosabban mondhatom én ezt ma, ha visszanézek a múltba és látom, hogy a szocializmus kezdetleges politikai és gazdasági mozgalmainak, a teoretikus vajúadásoknak korszakában, Lassalle életében, a munkásság kultúrtörékevei még csak pislákolva ébredtek, ma azonban, a szocializmusnak az egész világot átfogó frontján már hatalmas mozgalommá fejlődtek. Évtizedek múltak, (sikerekkel és visszahanyatlásokkal, de a szocializmus az ember és a társadalom életnyilvánulásának minden területén megjelent. És ha — ellenfeleinek állításaival szemben — sohasem volt csupán gyomorkérdés, ma annyira nem az, hogy az egész szellemi és erkölcsi világot átfogó hatalmas mozgalom lett belőle.

A munkás tanul.

És a tanuló munkást minden érdekli, mert másképpen, ismeretek és tudás nélkül nem tudja megállani a helyét.

De azt is meg kell mondanom, hogy a tanuló munkást a kultúrmozgalomnak való részvétele nagy erőfeszítésekre és nagy áldozatokra ösztönzi.

Ezért látjuk sokszor — mindig —, amint garast garásra raknak, hogy könyvet vásárolhassanak és szervezeteikben könyvtárakat nyithassanak meg. Nem szabad elfelejteni, hogy a szocialista munkásmozgalom néhány száz olyan könyvtárral gyarapította Magyarországot könyvtárainak számát, amelyekben négy-öttszáz ezer értékes könyvnek óriási forgalmát bonyolítják le minden hónapban. Történelem,

társadalomtudomány, fizika, technika és szépirodalom: minden tudományág képviselve van ezekben a könyvtárakban és minden könyv mindig kézben van.

Munkásdalogyletek és munkásszínpadok dolgoznak a munkásság kultúrtörékvéseinek területein. S ha sportolnak, akkor is egy nagy, kollektív érdeket szolgálnak. Én láttam munkásokat, akik a megmaradt csonkaország hegyeire maguk szállították föl a téglát és a többi építőanyagot, hogy menedékházakat építsenek s hogy ezzel a munkával mintegy oltárokat emeljenek a legszebb sportok egyikének, a turisztikának, amelyben nem a nyers erő az úr, hanem a természet imádata és nem a bukméker és a nyereségvágy mohósága, hanem a természet hatalmas pátosza szólal meg benne.

Nekem fölemelő, mert a kultúra szárnycsapásait látom benne, ha *munkámdalárdák* énekét hallom. S egyenesen megindító, ha olyan *munkászenekart* hallok, amelynek karmestere és minden tagja munkásokból áll s amely sok vergődésen, erős akaratú tanuláson és szakadatlan, lelkes munkán keresztül legyőzi a legnagyobb akadályokat is és képessé teszi magát arra, hogy megszólaltassa a zene hangjaiban álmodó költők legigazibb igazságait, legszebb szépségeit, de képessé fejleszti magát arra is, hogy munkáshallgatói előtt a magasba szárnyaló ihletnek és a szenvedélyes életszeretnek olyan forrásait nyissa meg, amelynek csak a legmagasabbrendű zenei alkotásban találhatók.

Friedrich Engels, a szocializmus elméletének egyik nagy építője, a klasszikus német filozófia lezárulásáról szóló tanulmányát azzal fejezte be, hogy „a klasszikus német filozófiának egyedüli örököse a német munkásmozgalom”. Ezt én azzal merném kerekébbé és teljesebbé egészíteni, hogy az örökös nemcsak a német, hanem az egész szocialista munkásmozgalom. Természetesen ezt semmiképpen sem szabad úgy értelmezni, mintha szocialista munkásmozgalom vagy a munkásság kultúrmozgalma a kantí vagy a hegeli filozófiát akarná második vagy harmadik hatványon újjászervezni. Nem! Az engelsi megállapítás annyit jelent, hogy a szocialista munkásmozgalom szellemi életében született újra és erősödött meg *az a megalkuvást nem ismerő*, az az egyetemi katedrák felé nem stréberkedő és csak az igazságot kereső *teoretikus szellem*, amely a klasszikus német filozófia lezárulása után majdnem egészen megszűnt s bátorságának vérbőségével és hatalmas lendületével ma már alighanem csak a szocializmusban található meg.

Ez a szellem hatja át a munkásság kultúrtörékvéseit is.

Tudni, tanulni, ismereteket szerezni — nem mohón, nem megemészthetetlenül, hanem rendszeresen. A cél egy: ki akarja önmagát emelni az örömtelen szegénység és a tudatlanság földrétegei alól. *Hiszen másképpen nem lehet emberré az ember és másképpen nem lehet a roskadozó, régi világ helyén egy új, egy egészségesebb és szebb világot fölépíteni.*

Megértettek-e, vagy pusztában elhangzó szó volt csupán, amit mondtam, nem tudom. Ami ezt a kis társaságot illeti, nem tudom.

*Tanulni,
művelődni:*

a tudás hatalom!

A szocialista esztétika feladatai

ÍRTA FÖLDES MIHÁLY

(Fejezet a szerző „Az esztétika időszerű kérdései” című kiadatlan tanulmányából.)

A szocialista esztétika épügy, mint a szocialista pszichológia és erkölcsan, általánosságban véve még *kiépítetlen tudomány*. Megalapozására történtek ugyan különböző kísérletek, főleg ami az egyes részletkérdéseket illeti, de a munkásosztály kenyérharca, küzdelme a létfeltételek megjavításaért: sok tekintetben anakronizmussá tette az esztétikai természetű vizsgálódásokat. A tárgy szociológiai fontosságát egyébként Marx ismerte föl elsőnek. Nagyobb szabású irodalmi bírálatot szándékozott írni Balzac munkásságáról, amelyben bizonyára kifejtette volna a szocialista esztétika és műkritika alapelveit is. Marx e szándékának megghiúsulása örök vesztesége a szocialista esztétikai irodalomnak.

A Marx utáni szocialista teoretikusok, amint rámutattunk már, elsőrendűbb jelentőségű kérdésekkel foglalkoztak. Főfeladatuk a mozgalom gazdasági és politikai megerősítése, az általános érvényű és jelentőségű ideológia kiépítése és terjesztése volt. Az esztétika, továbbá a művészet mozgástörvényeinek vizsgálata szükségképpen a háttérbe szorult. Az ilyen irányú szükséglet azonban — egyenes arányban a proletárművészet fejlődésével — egyre határozottabban jelentkezik.

A történelmi fejlődés során új embertípus, a „szocialista” keletkezett. Ez az új ember meghaladott állapotban magában foglalja a megelőző társadalmi korszakok magasabbrendű embe-reinek jótulajdonosságait is. Politikailag aktív, otthonos a tudományokban és szereti a művészeteket. Erkölcsé a hitvallókéhoz hasonlóan puritán, humanizmusa Goethe Faustját mintázza és végül materialista a szó — ideális értelmében.

Ez az új embertípus *megbírálja és értékeli* a körülötte folyó jelenségeket, következetesen leméri gyakorlati súlyukat és teszi mindezt a lehető legnagyobb objektivitással. Az sem baj, ha egyes területeken az objektivitásra törekvő szubjektív vélemények összeütköznek, mert végeredményében *objektív igazságok az egymásnak ellentmondó szubjektív vélemények küzdelméből jönnek létre*. Alapvető fontosságú tétele ez a demokratikus szocializmusnak.

Ez a tanulmány is csak egyike az efajta szubjektív véleményeknek és így a szerző sem csalahatalanságot, sem megföllebbezhetetlenséget nem követel magának, sőt *szempontjainak elfogadásánál a legnagyobb óvatosságra inti olvasóit*. Lényeges az, hogy beszéljünk a tárgyról, keressük az igazságot és iparkodjunk megszüntetni azt a bosszantó anarchiát és tájékozatlanságot, ami ezen a téren lépten-nyomon tapasztalható.

Miután az első fejezetben („Az esztétikáról és fejlődésről általában”) és a második fejezetben („A polgári esztétika”) tisztáztunk néhány kérdést, most a *szocialista esztétika* problémáit kell elemeznünk. A szerző a *szocialista esztétika legelső feladatának*

bőző társadalmi korszakok tudománya, művészete, erkölce sib. végeredményben egymáson keresztül, egymásból fejlődik mind magasabb fokra és mindegyik magában foglalja az előzőt meghaladott állapotban. *A szocialista esztétika tehát nem áll merev oppozícióban a polgári esztétikával*, nem zárkózik el a már elért eredmények elől. A szocialista esztétika a polgári esztétika nagy eredményein fejlődik tovább, úgy hogy feloldja elődjének ellentmondásait, magasabb egységbe foglalja az objektív igazságokat és így biztosítja további fejlődését.

Az előbbieken (második fejezet) a polgári esztétika főadataira már rámutattunk. Idéztük a polgári esztétika legkiválóbb képviselőit és centrális problémáikat így állapítottuk meg, hogy *a polgári esztétika legfontosabb problémája a szép és a szépézés filozófiájának tökéletesítése*. Rámutattunk, hogy a kezdeti tapogatózások után *Kant* elmélete („szép az, ami érdek nélkül tetszik”) vált uralkodóvá, bár ez az elmélet a polgári esztétikában *különböző szövegezésben* jelenik meg. E tényt eléggé megmagyarázza a filozófiai idealizmus, amely végeredményben valamennyi polgári esztétikus kutatási módszere.

Kantnak az a zseniális meglátása, hogy nem a szépet magát, hanem az ember ítéleteit a *szépről* kell megvizsgálni, tudományosan elemezni: alapjában véve helyes. Helytelenné akkor válik, amikor az embert mint „abszolút” lényt fogják föl, holott „az ember” csak ember (idézójel nélkül) és szerteágazóan *relatív*. Relatív abban az értelemben, hogy nem elszigetelt, önmagában egyedülálló (individuum), hanem meghatározott része annak az egésznek, amit társadalomnak (kollektívum) nevezünk. Jól értsük meg: ezen a ponton támad szörnyű szakadék a szemünk előtt maradó két világ között. Az egyes ember tehát, amellet, hogy *teljes mértékben individuum*, ugyanakkor *kollektív lény is*, akinek külső és belső (fizikai és szellemi) életkörülményeit a társadalmi létezés bonyolult kölcsönhatásai szabják meg.

Az egyes ember tehát — osztály társadalomban, passzívan vagy aktívan — szűkebb közösségének, osztályának gondolat- és érzésvilágában él, azaz, a szóban lévő feladatra vonatkoztatva ezt az igazságot: ízlésítéleteiben feltétlenül e meghatározott tényezők hatása alatt áll. De nem csupán „determinált” körülmények között, hiszen legsajátosabb viszonyainak nemcsak *terméke*, hanem egyben *alakítója* is.

Fenntartás nélkül elismerjük, hogy a csak *logikai-fogalmi* gondolkozás és legmagasabb kiteljesedése, a *filozófiai idealizmus* áttekinthetetlen útvesztőnek, badar értelmetlenségnek tekinti ezt a szemléletet. Éppen ezért az „abszolút” embernek „abszolút” (minden más embertől független) érzéseket és gondolatokat tulajdonít, ami döntően befolyásolja a szépről és a művészetről való fogalmát, meghatározását. Ez a magyarázata annak, hogy a polgári esztétika *a helyes alapelvek* ellenére *helytelen végeredményre* lyukad ki, amikor a *szépet* abszolútnak nyilvánítja, ami *érdek nélkül* tetszik.

Rámutattunk arra is, hogy a polgári esztétika második nagy feladata *a művészet lényegének, társadalmi szerepének, keletkezésének és fejlődésének megállapítása*. A helyes részeredmények itt is helytelen végeredménybe torkolnak, mert a keletkezés, fej-

lődés és magasabb rendű eredmény a filozófiai idealizmus (szellem-történeti módszer) bábasága mellett jön világra. Ez a bába pedig (itt szinte hallani vélem a sarlatánok felhördülését és viharos ellentmondását) jólfésültsege, „frekvenciája” és előkelő összeköttetései ellenére — kontár, aki a gyereket a mosdóvízzel együtt kilódítja.

A polgári esztétika a művészetet végeredményben a társadalmi lét fölött álló, önálló életű, önmagában lévő, önmagáért létező szellemvilágnak tekinti, amely, ha időnként naturalisztikus, vagy realiztikus köntöst (álarcot) öltve leereszkedik is a hétköznapokhoz, lényegében a mindenkifölött való, örök Ideák gyermeke és akkor igazán nagy, ha teljes mértékben megtisztítja önmagát a földi salaktól.

Kár lenne most itt kitérni a *'lart pour l'art* művészet és esztétika csódjének ecsetelésére. A túloldalalon állókat a legragyogóbb fejtegetés sem győzi meg — osztály gondolkozásuk áthághatatlanul magas kőfala miatt. Még teljesebb azonban a polgári esztétika csódje a harmadik nagy feladatnál, az *értékmérő felállításánál*.

A polgári esztétika kétségtelenül képtelennek bizonyult arra, hogy fölállítson egy *általános érvényű* esztétikai értékmérőt, más szóval, hogy megteremtse az *objektív műbírálatot*. A polgári esztétika (elismerjük: logikusan és következetesen önmagához) — főlényes grimaszt vág, és tagadja az ilyen tárgyilagos és általános érvényű értékmérő felállításának lehetőségét. Az „ízlések különbözőségéről”, a „művészek egymástól különböző” zsenijéről stb. beszél és megállapítja, hogy a művészet sokkal titokzatosabb, sokkal hatalmasabb valami, hogysen mérlegre tehető volna. Nemcsak az egyes művészek, hanem a műalkotásokat élvező egyes emberek (a társadalom csupa „egyes” emberekből áll) is különböznek egymástól, természetes tehát, ha az értékítéletek is összehangolatlanul különbözőek.

Ez a főoka annak, hogy a polgári esztétika mint műbírálat oly végtelenül sekélyes. Egyszerűen a szubjektív tetszés, vagy nem-tetszés megnyilatkozása és fogalma sincs arról, hogy *értékelni általános érvényű normák szerint is lehetséges*. Ehhez azonban szocialista módjára kellene gondolkozni, ami époly kevéssé uniformis gondolkozás, mint ahogy a szocialista embertípus sem széria-ember.

Mert mit bizonyít az „egyes” ember „különböző” ízlésítélete! Bizonyítja azt, hogy *az egyes műalkotások tartalma, azaz a benne kifejezett gondolat és érzésvilág egyes emberek vágyaival, törekvéseivel, legsajátabb életlátásával találkozik, másokéval nem*. Miért nem! Azért, mert a legzseniálisabb művész (forma) ópúgy társadalmi lény, épúgy a társadalmi viszonyok terméke és formázója, (tartalom), mint a többi ember, csupán nála a tartalom és a forma egysége a műalkotásban realizálódik. Ezt — bizonyos töredékvonatkozásban — a polgári esztétika is elismeri, amikor azt mondja, hogy a művész mindig a saját korátfejezi ki (még akkor is, ha például történelmi regényt ír). A szocialista esztétika szerint a művész nemcsak korának, hanem ezen belül osztályának gondolat- és érzélem világát is vetíti (passzívan: pártszempontok kihangsúlyozása nélkül, vagy aktívan: pártszempontok kihangsúlyozásával). Ez az út azonban járhatatlan a polgári esz-

tétika számára, mert az „osztály szempontok zavarosába vezet”, amelynek mélyén az uralkodó létforma sírgödre tátong.

A polgári esztétikának, mint *általános érvényű, tárgyilagos értékelő tudománynak* mindezekon túl is van egy igen erős kerékkötője. Az azonos (neki tetsző) világszemlélet alapján álló műalkotásokat nem tudja helyesen értékelni — bár erre kétségtelenül képes lenne. Az árutermelő társadalom *versenyszelleme*, a „márkázott”, ügyesen adjusztált cikkek tekintélye, azaz az *üzleti szempont* ebben is megakadályozza. A polgári esztétikus époly „szabad” ember, mint bármelyik bérmunkás. Kiadója van és olvasóközönsége. Áruját — értsd: bírálatát — el kell adnia, ha élni akar. Ezenfelül hatalmas erejű tényező a *klikk-érdek* is, amelyet védenie, vagy támadnia kell, aszerint, melyikhez tartozik. Lealázó kompromisszumok keletkeznek így, amelyek elől nincs menekvés (legkevésbé a napilapok hasábjain nincs).

Más oldalát tekintve a kérdésnek, a polgári művész rendszerint a legerőteljesebb érzelmi kifejezője a polgári individuumnak, az „abszolút” embernek, amely szent és sérthetetlen. A polgári művész képtelen elviselni a *tárgyilagos* bírálatot, ha ez más művészekkel szemben aláértékeli. Az alá ért ékelő kritika elleni védekezés hozza létre az egyes „klikkeket”, amelyek a véd- és dacszövetség alapján „kritika orvé alatt” dicsérnek, vagy ócsárolnak. Az elsőség *látszatáért* (az áru kelendőségének előmozdításáért) és nem a *valóságos* elsőségért folyik itt a küzdelem, így süllyed a „tárgyilagos műbírálat” a kiadó reklámjává.

Mindezek lehetlenné teszik a valóban objektív kritika kialakulását, a kísérleteket pedig „extravagancia” módjára kezelik és kíméletlenül nevetségessé teszik. De még ha elszórtan akadnak is komoly kritikusok, tevékenységük mindaddig meddő marad, amíg igazságaik nem válnak közkeletűvé. Sokkal könnyebb az igazságot fölfedezni, mint azt széles síkon, teljes terjedelmében érvényesíteni.

A szocialista esztétika további feladatát illetően a kutatás két irányban terjedhetne ki. A polgári esztétika feladatköréhez hasonlóan foglalkozhatna a *szép* lényegével, sajátosságaival, általános érvényű törvényszerűségeivel és kutathatná a művészet lényegét, társadalmi (szociológiai) jelentőségét és értékelő módját.

A szocialista esztétika azonban nem vállalkozhatik a *szép* általános érvényű filozófiai meghatározására, vagy ilyen irányú esztétikai normák felállítására, mert a „szép” — a szocialista felfogás szerint — nem önálló, koroktól, osztályoktól, emberektől „független” fogalom, hanem szerves része a művészetnek. Művészet nincs „szép” nélkül és „szép” nincs művészet nélkül. Kölcsönösen feltételezik egymást, csak együttesen léteznek, születnek, kivirágznak és elmúlnak. Nem foglalkozunk tehát külön a „szép”-pel, bár a kísértés igen nagy. Ha *Kant*-hoz hasonlóan a szocialista esztétika is ragaszkodnék az „abszolút” meghatározásokhoz, a *Kant*-féle tételnek éppen az ellenkezőjét mondhatná ki: *Szép az, ami érdekből tetszik.*

A szép és a szépézés — mondtuk már — elválaszthatatlan a társadalmi ember gondolat- és érzelmvilágától. Ezért a szép és a szépézés csupán a társadalmi tudattartalom egy meghatározott, speciális funkciója, (amely csak a művészetrel való kapcsolatában

létezik. A kettő egysége viszont az ember tökéletesedési vágyának szolgálatában áll és ennek valóságos, vagy képzelt átélését mozditja elő. Annak magyarázatát, hogy az egyes műalkotások miért tetszenek, vagy nem tetszenek, ezek után nem nehéz meghatározni. Már Kant rámutat az emberek művészi ízlésének különböző voltára és arra, hogy a legokosabban megszerkesztett szabályok sem tesznek széppé valamely műalkotást azok részére, akiknek a műalkotás egész egyszerűen: nem tetszik. A tetszés vagy nem-tetszés ítéleteket osztálytársadalomban mindig az ítélő osztályhelyezete szabja meg.

Természetesen az azonos osztályhelyzetű emberek ízlése, tetszése vagy nem-tetszése sem egyforma. Az ítélő műveltsége, erkölcsi színvonala, temperamentuma, kora, egészségi állapota stb. jelentősen befolyásolják a műalkotás nyomán keletkező szépérzést és a reávonatkozó ítéletet. A szépérzés — a szép helyett ezt a konkrét fogalmat kell használnunk — éppen ezért társadalmi eredetű, állandóan változó, fejlődő, kisebb egységeiben is végtelenül relatív társadalmi jelenség. Lényegében csak történelmi fejlődésén keresztül ismerhető meg és fogható fel.

A polgári esztétika különböző ágai (filozófiai esztétika, empirikus esztétika, genetikus esztétika, biológiai esztétika, műélvezés esztétikája stb.) a szocialista esztétikával ellentétben, nemcsak önálló létet biztosítanak a „szép”-nek, hanem osztályozzák is. Külön *művészi* és külön *természeti szépről* beszélnek, ami az első pillanatra fölöttébb valószínűnek és helyesnek látszik. Azok, akik az „abszolút” szépet *természeti* és *művészeti szépre* bontják, bőségesen felfegyverezik magukat érvekkel. Hivatkoznak a „szép” naplementére, a „szép” virágoskertre, a „szép” őszre (mindenféle rendű és rangú poéták örök témájára). Lelkes szavakkal dicsőítik a „zordon hegyek szépségét”, a szép nő „szépségét”, az anyaság és az ifjúság „báját”, ami mind-mind gyönyörködtet, mert *szép*.

Kérdezzünk meg egy ilyen ár adózót, miért tartja szépnek a természetet! Ha ura a szónak, akkor azt mondja: Szép a természet, mert érdek nélkül tetszik. Vagy: Tetszik, mert érdek nélkül szép. Ebből azután nem enged még akkor sem, amikor felfedjük előtte, hogy a vadember például nem találja szépnek a természetet. Tetoválja magát, mesterségesen eltorzítja a tagjait (ajaknégerek) és 'különféle „szép” maskarákat ölt magára. Módosítja a „rút” természetet. Miért? Hasonló előfordul a parasztembernél is. E sorok írója parasztemberekkel beszélgetett egy „szép” naplementekor és mikor megkérdezte társait, mit szólnak az ég remek vörös színeihez, azt mondták, szél lesz holnap, nem lehet lucernát vetni. A „szép” naplementét egyáltalán nem találták szépnek, sőt rossz ómenként nehezedett holnapjukra.

Ezek a példák, bármennyire is úgy tűnik fel, nem az érdeknélküli tetszés elvét igazolják. Azok a gyönyörérzetek, amelyek a művészetten kívül, attól függetlenül keletkeznek és hatnak, éppen közvetlen élettani, vagy pszichológiai természetük miatt *nem az esztétikát*, hanem a *biológiát*, vagy a *pszichológiát* illetik. A szocialista esztétikának határozott különbséget kell tennie gyönyörérzet és gyönyörérzet között. A szép természet, a szép nő, a szép naplemente stb. valóban megragadja a fogékony embert, ez a szép azonban elsősorban biológiai eredetű, a közvetlen életfunkcióktól

függő jóérzés. Társadalmi visszahatása másodlagos. A művészettel (kapcsolatos gyönyöreidet elsősorban társadalmi termék, visszahatása maga is társadalmi jelentőségű — és csak azután biológiai (jó közérzet).

A szocialista esztétika a szépet csak a művészettel való összefüggésében vizsgálhatja, így pedig a szép elveszti abszolút önállóságát és új fényben jelenik meg. Ilyképpen most már a műalkotásokból kell kiindulnunk. *Minden műalkotás csakis azok számára válik széppé, akiknek vágyait megtestesíti, legalább gondolati úton kielégíti.* Minden művészi termék szépségének forrása a szubjektív, de gondolat- és érzés világában társadalmilag meghatározott ember vágya, tudatos, vagy tudattalan törekvése magasabbrendű létformák felé. Viszont *minden vágy szülőanyja a hiányérzet;* minden vágy valami hiányszónak elérésére, megszerzésére, valóságos vagy gondolati birtoklására ösztönzi az embert. Ezért mondható ki teljes joggal az a törvény, hogy az ember szépérvése, széplátása — végső fokon a legmateriálisabb okokra vezethető vissza, és hogy közvetlen érdek nélkül nincs szép imáalkotás.

Mindezek alapján elképzelhetetlen, hogy a primitív közösség embere szépnak találta volna a természetet, hiszen félt tőle. Ellenben szépnak találta a rénszarvast, mert ennek megszerzése mindig a testi jólétet jelentette. Amikor tehát balszerencse érte vadászatain, vagy kevesebb gyönyört nyújtó tápszerekkel kellett beérnie, — barlangja falára rénszarvast és vadászképet karcolt. A rénszarvas utáni roppant vágy megihlette, művésszé változtatta. Kezdetleges „műalkotása” segítségével újra átélte a vadászat izgalmát, az állat bekerítésének és elejtésének gyönyörét, végül a lakmározás kimondhatatlan mámorát. Materiális eredetű vágya műalkotásban testesült meg és műalkotását a többiek is szépnak találták, miért saját vágyaik kifejezésére ismertek benne. Vájjon másként történik-e ez a folyamat mondjuk a modern lírikus költeményében, amelyben megénekli választottja csodálatos, mindenekfelett való bájait!

Természetesen mennél összetettebb és egyúttal mennél több individuumra bomló lett a társadalom, annál összetettebbé, fejlettebbé váltak az egyes ember vágyai is. A tisztavízű tengerektől a sekély pocsolyáig különböző mélységeket mutatnak a vágyak. Gourths-Mahler alatt és Goethe legfelül. Hogy miért létezhetik ugyanabban a társadalmi rendben courths-mahleri és goethei vágy egyidőben — ennek földerítése teljes mértékben a szocialista esztétika feladata. Itt már nem egyszerűen a szépérvés vizsgálatáról van szó, amelynek pusztán biológiai függvényeit más tudomány hatáskörébe utaltuk, hanem a művészetről, amely a társadalom ideológiai tényezői között igen fontos szerepet tölt be.

Mindezek alapján a szocialista esztétika feladatai a következők: 1. *A polgári esztétika bírálata.* 2. *A művészet szocialista filozófiájának kiépítése.* 3. *Az általános érvényű, objektív érték-mérő felállítás.*

A polgári esztétika bírálata során a végső eredmény könnyen összesűrítendő abban a fölismerésben, hogy ez voltaképpen nem más, mint „az érdek nélkül tetsző szép” filozófiája, amelyet a filozófiai idealizmus (vagy a még divatosabb „szellemtörténeti

módszer”) szükségképpen vezetett zsákuccába. Erényei és eredményei azonban nem vesznek kárba, mert feloldott ellentéteik új irányt szabnak a kutatásnak és magasabbrendű egységük megteremt a szocialista esztétikát.

A művészet szocialista filozófiájának kiépítése már sokkal összetettebb feladat és meglepő eredményekre vezet. Itt ki kell mutatni a művészet és az ember, illetőleg a művészet és a társadalom fejlődésének kölcsönhatását. Magyarozatát kell adni annak, hogy a művészetben, az alkotó művész tevékenységén keresztül, hogyan materializálódik a társadalom gondolat- és érzés világa magában a műalkotásban. Az viszont, hogy *az egyes műalkotások milyen mértékben segítették elő (vagy akadályozták meg) a társadalmi lét fejlődését: a szocialista műbíráló feladata, ami az általános érvényű, objektív értékmérő felállítása nélkül teljes lehetetlenség.*

Minden művészet legáltalánosabb, legalapvetőbb sajátossága az, hogy érzéseket és gondolatokat fejez ki. Pontosabban: minden műalkotás a társadalmi ember gondolat- és érzésvilágát materializálja. Általánosságban azt lehet tehát mondani: a művészet a társadalmi lét fejlődő mozgása során keletkezett gondolat- és érzésvilág társadalmasítója; hatásában pedig a társadalmi lét további fejlődésének egyik (ideológiai) tényezője. Ezért igaz az is, hogy a művészetben megtárgyasított gondolat- és érzésvilág nem önálló, minden más ember gondolat- és érzésvilágától független, hanem éppen ellenkezőleg, ettől nagyon is függő gondolat- és érzésvilág. A művészi „hatás” titka abban rejlik, hogy valamely műalkotásban kifejezett gondolatok és érzések *egy sereg más ember gondolatait és érzéseit is kifejezik.* De nemcsak kifejezik, hanem kifejezésükkel olyan gondolatok és érzelmek tudatosulását is elősegítik, amelyek addig homályosan, passzív erőként, esetleg „alaktalan” vágyak formájában léteztek az egyes emberben. Más fogalmazásban ugyanez: A művész egyrészt *újraél és újraélel* műalkotásában kellemes élményeket, tapasztalatokat, vágyakat; másrészt *formába önti, képzeletben megvalósítja a valóságban még át nem élt, de a társadalom meglévő adottságai szerint már a valóságban is átélhető vágyakat és törekvéseket,* amelyek egy meghatározott embercsoport (osztály) fontos életszükségleteivé váltak.

Ha a művészet nem egyéb, mint valóságosan átélt és elképzelt (a valóságban még át nem élt) érzelmeknek, mint tartalomnak, idealizált formábaöntése, amely ezeknek újraélését lehetővé teszi, akkor nagyjában kibontakozik az „objektív értékmérő” körvonala is. A szocialista esztétikus egy pillanatig sem tér el attól a „rög-eszméjétől”, hogy osztálytársadalomban minden művészet osztályművészet — és mégsem elfogult, mert kimutatja azt is, hogy minden értékes „osztályművészetben” *osztályfölötti elemek is vannak.* Az osztály- és osztály fölötti elemek aránya dönti el valamely műalkotás értékét. Ezért van az, hogy a rabszolgatársadalom Aischylosa (Prometheus), a hűbéri társadalom Dante ja (Divina Commedia) és a polgári társadalom Goethéje (Faust) el nem múló fénnel ragyog az „osztálygondolkodású” proletár műélvezetében is, ha már fel tudott emelkedni hozzájuk. Nem véletlen az, hogy

az elismerésekben rendkívül fukar Marx a „nagy firenzeinek” nevezte Dantet.

Az általános érvényű, objektív értékmérő (amely tehát független az egyes ember tetszésétől vagy nem-tetszésétől) teljes sikerrel felállítható. Azt kell lemérni és értékelni, ami minden műalkotásban (bármely korban jött is létre) — közös. Konkrétan: Miért értékes Goethe Faustja és miért nem értékes Courths-Mahler bármelyik regénye? A Faust mérhetetlen tudásvágya, küzdelme a létezés céljának megoldásáért — örök emberi. Faust osztályember, de vágyai és törekvései nemcsak osztályvágyak és osztály törekvések: egyetemesen emberiek is egyszermind. Vájjon elmondható ez Courths-Mahlerről is! (Bocsánat a tudatosan használt, rikító ellentétekért, de az értékmérő legkisebb és legnagyobb „súlyegységének” megállapítására jobb példa aligha található.)

Szakítani kell az előítéletekkel és gátlások nélkül fel kell tenni a kérdést: Melyik nagyobb író, Goethe vagy Gorkij? Goethe, a polgár — nagyobb, mint Gorkij, a szocialista. Miért? Azért, mert a társadalmi lénynek, az embernek tökéletesedését Goethe gondolat- és érzelmvilága nagyobb mértékben segíti (és segítette) elő, mint Gorkij. Nem aláértékelését, hanem objektív értékelését jelenti ez, a szocialista Gorkijnak. Az azután egészen más kérdés, hogy a szocialista „osztályirodalom” a fejlődés egy bizonyos szakaszán szükségszerűen fölébe kerekedik majd a polgári „osztályirodalomnak”.

Prometheus nagy erényei meghaladott állapotban jelentkeznek a Divina Commediában. Ennek erényei és értékei a Faustban. Jönnie kell majd a szocialista műalkotásnak is, amely Prometheust, a Divina Commediát és a Faustot egyaránt magában foglalja, túlszárnyalja. Ha ez a műalkotás még nem született meg, azt kell válaszolnunk: az a társadalmi rend sem született még meg, amely ezt lehetővé tette volna. Kukorékolnak a kakasok, mert hajnalodik, de a nap még nem kelt föl, érlelő sugarai még nem töltik be hivatásukat, ámde ami késik, nem múlik.

A szocialista esztétika mint bíráló tudomány, mint a művészet filozófiájának megteremtője, mint a műalkotások objektív értékmérője, büszkén elmondhatja magáról, hogy a legnagyobb mértékben tárgyilagos. Néni kétséges, hogy ez a tárgyilagosság nemcsak az ellenfelek, hanem a barátok között is szíven talál egyeseket. Mit jelent azonban ez? Csak azt, hogy a tudománynak töméntelen, elfogultsággal, merev előítéletekkel, kóros beállítottságokkal is meg kell küzdenie. Győzelme azonban egy pillanatil sem kétséges.

Nagy általánosságban ezeket lehetne elmondani a szocialista esztétika feladatairól. Most pedig lássuk a részleteket.

1.

Fiatal írók afölött vitatkoztak nemrég, hogy van-e szocialista esztétika, s ha van, milyen eredményekre vezetett a költői és írói műalkotások értelmezése tekintetében. Általánosságban az a vélemény uralkodott, hogy a szépirodalom szocialista kritikusi gyakran pusztán politikai bírálatot hallatnak, s ha voltak is komolyabb törekvések szocialista esztétika megalapozására, azok a kezdetnél elakadtak. E sorok írója is osztotta véleményüket, de miután a kérdés valóban érdekelte, átvlasta a régi folyóiratokat és elfelejtett tanulmányok sorát, hogy nézete helyességéről meggyőződhessek.

1906-ban *Ambrus Zoltán* művei gyűjteményes kiadásban láttak napvilágot. s a polgári lapok és folyóiratok hosszasan méltatták a kiváló, franciás szellemű, eredeti tehetséget. A „Szocializmus” néhány sort szentelt Ambrusnak, amelyben írónkat a szocializmus irányába invitálja, az alábbi mentegetődzés kíséretében:

„Ambrus műveiről voltaképpen nem kellene megemlékeznünk a „Szocializmus” hasábjain, annyira nélkülöznek minden vonatkozást azokhoz a kérdésekhez, amelyeknek tárgyalása a lap címe-kifejezte programjához tartozik.” Az irodalom ilyen és hasonló értékelése még gyakran, máig is, visszatér a szocialista irodalomkritikába. Nem is csoda! 1906-ig nem jelent meg olyan alapvető munka, amely az esztétikai kérdések miarxisla elemzését megkísérelte volna. „E sorok írója — írta *Kunfi Zsigmond* — ezidőtájt nem ismer egyetlen monográfiát sem, amely pur et simple a történelmi materializmus álláspontjára helyezkednék, egyetlen egyet sem, amely célul tűzte ki volna maga elé, hogy a művészetet *tisztán* a gazdasági föltételekre vezesse vissza.” *Diener-Dénes József*-ről írja e sorokat, aki „Lionardo da Vinci és a reneszánsz kialakulása” című könyvében kísérletet tett a történelmi materialista módszer alkalmazására és be kell vallania, hogy kevés eredménnyel, Diener-Dénes Lionardóban Firenze sajátos fejlődésének szükségszerű kifejezőjét látja, „azt az embert, aki eredménye, de egyúttal összefoglalója is egy hosszú évszázados fejlődésnek”. Kunfi méltatja Diener-Dénes alapos gazdasági elemzését, a firenzei termelőviszonyok, hitelélet és osztályküzdelmek kimerítő vizsgálatát, de úgy látja, hogy a marxizmus első esztétikai munkája nem tudott megfelelni a művészi alkotás legfőbb problémáira.

„Diener-Dénes előadása szerint a firenzei gazdasági életnek melyek voltak azok az elemei, amelyek iá lelkiéletet átalakították és bizonyos uralkodó tömeglelkiállapotot hoztak létre. Nagyobb szellemi mozgékonyág, kritikailag változó öntudat, az életnek realiztikusabb megfigyelése, az egyéniségnek nagyobb-mértékű érvényesítése; ezek azok az új szellemi erők, irányok, amelyek a pénz és munka együttes hatásának a gyümölcsei voltak Firenzében. Tagadhatatlan, hogy ezek az általános erők világosságot vetnek Lionardo da Vinci egyéniségére, de minden reneszánsz-egyénségre is. Tagadhatatlan, hogy a gazdasági előfeltételek áttekintése után jobban megértjük, tisztábban látjuk ennek az új lelkiiránynak az előállítását, de azt is meg kell vallanunk, hogy ez csak a korra nézve jellemző, tipikus, átlagos vonásokat magyarázza meg a nagy művészen, és rászorul az egyéniségből esi máshonnan sehonnan sem meríthető vonásokkal való kiegészítésre. Ami tipikus Lionardóban, azt érhetővé teszi az a magyarázat, ami egészen egyéni, sajátos — és éppen ez a nagy művészet konstitutív eleme —, az homályos marad Diener-Dénes magyarázata mellett.”

íme Kunfi Zsigmond bírálat a első történelmi materialista esztétikai mű felett rámutat a módszer ama döntő hiányosságára, hogy „a gazdasági tényekből nem vezet híd azoknak lélektani kifejezéséhez. Kunfi, aki „Szocialista irodalom” című nagy tanulmányában — szintúgy, mint Diener-Dénes — a marxista esztétika falapjait kereste, tisztában van a kérdés nagy fontosságával, s egyben minden kísérlet veszélyével. Attól tart, hogy rossz szolgálatot tesz a történelmi materializmus-

csak tudományos megbízhatóságainak rovására használható fel. Ideológiák, művészi alkotások, az ember lelkiéletének c tüneményei teljesen kielégítő tudományos magyarázatot azért nem nyerhetnek, mert ennek a lelkiélet tüneményeinek pontos és tudományos ismerete volna előfeltétele.”

II.

Kunfi Zsigmond mind e nehézség *ellenére* egész sor irodalmi tanulmányt írt s e tanulmányokban európai műveltség és szocialista szellem oly szintézisbe olvad, hogy azokban bárki fölismerheti a szocialista esztétika legfőbb vonásait. Sohasem hat erőszakoltnak, még kevésbé száraznak vagy absztraktnak ez az irodalmi szemlélet. Még ma is hányszor olvassunk olyan irodalmi bírálatot, amely nehezményezi, hogy íá mű írója nem szocialista, hogy gyönyörködtetni akar csupán, phelyett, hogy a társadalom igazságtalanságait ábrázolná.

Mi sem állt távolabb Kunfitól, mint ez a magatartás. „Sohasem szabad szem elől téveszteni, hogy a gyönyörűségnek önmagában — n valóságra való minden vonatkozás nélkül is — milyen nevelő és etizáló hálása van, és nem szabad ama korlátolt gondolkodásmód szerint ítélni meg a művészet jelenségeit, amelyet Carlyle méltán nevezett az ehető és nem ehető kategóriái szerint ingadozó disznó-filozófiának.”

Kunfi tanulmányai felépítésükre nézve hasonlatosak Platón munkáihoz, aki dialógusokban fejtette ki a világról való nézeteit. E módszert azonban nem csupán a kérdések pedagógikusabb előadása miatt választotta, sokkal inkább elvi megfontolásból. Képezeletében eleve helyt adott minden ellenvetésnek s egyhelyütt kifejté azt is, hogy miért. „Legyünk türelemmel egymás véleményei iránt, megfontolva ama sok bajt és nyomorúságot, amelyet a bizonyosság rettenetes mániája idézett az emberiségre.” így írja meg Jókai-tanulmányát is, önmaga véleményét dialógus formájában, s ez a tanulmány nemcsak a szocialista irodalomkritika szép mintája, de egyben a legösszefoglalóbb és legigazságosabb, amit olvastam. *Gyulai Pál* és *Péterfy Jenő* éles bírálatá^ után Kunfi megtalálja a Jókait megillető bírálat és diktérete helyes arányát. Nem tér ki Jókai idealisztikus ábrázolásának, fantasztikus meseszövéésének, végeletes jellemeinek bírálatá elől. A „Fekete gyémántokkal Zola „Germinal-jához méri és így ír róluk: „Milyen messze jár előtte a francia, aki a munka s/épségét és gyötrelmeit oly módon rajzolja, hogy megremegetti az emberiség lelkiismeretét és a részvét, meg a szeretet forrásait kelti föl az olvasóban. A ti költőtök (Jókai) a képzelet színes leplet borítja rá a valóságra ... Amaz fölbreszt, ez elaltat bennünket... Zola a jövőbe fordítja tekintetünket, Jókai — noha megírta a Jövő század regényéit is — alapján véve a múltba.” Kedves játékká fajul a költészet, ha elszakad a kor nagy érdekeitől — írta még Jókai fellépte előtt báró Eötvös József és ez a mondás szószerint beteljesült Jókain.

Jókaiban a fő- és középnemesség íróját látja, laki maga sem látott túl osztálya szemhatárán. Mégis, mindennek ellenére Jókait a magyar irodalom kiválóságának és a magyar nép nagy mesemondójának tartja. Miért?

„Bármilyen szomorú tény is, de tény, hogy van még nálunk egy-két társadalmi osztály, amelyre nézve Jókai regényeinek világnézete nem visszafejlődést vagy megállapodást, hanem haladást jelent.”

„Azt gondolom, az élet nagy általánosságban olyan száraz, unalmas és szomorú, hogy az emberiség jötevői közé kell számítanunk azt, aki földériti arcunkat és elsimítja homlokunk ráncait.”

Ezzel a mértékkel méri Jókai jelentőségét, miután jellemző részekkel bizonyítja az írói nemesi osztályszemléletét.

„Azt gondolom: elvakult pártember az, aki az „Egy magyar nábob”-ban nem lát mást, csak elmaradt köznemesi, ép úgy, mint az, aki Crainqueville-ben csak a tehetetlen, a tudatlanság nyomora miatt a törvény félszégének áldozatává lett proletárt látja. Igaz, minden művészi alkotás a koreszméknek is csapadéka, minden dráma vagy regényhős egy bizonyos kor, nemzet, osztály jellemző lelki és testi ruházatában jár. De eme egyre változó köntös mögött

ott lappang az emberi természetnek néhány nagyjában állandó vonása, amelyek általános emberi voltuknál fogva minden emberhez szólnak s lerombolják azokat a korlátokat, amelyek őket valamely társadalom vagy kor speciális eszmevilágához fűzik.⁴⁴

Tanulmányaim során sehohsem olvastam világosabb fogalmazását a művészi munka társadalmi és általános emberi sajátosságáról, sehol — Thomas Mann egy tanulmányán kívül — arról, hogy egy reakciós társadalmi osztályok szempontjaim felépült irodalmi mű is átlépheti az író szándékait, aki így akadálytalanul az emberi fejlődés szolgálatába lép. De kitől is várhatná az író a művészi alkotás keltősségének megértését, ha nem a szocialista esztétától, aki oly világnézetet vall, mely ugyan elsősorban a proletariátus megváltásán küzd, de egyben azt is hirdeti, hogy műve az egész emberiség felszabadításához fog vezetni.

III.

Emilé Vandervelde tanulmányát („Essais Socialistes”); „A művészet a polgári társadalomban”, *Jászi Oszkár* könyvét; „Művészet és erkölcs”, *Olgay László* hasonló címmel írt esszéjét, egy szóval a korszak e tárgyban vallott materialista fejtegetéseit bárki összevetheti Kunfi irodalmi tanulmányaival. Ki fog derülni, hogy az esztétika kérdéseit azoknál világosabban és kevésbé dogmatikusan ítélte meg. Nem kerülte a határkérdéseket s mentői nehezebbnek látszott világnézetének megfelelő magyarázatot találni valamely irodalmi problémára, annál inkább kereste azokat. Renanról, Anatole France-ról írja esszéit és Toldy Ferencről, a magyar irodalomtörténet elindítójáról. Később a politika elszakította irodalmi tanulmányaitól, de le gél vontabb, a marxizmus ismeretelméleti álláspontjáról szóló tanulmányaiban is nem lankadó türelemmel keresi a legerőteljesebb, a legkifejezőbb jelzőket, s a legtalálóbb hasonlatokat. Sohasem vált számára közömbössé a kifejezés művészi formája. Az a bensőséges kritika, az a világos intuíció, amellyel problémáit megragadta, s a stílus választékosságára irányuló figyelme azt a benyomást kelti olvasóiban, hogy Kunfi lelke mélyén írói tehetség: szunnyadt, művészi ösztön, amelyet politikai pályája egyre jobban háttérbe szorított. Később, Tolsztojról írt tanulmányában már az előbb kifejtett méltányos, az általános emberi törekvéseket elismerő módszerét is módosította. Bár elismeri a lángész jelentőségét, tévednek szerinte mindazok, akik „Tolsztoj Nikolajevics Leóban a jövő hadseregének öntudatos katonáját vagy fővezérét látják”. Kritikája egyre vitatkozóbb, egyre politikusabb, egyre türelmetlenebb. Lassan őt is magával ragadja a politikai cél mielőbbi megvalósításának az a láza, amely azután mindent csak a cél közvetlen haszna szempontjából méltányol.

„Jó úton vagyunk mindannyian, mi, a kivert, a magános, a bús és merész emberek, akik hirdetjük a Bergeret úr evangéliumát: Egyetlen koldus kinyújtott keze eltakarja a Place de la Concorde minden szépségét.”

Csavargók, alkotók

ÍRTA KASSÁK LAJOS

Az alábbiakban egy hosszabb tanulmányomból közlök részleteket. Írásom magva közvetlenül az első világháború előtt fogamzott meg bennem, mikor nyugtalan természetemmel csavarogtam a világban s nem is gondoltam rá, hogy eljön az idő, mikor egyrészt a nemzetvédelmi paragrafusok, másrészt a technikai járóművek leszoríthatnak bennünket az országutakról és bizonytalanná teszik „egzisztenciánkat”. Tudjuk, azóta sok minden megváltozott, többek között a csavargók kötetlennek látszó, de valójában nagyon is megkötött és kiszolgáltatott életformája is. De lehet, hogy ez a megállapítás is csak a felületet súrolja.

A civilizáció lesöpörhette a csavargókat az országutakról, de ez nem jelenti azt, hogy ezzel a gesztussal egyidőben a csavargásba kóstolt ember sorsa is megoldódott. A megrögzött munkakerülőből hivátos koldus lesz a nagyvárosok periferiáin és mások, akiket még köt a társadalmi morál, visszakullognak a munkapadhoz, de gyerekeiknek, unokáiknak úgy mesélnek majd csavargásaikról, mint a mi nagyapáink meséltek tizenkétéves katonáskodásukról, kifogyhatatlan haditetteikről és végül a harmadik csoportba tartoznak azok a kevesek, akik a legigazibb csavargók minden korok csavargói közül. Ezek azok a Gorki jók, Londonok, Panait Istratik, Agnes Smedleyek, Knut Hamsunok, és még néhányan visszamenőleg Jean Richepinig s száz évekkkel odébb Villonig, a bukott angyalig — ők azok, akik külön-külön és együtt a koldusok országútjáról átsétáltak a költők álomvilágába. Minden korok csavargói közül ők a legigazibb csavargók, mert ott is folytatni tudják az utat, ahol más halandó számára talán örökre járhatatlanná vált. Különös sorsú emberek. Kiszakadtak a hétköznapok dzsungeljéből és ők azok, akik átvergődni segítenek bennünket életünk külső és belső útvesztőin. Megátalkodott rendbontók és új törvényfogalmazók egyszemélyben.

A továbbiakban róluk lesz szó, úgy, ahogyan néhány dicséretre méltó rokonomról szollá nőm érdemes. Mert bármennyire előtt jártak ők, magam az általuk vágott úton kullogok előre s ésszel talán meg is magyarázható sorsközösség hajt bennünket egy bizonyos cél felé, amit, tudjuk, soha nem fogunk beérni, de ami felé menetelni elrendeltetés a számunkra. Csavargók és alkotók. S ezt a különös típust tekintve, ahogyan különbséget tehetünk köztük és a csavargók között, ugyanúgy különbséget tehetünk köztük és a „művészek” között. Művész megjelöléssel ebben a fogalmazásban azt lát emberfajtat illetem, aki külön tudja magában választani a „homo moralis”-t a „homo aestheticus”-tól, aki a művészetet külön választja az élettől, nem tudván, vagy nem akarván bevallani, hogy a művészet, éppen a legmagasabb csúcson, nem egyéb reális életünk realitáson túli reális kifejeződésénél, szellemünk legtokéletesebb formai dokumentációja. Ez az a pont, amely az iskolázott polgári művész és a csavargó autodidakta alkotó műveit lényegében megkülönbözteti egymástól. Mert bármennyire is világosnak tűnik előttünk, hogy fogalmilag a művészet csak egy: a való életben — mivel a művészetet műalkotások reprezentálják — a fogalom Egysége felosztódik, és tartalmi

lényege csakúgy, mint formai megjelenése, nemcsak koronként, de a művész emberi egyénisége szerint is változó. Nem mellékes momentum tehát, hogy a művész honnan jött és merre tart az életben. Nem lehet előttünk kétséges: bárha Michelangelo és Eodiri a művészet mesterei voltak: lényeges kor- és emberi különbséget mutatnak műveikben s ugyanígy nem lehet kétséges, hogy egyazon kor művészeinek alkotásai között is megvannak a feltétlen különbségek. Vegyük például Balzacot és Dosztojevszkij akik tulajdonképpen kortársak voltak és művészetükben két nagyon mélyen különböző világgéppel ajándékozták meg az emberiséget — vegyük végső soron Gorkijt és Thomas Mannt és újból látni fogjuk az emberi különbséget, illetve a műalkotások közti különbségeit. Látni fogjuk, hogy külön-külön mennyire magukon viselik a sajátos alkotó szellem jegyét.

Fogadjuk el távolságmérőnek Mann „Buddenbrooks” és Gorkij „Gyermekéveim” című regényét. A két mű nemcsak a két író társadalmi beállítottságát mutatja meg, de a téma belső tartalmi motívumaira és a forma szerkezetére is éles bepillantást enged. Ami a Buddenbrooks-családban történik, az akár sémája is lehetne a polgári család történetének. A nagyapa még teremtő ereje, szemefénye is a családnak, s az unoka, vagy dédunoka már a hanyatlás korszakát jeleníti meg. Senyvedő, gyöngö csemete az ősi fa árnyékában, mintha a föld éltető nedveit és a nap sugarait elvonták volna tőle. A hatalmas üzletemberek sarjadékából művész lesz — de mi is lehetne belőle egyéb, hiszen a művészet látszik az egyetlen területnek, ahol mód és lehetőség adódik az elvánnnyadt test és meghasonlott lélek kiélhetésére. A művészet: mint a menekülő polgári lélek életformája. A Buddenbrooks-fíú nem tudta megtenni az utat fájdalom önmagától a művészet harmonikus világáig. Elesett útközben, meghalt, mint a kiegészített gyertya lángja, s mégis a figurája, életének története egy egész, dekadenciába esett társadalmi osztály életalakulásának mikroszkopikus képe. S ha belőle nem is lett művész, történetét csak tovább kell gondolnunk és megkapjuk a polgári művész tragikus életmotívumainak gyökereit.

A tradicionális polgári családban jelentkező művészegyéniség nemcsak a kívülálló szociológus és pszichológus előtt, de a családtagok szemében is a pusztulás hírnöke. Ebben a gyermekben nem folytatódik az erő vidámsága, — a kényelmes otthon árnyakkal népesedik be számára és általában olyan idegennek érzi magát a világban, mint aki csak tévedésből került a környező emberek és tárgyak közé. Nem az összefogás erejét, hanem szinte láthatóan a szélbomlás csiráit hordja magában. Művészetete nem a materiális élet megelékesítése, hanem a valóságos élet megszűrése, és a lényeg szintézise egy magasabb síkon, menekülés és elszakadás a múlttól s egy testetlen, magánvaló életforma megteremtése. Ez a meghatározás természetesen nem általános érvényű, de mégis tipikusan jellemző a polgári élet dekadenciájára és a dekadens művészetre, ám oly látszatra bármennyire is elszakadt a valóságtól, — mégis a dekadenciába jutott polgári élet kifejeződése. Összegezve: a „modern”, vagyis dekadens polgári művész, amilyenek Wildet, Baudelairet ismerjük, az elmúlás hírnökei, művészetük a halál árnyékával jegyzett, minden alkotásuk különállásukat dokumentálja, azt a pontot, amely a fejlődés irányában meg nem hosszab-

bítható. Nem kiteljesítői elődeiknek, és nem ősei győzelmet arató utódoknak. Műveiket olvasva, nem egyszer úgy érzem, mintha vérzékeny, áttetsző lényekkel érintkeznék, s olykor sárguló liliomokra gondolok, melyek olyan fagyasztóan szépek, mint a tüdőbeteg szüzek, illatosak, de éjjelre ki kell tenni őket a szobából, mert mérget rejtegetnek illatukban. Kultúrtörténelmi szempontból a mindennapi valóság és a művészet különválása a polgárság korszakába esik. A kép különvált a faltól, a szobrok a terekről behúzódtak a homályos enteriőrökbe, a dráma benső lefojtottsága szellemes dialógussá hígult cis mindent összevetve, a művészet megkezdte önálló életét, ami mai formájában hovatovább inkább egyesek technikai virtuozitásának, mintsem az alkotó emberi szellem kifejeződésének nevezhető.

A fentebb elmondottal szemben, amit a Buddenbrooks-család története nyomán jegyeztem le, egészen más következtetésre jutunk, ha Gorkij „Gyermekeveim” című kötetét vesszük elő. Most nem esztétikai kritikáról, hanem bizonyos egymástól elkülönülő jelenségek karakterológiai, pszichológiai meghatározásáról van szó. De magától értetődik, ezek a meghatározások, mivel alapjában véve művészetről beszélünk: művészetkritikai szempontjainkat is magukban foglalják. Ha a Buddenbrooks-család történetében megkaptuk a polgárság kultúrtörténetét és egyben a polgári művész jellemvonásait, — Gorkij könyvében megkapjuk a proletariátus kultúrtörténetét, megvilágosodnak előttünk az alulról feltörő szellem erőforrásai és megkapjuk a csavargó-autodidaktából lett művész jellemrajzát. A polgári művész, mintegy homlokán a halál-előjelével kezdi meg pályafutását, tárgyaltan félelmei, megoldhatatlannak tűnő ellentmondások élnek benne, az ő egyéniségének kibontakozása a családi tűz elhamvadását és a végzet beköszöntését jelenti, — az autodidakta első művészi megnyilatkozása: hajnalhasadás a sötétségben, kapunyitás a tévelygők előtt, a család, sőt az egész osztály egy fokkal való emelkedését jelenti és mindenekfölött jelenti a nyers, magábanyomorított egyéniség előretörését, a végtelen* meghódítására irányított akarat megszületését, egyszóval az én eszmélését a káoszban. Nem befejeződése valaminek ez az aj pillanat, hanem kezdete valami soha be nem fejeződő folyamatnak, azonosulás a dolgokkal és mégis fölébekerülés azoknak a szellem szárnyain. Az ő művészi fellépésük nem pont egy diadalmas mondat végén, hanem felkiáltójel egy új, még ismeretlen mondat elején úgy, ahogyan ezt az írásjelet a spanyolok használják.

Megszületésükkel egy új hajtás pattan ki a viharverte vén családfán, egy új hajtás, amely valami csodánál fogva nedvdúsabb a többinél, nem húzódik vissza az árnyékba, mint millió rokona — a nap felé tör, s ha kifakad első virága, senkinek sem kell miatta szégyenkezni, mert hiszen ezzel a virággal a fa életének új korszaka kezdődik el. Mintha új nedvek táplálnák a gyökeret: a vad fa nemes gyümölcsöt termett. Hogy ez a természettudós előtt lehetetlenül hangzik, nem jelent semmit. Néha történnek ilyen érthetetlennek látszó csodák, s éppen az ilyen csodák teszik felfoghatóvá az élet misztériumát. Érdekes megfigyelés, hogy az autodidakta művészek majdnem kivétel nélkül elsősültek, vagy legalább is az elsők között született gyerekek a családban. Biológiai

szempontból érdemes lenne, ennek a szellem fejlődésére bizonyára erősen kiható ténynek a megvizsgálása. A fiatal házaspár erőinek teljét adja át a gyermeknek és milyen különös, hogy ez az ivadék mintha forradalmi ugrással egyszerre a szülei fölé kerülne, mintha nem is az ő életük folytatása lenne. Bántóan kicsinyesnek érzi maga körül a család életét, sértik a durvaságok, meséket kér az anyjától, nagyanyjától, nekimegy az apjának, ha látja, hogy az megüti a feleségét, aki az ő anyja, vonzódik az állatokhoz, szeret az uccákon csatangolni; és nem várja el a „nagyoktól”, hogy azok ételt dugjanak a szájába és esténként az ölükben elringassák. Még egészen kicsiny s már látszik rajta, hogy az „életre született”. Szokatlan elevenséggel mozog, minden iránt élénken kíváncsiskodik, s Elég aludni sem alszik olyan nyugodt mozdulatlanságban, mint a többi „rendes” emberek. A szegénység kilöki őt a lakásból és ő vállalja a munkát, a családfenntartó feladatait. A „Gyermekéveim” utolsó soraiban írja Gorkij:

„Néhány nappal anyám temetése után nagyapám hozzám fordult:

— Most pedig, Lexej, nem vagy medália, hogy a nyakamba akaszthatnálak. Nincs helyem a számodra, eredj az emberek közé.

És elmentem az emberek közé.”

És így kezd, „Az emberek között” című kötetét:

„Az emberek között vagyok, mint tanonc szolgállok a „Divatos cipőhöz” címzett üzetben a város főuecáján.”

Ebben a néhány sorban bennefoglaltatik az élet minden gonoszsága és minden jóra való serkentése. Egy kis kölyök a nagyvilágban elindul az emberek közé. S vájjon ebben a hétköznapi tényben nincs-e benne olyan, hatalmas életélmény, amiből a „művésziélek” egy egész életen át kitermelhesse a kultúra virágait? Sí ha ez a kis kölyök meg tudja vetni a lábát az áradatban, akkor ez azt jelenti, hogy az öreg törzsről leszakadt hajtás gyökeret fogott, kivirágzik és gyümölcsöt terem, hogy ezáltal könnyítsen megáldott terhecséjén és boldogabbá tegye azokat, akik már nemcsak a gyomrukkal, hanem a szellem éhségével is éheznek. Odáig persze hosszú az út, amíg ezekből a kis inasokból, boltiszolgálókból, „nagyvárosok söpredékéből” olyan ember fejlődik, aki holmi magasabb szempontokból is emberszámba vehető. Hosszú az út és ezek a vándorok csak úgy tudnak előrejutni rajta, mintha állandóan hegyre kapaszkodnának. De miért is nem maradtak meg ezek a senkik továbbra is a senkik között, miért kíváncsiskodnak és miért nem hajtják meg fejüket a szokás hatalma előtti

Nincsetlen embernek lenni kicsit olyan, mint púposnak, sántának, szóval mint testi nyomoréknak lenni. Ez a testi nyomorúság kiváltja visszahatását a lélekben. Szó sincs róla, hogy a proletariátus minden egyes tagja feltűnően bátor, igazmondó, csupaerény ember lenne. A nincsetlenség általában nem forradalmosítóan hat az egyénre, hanem butítóan és lealjasítóan. A nyomorúság nemcsak a test egészségét ássa alá, hanem a szellemet is demoralizálja. Egyrészt. Másrészt kétségtelen: az az ember, aki szembe tud nézni a mindennapi bajokkal, az megkeményedik általa, mint a kovácsolt acél, dacossá, akaratossá válik, elégedetlensége egy pillanatban a negatív tiltakozásból átcsap a pozitív követelésbe. A nyomorúság falai közül így lépnek ki az

országútra a csavargók és így sodródnak a különben konzervatív és minden komolyabb megmozdulásra alkalmatlannak látszó tömegek élére a szociális mozgalom agitátorai. Az agitátorok, mint önérzetes emberek, határozott követelésekkel fordulnak a birtokon belül lévők felé, — a csavargók feladják emberi szempontjaikat a terített asztalról lehullott morzsákért. Általában ez így van, de a csavargók nemcsak bomlasztó, hanem erjesztő erőt is hordanak magukban. Döntő kérdés, hogy a csavargás a lemondás, vagy pedig a hódítás irányába viszi-e el az embert? Tömegesen csúsznak le a csavargók a társadalom feneketlen ingoványaiba és százazrek, milliók közül csak egy-egy az, akit a lealáztatás útja a felmagasztalás hegyére vezet. Ezek a csavargók a külvilág állomásairól elérkeznek önmaguk lelkivilágába. A kérdés: miért nem maradtak meg a Pjeskovhoz és Londonhoz hasonló senkiházik a senkik között? Gorkij szavaival azért: „mert olyan hátgerinccel születtek, amelyre nem illik rá semilyen hámszerszám”. Kemény gerinccel születtek, és olyan szemekkel, amelyek tekintete áthat a dolgok felületén s tudjuk, aki egyszer a lényegre érintette, az nem érzi magát többé otthon a felületen. A fény a mélységekből fakad s az ember szellemében nemesebb lény minden állatoknál.

Gorkijhoz és társaihoz hasonló embereket nem a beteg csírák nyugtalansága, hanem a mesterségesen lefojtott erők hajtják kalandokba és végül, mintegy a megváltás stációjához, a művészet világába. Az út, melyen idáig jutnak, látnivalóan különbözik az intellektuális művészek útjától. Ez utóbbit, akár azt mondhatnám, nyakukba kötött rózsaszínű szalagon vezetik el az iskola-könyveken és magyarázó leckéken át az első művészi próbálkozásokhoz. Hol van az az egyetemi hallgató, aki legalább is időtöltésből ne kísérletezett volna versírással? A proletariátus soraiban, az éjszakai robotot végző pékinasok, örök sötétségre kárhoztatott bányamunkások, a külvárosok piacain lézengő munkanélküliek, vagyis azok között, ahonnan az autodidakta jön, csak a legritkább esetben fordul elő, hogy valaki versírással, képfestéssel vagy hasonló, nem hozzá illő munkálkodásra adja magát. A művészet kiváltságos jelenség s valóban a proletariátus soraiból csak a kiváltságos lények kívánják meg és indulnak el a művészet felé, mint szellemi életforma felé. Számukra a művészet beteljesedést jelent. A nyugtalanság ördögei indítják el őket és az emberi szolidaritásérzés glóriájával a fejük körül érkeznek meg. Első papírra vetett betűik macskakaparásra emlékeztetnek s első fogalmazványaik a dadogó beszédéhez hasonlóak. Nem a szépségük, formai csiszoltságuk, hanem a szavak mögött forrongó nyers, alakatlan erők azok, amik fölhívják figyelmünket. A polgári művész már első kísérleteiben is művésznek készül, a művészetrel kísérletező autodidakta célja talán nem is az, hogy egyszer művészetet csináljon. Egyszerűen megszólal és megpróbálja kimondani azt, ami eddig alakatlanul a lélek mélyén szunnyadt.

Fölkészületlen a harcra, mint aki mély álomból ébredt, elindul anélkül, hogy tudná merre és hova, de elindul, mert úgy érzi, az egyhelyben maradás halált jelentene számára. Mivelhogy nem járt iskolába, a tudomány semmire sem készítette elő, nem vezérlik értékeikben fölértett mintaképek, senkitől sem kapott kész filozófiai és pszichológiai formulákat és sokáig mindenhez,

amihez jut: közvetlen élettapasztalatokon át juthat csak el. Fejlődésük első szakasza az eszmélés, második a tudatosodás, harmadik az alkotás korszaka.

Nem művészetet csinálni indulnak el, de nem egy akad közöttük, aki művészetet produkál a szó legteljesebb értelmében. Útközben önmaguk keresésével vannak elfoglalva, s ha léleekben találkoznak magukkal, úgy születik meg bennük a mű, mint a kagylóban a gyöngy. Emberi fájdalmak mélyéről fakad ez a művészet s az akarat keménysége s a harcos, optimista lélek tüze csillan ki belőle. Optimista ez a művészet, anélkül, hogy híján lenne a valóságtartalomnak, legtöbbször törvénytbonító, anélkül, hogy legkevésbé is cinikus lenne. A cinizmus a magatehetetlen ember privilégiuma. A proletariátus soraiban sem ritkaság a cinikus. Én, a mai fiatalság meg éppen ajkán a cinizmus grimaszával kallódik, de aki eljutott közülük a kultúra és művészet sorsot alakító jelentőségének felismeréséig, az leveti magáról ezt a grimaszt, mint ahogyan a lepke leveti magáról gubóját az úgynevezett autodidakta művészek között tehát nincsenek cinikusok, szatirikusok is csak a legritkább esetben adódnak. Mint emberek, az ellenségüket is komolyabban veszik, semmint gúnyolódni merének fölötté, a maguk környezete fölött szeméremből sem tartanák illőnek a gúnyolódást. Gúnyolódni csak a született gyáva és a betegesen irigy természet tud. Az okos ember számára nem élvezet a buta kigúnyolása ugyanúgy, mint ahogyan az igazán erős legény számára nem virtus a nálánál nyilvánvalón gyengébb legény elgáncsolása. Korunk autodidakta művészei sok mindenben inkább hasonlítanak az ókeresztény szerzetesrendek tagjaihoz, mint napjaink művészetének mondén egyéniségeihez. Művészetükben, anélkül, hogy az a külvilág tükröződése lenne, nem tudnak elszakadni a valóságtól. Sokkal többet szenvedtek az életben, mintsem hogy pillanatra is el tudnák magukat tőle vonatkoztatni. Az ő énjük nem szakadt ketté: emberre és művészre. Annyiban művészek, amennyire emberek. Művészetüket végső fokon etikus emberségük határozza meg. Önkéntelenül most Jack London „Vissza a vadonba” című kutya-regénye jut az eszembe. Mindenki más talán szórakoztató olvasmányt, vagy pszichológiai stúdiómot formált volna ebből a témából, London olyan emberi szemmel látta meg a kutya sorsát, hogy abban valamennyiünk esendősége, egeket ostromló vágjai, bánatai és reményei benne vannak. Az élet van benne a maga ellentmondásaival, sokszínűségével, kítapasztalhatatlan gazdagságával és mégis egyszerűen és magától értetődően. Kétségtelenül tendenciózus írás, de ezt a tendenciát ne tévesszük össze a munkáspártírók irányzatos agitációjával. Ez a tendencia az egymás ellen feszülő erők élettendenciája. London és a hozzá, hasonlók nem agitátorok, hanem alkotók. Nem magyaráznak, hanem dokumentálnak. A tendenciát maga az alapélmény sugározza ki a műből, vagyis ez a tendencia nem értelmi, hanem érzelmi megnyilvánulás: elválaszthatatlan eleme a műnek.

S amennyiben az autodidakta művésze ilyen erkölcsi-érzelmi mélységekből nyeri tartalmát (nem témáját), — formájában ennyiben elkülönül az intellektuális művészet formáitól. Az egészséges, nyers új szellemiség kiszabadítja magát a meg-

merevedett formák kereteiből s így az új tartalomból új forma alakul, mert (hiszen a forma a tartalom megjelenése. Szerintük a művészet az emberi szellem egyik beteljesülés! lehetőségét jelenti. Mint minden élő lény, ők is mohón áhítoznak a megnyugvás után, de mint akik erejük teljében vannak, egyre magasabbra tűzik maguk fölé a célt. Versenyt futnak önmagukban s így élnek megnyughatatlanul az örökös szélsőségekben. Nem ez a céljuk, de csakis így magyarázható meg Gorkij olthatatlan kultúrszomja, London kielégíthetetlen kalandvágya és Istrati hisztérikus igazságkeresése.

Az autodidakta írók közül, akik ma már nem is annyira ritka jelenségek, három tipikus figurát választottam ki, hogy az ő ismertetésükön át megbeszélhessem magát a felvetett problémát. *Gorkij*, *London* és *Panait Istrati*, mindhárman az országútról tértek be a művészet birodalmába, élettörténetük nagyrésztben azonos vonásokat mutat és mégis, nemcsak individuális sajátosságukkal különböznek el egymástól, hanem mindegyikük a társadalmi alakulás más-más szakaszát is megvilágítja. Hármuk közül Gorkij az autodidakta őstípusa, a kultúrájában elmaradott orosz nép világtól elzárt fia. Férfikora deléig semmit sem látott a hagymatornyú orosz városokon, végtelen egyhangú steppéken, az Istent és Cárt imádó paraszton és a forradalmak fanatikus agitátorain kívül. Humanista dogmákkal és forradalmi szóképekkel körülhatárolt volt az élete, mindent, a kultúrát is másodkézből kapta és írásainak világhíre sem tudta őt elszakítani az orosz muzsiktól, ha részt is vesz a világforradalmi propagandában, bensejében megmaradt oroszoknak és parasztnak. Fejlődése valóban, vertikális vonalban elképzelhető fejlődés volt és nem változás, elkülönülés, A nemzetközi illusztrált lapokban legutóbb közölt fényképeken látni, amint színes rubáskában, hímezett sapkáiban ott ül egy csapattal munkásyerekek között, játszik velük és mesét mond nekik, mint a régi világ legendás Nagyapója. Időnként elcsavargott a földről, ahol született, élt amerikai, párizsi, berlini diplomaták és művészek között, de hiánytalanul és idegen vonások nélkül tért meg övéihez. És valóban, ő nemcsak nemzetének, hanem osztályának is százszázalékos képviselője. Jack London már egészen más idők, más tájak és más életszemlélet követe.

London élete sokkal hagyománynélkülibb és harmoniatlanabb Gorkijénál, írásaiból nem ütközik ki a paraszt filozófálgató hajlandósága, nem magába fordult meditáló természet, — a cselekvéseik embere. Pozitívista. Mindenbe bele akar kóstolni, örökös riporter, szenvedélyes debatter és elszánt haditudósító, — bújja a természettudományt, de ugyanakkor a teozófiával, spiritizmus-sal és pszichoanalízissel is foglalkozik, — a huszadik század kaotikus életét éli minden porcikájával. Gorkij még homogén egység, Londont állandó tragédiák felé sodorják benső ellentmondásai. Szocialista, de a szó amerikai értelmében. Hiányzik belőle Gorkij szellemi és érzelmi beállítottsága, harcban áll a fennálló renddel, de nem annyira morális, mint inkább praktikus meggondolások alapján. Elvei tisztázatlanok, a morális kereteken könnyen átveti magát, nemcsak lázadó, de az abszolút kényelmet is élvezni tudja. Nemcsak nagyszerű művész, de jelentékeny üzletember is. Szóval: igazi amerikai típusa korának. És ez a kor már nem az orosz

Gorkij kora. London mint csavargó is differenciálódottabb, mint Gorkij, mint szocialista kevésbé dogmatikus, s ha sohasem tagadta meg osztályát, mégsem maradéknélküli kifejezője annak, — mint ahogyan az amerikai proletariátus sem mindenben azonos a kulturálatlanságában elmaradt orosz paraszttömegekkel és a bürokratikus, militarisztikus szervezetekbe tömörült európai proletariátussal. De London egyéni sajátosságai nemcsak faji, vagy nemzeti különösségek, mint ahogyan az amerikai proletariátus nemcsak térben, hanem időben is elválasztódik az orosz és európai proletariátus nagy részétől. Az amerikai proletariátus fejlődésvonala egészen más, mint amazoké, így mások a szocialista szervezkedés formái is. A nagy kapitalizmus hazájában, bármilyen furcsán hangozzék, más átszíneződéssel mutatkoznak az osztálytagozódások, az emberek egyénenként szabadabbnak, reményteljesebbnek érzik magukat s a kapitalista termelési mód, amíg egyrészt úgy látszik, hogy rohamosan halad saját maga megsemmisítése felé, ugyanakkor észrevehető jeleit mutatja a továbbfejlődés lehetőségének. Ez a kaotikus társadalmi kép visszatükröződik a proletariátus életében és Jack Londonnak, a proletariátusból származó írónak életformájában és alkotásainak heterogénségében is megmutatkozik. Megírta a „Vaspatá”-t, de a szórakoztató magazinoknak is egyik leg szorgalmasabb kiszolgálója volt. S ha mélyére tekintünk a kérdésnek, láthatjuk, hogy London és Gorkij között nemcsak irodalmi produktióban, hanem emberi életformákban is mélyreható különbségek vannak. Londont már csak bizonyos adottságok figyelembe nem vételével lehet a szó szoros értelmében autodidaktának nevezni. Éppen úgy, mint Gorkij, iskolázatlanul indult el az irodalom felé, mégis társadalmi körülményeik, a kultúrérettel való érintkezési lehetőségeik inkább csak formailag, mintsem lényegileg azonosak. Kétségtelen, miközben a proletariátus helyzetének tudátára ébredt, — a merev társadalmi állapotok is részben felengedtek és az osztályok közötti gátak, főképpen a kultúrterületeken, könnyen ebben áttörhetőek lettek. Egyrészt emelkedett a dolgozók munkabére, másrészt a technika fejlődésével megnagyobbodott a könyvtermelés, alacsonyabbak lettek az árak, szaporodtak a nyilvános könyvtárak és múzeumok és nem utolsó sorban számításba kell vennünk a szocialista mozgalom nevelő munkáját is. A fiatal London előtt a fejlődésnek már olyan eszközei álltak szabadon, ímilyenekről a pékinas Gorkij még nem is álmodhatott. Ez a szociális különbség, ami a háborúelőtti orosz muzsik és az amerikai ipari munkás gazdasági és szellemi életnívója között tagadhatatlanul fennállott. Gorkij és London élete és munkássága között tehát nemcsak egyéni, hanem társadalomfejlődési szempontból is megvan a mélyreható különbség.

De ez a különbség méginkább szembevetendő, ha Istrati emberi és irodalmi alakulását analizáljuk. Az orosz kollektív lelkeség és Amerika előrelendítő nyers ereje között öbenne Európa fáradtsága, szétziláltsága tükröződik. Tragikus kor tragikus költője. A munkásosztályból jött, de időközben megkezdődött ennek az osztálynak bomlási folyamata s így a túlérzékeny Istrati, mintha talaját és célját veszítette volna pillanatok alatt. De ez a talajtalanság és céljavesztettség már nemcsak a romantikus költő sajátossága. Kor- és kórtünet. Ez az általános betegségi állapot a

háborúval kezdődött es a laikus szemlélő előtt is nyilvánvalóvá lett napjainkban. A társadalom gazdasági ellentmondásai szétvetették a társadalom morális kereteit s ebben az amorális atmoszférában kiégett a feltörekvő tömegek szolidaritásérzése és az egyén elvesztette szociális tájékozódási képességét. Az egységes rohamra induló munkásmozgalom pártokra és csoportokra tagozódott s ezt az időt már nem a téltudatos tömörülés, hanem a testvérharc jellemzi. A felzaklatott erők egymás ellen feszülnek az osztályon belül s az osztály egyedei között egyre gyakoribbá válik az egyéni meghasonlottság. Panait Istrati a felbomlás korszakának áldozata, de egyben tipikus kifejezője is. Autodidakta, amennyiben formálisan iskolázatlan, de már nem autodidakta abban az értelemben, ahogyan Gorkijt neveztük autodidaktának, s már London sajátosságai sem jellemzők rá. És Istrati példája nem egyedülálló, problémája társadalmi problémává szélesült.

Az autodidakta fogalma bizonyos értelemben összeesik a proletariátus fogalmával. Életvonalát, fejlődésének lehetőségeit nagyrészen osztályának gazdasági és kulturális helyzete determinálja. Természetes tehát, hogy az osztály karakterének változásával az ő életvonalában és helyzeti energiájában is változások történtek. Ha a szocialista tanok szerint úgy gondoltuk, hogy a társadalmi osztálytagozódás egyre határozottabb körvonalakkal a kapitalisták és proletárok, dolgozók és dolgoztatok kategóriáira határolódik el, akkor most látnunk kell, hogy a bekövetkezett gazdasági válság nem az eddiginél is szigorúbb osztályelkülönülést, hanem a már-már megmerevedett keretek széthullását, a tömegek és csoportok újabb keverődését idézte elő. A proletariátus nem önmaga céltudatos erejéből tömörült össze, hanem felső, külső nyomásra kényszerült osztályba. A kapitalizmus belső krízisével csökkent a proletariátusra ható ereje és ennek az állapotnak természetes következményeképp megindult a deklasszódás folyamata, mindkét oldalról nagy tömegek szakadtak ki valódi, vagy látszólagos egyensúlyhelyzetükből, a határozott kontúrok elmosódtak, s a tegnapi harcokon mélyreható bizonytalanságérzés vett erőt. Gorkij humanista hitének és London impresszionista optimizmusának vége, — a tájékozatlanság és reménytelenség lett tömegjelenséggé. Istrati esete egyik jele ennek a tömegpszichózisnak.

Az osztályokról lehullottak a vak kényszerűség vaspántjai, az uralkodó rétegek tömegbázisra építik diktatórikus kormányformájukat, s a munkásmozgalom nem egy helyen sorozatos paktumokban feladni kénytelen félvszázad harcaival elért pozícióit. A mai ötven-hatvan éves munkást majdnem kizárólagosan a szocialista mozgalom emelte magasabb kultúrnívóra, az autodidakta írók, művészek a mozgalom ékességei és fejlődésképeségének majdnem szimbolikus kifejeződései voltak — ma ugyanezek az „autodidakta” individuumok a polgári kultúrértékek tudatos magukbaolvasztásával művelik képességeiket és tágítják ki szellemi horizontjukat. A munkásság soraiban fellépő autodidakta művész nem egyszer saját osztályos társaival kerül összeütközésbe, harcolnia kell a dogmák és formulák ellen, hogy felszabadíthassa magát és segítségül lehessen a tömegek felszabadításában. Bárha öröklött osztályhelyzete kétségtelen előtte, nem mint osztály-

ember, hanem mint tudatos kultúrlény követeli társadalmi jogait. Nem a proletariátus érzelmi szószólója, hanem igényes harcostársa a munkásnak, mint alkotó és fejlődésképes embernek. Panait Istrati így fejezi ki magát: „Borzalmasan téved az, aki azt állítja, hogy még ma is csak a proletariátus sorsáról van szó. Ezt csak a múlt század hitte így. S ez a szellem most leheli ki lelkét! A munkásság elszabadul pórázairól, s ha kell, annak is ellene tör, amit eddig szentnek és sérthetetlennek vélt a saját osztályában. Nem hiszem el többé, hogy csak a proletariátus sorsáról lenne szó, hanem meg vagyok győződve, hogy itt maga az emberi lét forog kockán.” Istrati, mint mindig, most is színesen és dagályosan fejezi ki magát, de kifejezésének fellengős módja nem kisebbiti előttünk mondanivalóinak tárgyi igazságát.

Ha a szocialista mozgalom életre és továbbfejlődésre képes, ha folytatni akarja tegnapi eredményeit: filozófiáját általánosabban emberivé és mozgalmát időszerűbbé kell mélyítenie. A szocializmus nem osztályideológia, hanem az általános emberi boldogulás eszméje. Nem egy osztály érdekében, hanem a társadalmi osztálytagozódások ellen vezet harcot. Istrati nem kevésbé szocialista, mint Gorkij, de ők ketten, ha kortársak is voltak, más-más közvetlen benyomások között éltek. Gorkij élete eligazodott az orosz társadalmi helyzet fölfelé ívelő vonalában, Istrati élete áldozatul esett annak a káosznak, amely a világ nagyobb részét hatalmába kerítette. Könnyű lenne azt mondani, Istrati azért esett el, mert gyöngé volt önmagában. Valóban így van. De ne feledjük el azt, hogy Istrati gyöngesége ma a fél világra jellemző. Társadalmi életünk fordulópontján állunk. A múltat eljászottuk és a jövőt nem ismerjük. Semmi egyéb pozitívumunk nincs jelenünknel. És ez a jelen olyan összedobott, mint valami széna-boglya. Külön-külön és együttesen nagy rendező feladatok várnak minden épeszű és tevékenykedésre való emberre. A harci fronton a régiak vagyunk, de ha a harcot folytatni akarjuk, meg kell hozzá találnunk az új módozatokat. Újból kezdők lettünk abban a munkában, amit évtizedek óta folytatunk. Goethe mondja az ilyen kezdőkről: „Tulajdonképpen most nincs semmiféle normátok, s ne feledjétek, csak ti adhattok magatoknak normát.” A harc tehát most elsődlegesen tegnapi önmagunk ellen folyik, azért, hogy mai magunk ismét szembeállhasson az ellenféllel. S ez a harc, ha ugyanaz is, mint a tegnapi volt, mégis egészen másnak kell lennie. Mélyebb gyökerűnek, szélesebb területűnek és mindenképp többé erőpocsékolónak. A harcnak ezek az új feltételei a megváltozott emberből és a megváltozott társadalmi körülményekből adódnak.

Akik eddig a kultúrát egyszerűen és fölényesen polgári és ezért elvetendő osztálykultúrának nevezték, lássák be, hogy tévedtek. A kultúra az összemberiség szellemi eredménye és nekünk nem a megsemmisítésére, hanem egyes osztályok, csoportok kisajátító tendenciája ellen kell felkészülnünk. Nem mint proletároknak, hanem mint gazdasági és kulturális társadalmi javakat termelő embereknek van joguk az emberibb életformákhoz. A kultúra az általános emberi szellem produktuma, javaiból általános értelemben követeljük részünket.

Amennyiben a proletariátus ezzel a követeléssel áll a harc-

ban, az autodidakta kérdés is más képet kap mai gondolatkörünkben. A probléma a szó tegnapi értelmében jelentőségét veszti. Lényegében jelentéktelenné tette az általános iskolakötelezettség részben az a tény, hogy a «kultúra eszközei: könyvek, múzeumok, színházak, hangversenyek sokkal könnyebben hozzáférhetőek lettek. Kérdés: a munkásság soraiból előlépő művészhetség igényibe akarja-e venni ezeket a fejlődését elősegítő eszközöket, illetve belátja-e, hogy a (kultúra általános jellegű és általános emberi szükséglet? Ez irányban ma nem lehetnek kétségeink.

A technika fejlődése hatósági beavatkozás nélkül is leszorította volna a csavargókat az országutakról s a »merev társadalmi formák szétesése a munkásifjú számára is nagy részben megadta a kultúrfejlődés lehetőségét. Ha Gorkijnak, az orosz proletárnak világhírességében is autodidakta volta egyik jellegzetessége, Jack London már aránylag könnyűszerrel egyetemi képzettséghez jutott, Panait Istrati pedig, a román parasztanya fia, már franciául írt és életében nem proletár osztályhelyzetének, hanem emberi attitűdjének, ideális világszemléletének jutott sorsdöntő szerep. Hogy autodidakta volt» nem érdekes többé és a harc szempontjából nem jelent semmit. Oroszországban ma ugyanilyen értelemben vett autodidakták a hadsereg élén állnak, világpolitikát csinálnak és ugyanezt látjuk az olasz diktátor személyében, ugyanezt Németországban, sőt Angliában is. A származás méltánylását a képesség értékelése váltotta fel. Szerintünk nem az a fontos, hogy honnan jött valaki, hanem az, hogy mit hozott! A világ rendjét nem azok változtatják meg, akik meg akarják, hanem azok, akik meg tudják változtatni. Nem lehet vitás, hogy tömegekben egészen más életfelfogással, erkölcsi normákkal állnaik a világban a dolgozók, mint a dolgozotatok, mással az elnyomottak, mint a hatalmon lévők, de mindez a művészet területén átváltozik az emberi magatartás kérdésévé. Művészetkritikában végső fokon a grófi származású Tolsztoj nem kevesebb megbecsülést érdemel, mint a proletárszármazású Gorkij. És az autodidakta Gorkij nem érdemel több elnézést, mint az egyetemi képzettségű Tolsztoj. Egészen másképpen szóltak erről a kérdéstről tegnap. De már tegnap is csak a múlt század emberei látták így. Ez a szellem, ahogyan Istrati mondja, most lehel ki lelkét. Nem véletlen tehát, hogy a csavargók emberi életmódra vágnak és a csavargókból lett művészek, a romantikus színezetű autodidakták egyre inkább egyenlő értékű képzettséggel foglalják el helyüket a kultúra területén. Ne feledjük el, hogy Chaplin, Saljapin, Papini is az autodidakták közé számítanak. Politikai pártállásra való tekintet nélkül valamennyien a haladás képviselői. Levetteték magukról származásuk külsőségeit, de nem tagadhatják meg magukban a szellemet, amely az életmegpróbáltatások hosszú sorozatán át emelkedett a magasba. Az autodidaktát társadalmi magárautaltsága határozta meg, amennyiben ez az állapot megszűnt, megszűnt az autodidaxis jellegzetessége is. Félreértések elkerülése végett: autodidaktának nevezem azt, aki társadalmi helyzeténél vagy egyéb okoknál fogva, vagy egyáltalában nem, vagy csak hosszú, fáradtságos küzdelmek árán jut hozzá az egyén fejlődését elősegítő általános kultúreszközökhöz. Ezeket a kultúreszközöket néhány évtizeddel ezelőtt csak a formális iskolázottsággal lehetett megszerezni» ebben az értelemben az iskolát ma

már nagyszabású az úgynevezett társadalmi nevelés pótolja. Legszembeötlőbb példa, hogy az akadémiát nem végzett festőművész, amennyiben komolyabban veszi fejlődését a nemzetközi anyagból rendezett kiállítások látogatásával, éppen olyan széles területen tájékozódhat, éppen úgy megismerkedhetik az alkotó szellem irányzataival és eredményeivel, a mesterség fogásaival, mint az akadémiai képzettségű festő. És több-kevesebb különbséggel ugyanígy van ez a művészet más területén is. A kultúra ma máhozzávetőlegesen sem annyira az uralkodó osztály privilégiuma, mint amennyire az volt még a közelmúltban is. A merev osztály-határok széttüredésével az általános kulturálódás lehetőségei kiszélesedtek és fokozódtak. Gondoljunk csak a parasztságra és

ésre kell vennünk, hogy kultúrismereitek és igényeik szinte rohamosan fejlődnek. De mindez csak a valóság egyik oldala.

Amint a proletariátus is, így az „autodidakta” művész is közvetlen kapcsolatba jutott korunk kultúrkísérleteivel és eredményeivel, ugyanúgy a kultúra emlőin nevelődött polgárság egy része érintkezést keres és talál az aktív élet jelenségeivel. Ahogyan a proletariátus egy része szellemben fölfelé emelkedik a kultúra segítségével, ugyanúgy a polgárság egy része a szociális étellel való közvetlen kapcsolatban mintegy újjászületik teremtő erejében, s amit deklasszációnak nevezünk, — éhből a szempontból regenerálódás! folyamatnak is nevezhetjük, olyan produktív erő-kifejtésnek, amely már nem is az uralkodó osztály, hanem az általános szociális jólét érdekében történik.

Nézzük meg újból egy pillanatra a fentebb már megtárgyalt Thomas Mann példát. Mann a Buddenbrooks-familia történetében a polgárság történelmi tragédiáját írta meg, s ha annakidején úgy láttuk, az író velejéig kimerítette a témát, ma úgy látjuk, a kérdés egyáltalában nincs lezárva a Buddenbrooks-familia megrajzolásával. Mielőtt ez a sorstragédia általános érvényűvé vált volna, a polgári osztályegység szétört s egy része a tehetetlenség állapotából érintkezést talált az új aktív erővel s maga is újra aktivizálódott. Igaz, hogy nem a régi úton és nem a régi célokért. Ez a réteg, ahogy felismerte az uralkodó társadalmi igazságtalanságokat, kilépett osztálya dekadenciájából és folytatja tovább az útját, mint a közösség képviselője. S miközben úgy látszott, hitehagyottakká lettek, magukra találtak az új hitben, mely a hatalmon lévő osztályon túl az emberi közösségben gyökerezik. És ma már ezek közé a hitehagyottak közé tartozik maga a Buddenbrooks-történet írója is. A nemesen konzervatív, a német szellemiség egyik legkiválóbb képviselője szembefordult hazája politikai irányzatával, a Herrenklub-szellemből szociáldemokrata, a nemzet büszkeségéből emigráns lett. Nem teljesedettbe rajta a Buddenbrooks-sors és még kevésbé a gyermekein. Erika Mann és Klaus Mann kimondottan baloldali irányzatú emigráns-lapot szerkesztett és a lap fején ott láthattuk Andréé Gide, Aldous Huxley és Henrik Mann nevét is. Valamennyien a polgári osztály reprezentánsai voltak s ma ott menetelnek a baloldal élcsapatában. S ha Gide még úgy véli, azért jutott el a szocializmushoz, mert művészi képességei kiapadtak, Klaus Mann és a többi fiatalok

éppen szocialista világszemléletük alapján kezdték el alkotó tevékenységüket. Nem dogmatikus szocialisták, valamennyiükre ráillik a szintén polgári származású André Malrauxnak a nemzetközi írók párisi kongresszusán tett kijelentése: „A költő és író akkor teljesíti emberi hivatását, ha a humanizmus» szolgálatában áll és minden pártpolitikai elfogultság nélkül az elnyomottak segítségére van.” Malraux szavait most vessük össze Panait Istrati szavaival: „Nem hiszem el többé, hogy csak a proletariátus sorsáról lenne szó, meg vagyok győződve, hogy itt maga az emberi lét forog kockán.”

A polgári intellektuell és a proletár autodidakta így találkozik össze a társadalmi harc és a kultúrszellemiség új szintézisében. Most ennek az új szintézisnek a megalapozásáért és kialakításáért folyik a társadalmi küzdelem és ezt a küzdelmet a két osztály magukra eszmélt fiai folytatják együttes erővel. A proletárszármazású művész, aki a kultúreszközök birtokában túljutott az autodidaxis korlátain és a polgári származású művész, akit etikai szocializmusa átsegített osztálya krízisein.

Művészt a művésztől ma már nem az iskolai bizonyítvány, hanem az eszméssel és jelenségekkel szemben elfoglalt emberi magatartása és formai kifejezőképessége különbözteti meg.

Ma már más a kérdés, kell, hogy más legyen rá a felelet is. Az eddig háromszorosan komplikált probléma a továbbiakban a művész és a dilettáns kérdésévé egyszerűsödik.

Tömeglélek

— Tanulmány —

Írta: Ligeti Boriska

Tömeglélekről csak akkor beszélhetünk, ha a heterogén elemekből álló sokaságnak van valami közössége. Ez lehet csupán külső, például a földrajzi hely, a korszak közössége, de lehet belső, mint amilyenekké válik bizonyos idő múlva a nemzetiség- és a nyelv, a közös érdek, a cél, az eszmei, vagy érzésszerű indító okok közössége. Ilyen értelemben lehet szó őskori, középkori, középeurópai emberközösségről, menekült csoportok lelkivilágáról, vallási rajongókról, az opera közönségéről, megfélemlített tömegekről.

Minél többértű a közösség, annál tartósabb és mélyebb a kapcsolat, annál szilárdabb a csoport. Nagy tömegek valódi közössége ritkább, mert az egyének nagy számánál fogva közöttük sokkal kevesebbre lehet a belső kapcsolat. A kapcsolat fejlődésnek van alávetve. Az iskolai osztályt eleinte csak a közös padok, később az egyforma szorongás és kölcsönös segítés, magasabb osztályban a közös sportszempont, másokat az egyforma irányú gondolkodás tart össze, végül sokan még az érettségi után is megtartják a közös baráti kapcsolatot, noha különbözik életpályájuk, anyagi helyzetük, politikai nézetük. Mély és elválaszthatatlan baráti kapocs fűz egymáshoz egyenlő felfogású csoportokat még akkor is, amikor a csoportot megalakító keret, egyesület valamely okból megszűnik, vagy nem működik.

A csoport legismertebb társadalmi formái: egyesület, klub, társaság, párt, szövetség, szervezet. Tagjai tudatosan lépnek be és ki, a közösség megválogatja, kit fogad be. A nagyobb és nem körülhatárolható csoportok: nép, nemzet, egyház, faj tagja mindenki születésénél fogva lesz, abban addig marad, amíg önként kilép, vagy kényszerrel onnan kizárják. A kizárás *csak a külső* keretre vonatkozhatik, írott és okmányoszerű. Az első közösség ugyanis, amelyben valaki felnő, vagy nevelődik, a leiekre annyira rányomja a bélyegét, hogy emléke csak egészen kivételes esetekben homályosodik el. Nem állíthatjuk, hogy a társadalmi osztálynak olyan csoportlélekalakító ereje van, mint régebben a kasztoknak. Az osztályok határai ma nem annyira merevek és állandóak, mint régebben, hanem elmosódnak és összefolynak. A jobb helyzetű, öntudatos munkásréteg sok helyen a polgárhoz teljesen hasonló lelkiséget mutat. Ezért kell vigyáznunk, ha *lélektani értelemben* arisztokráciáról, polgárságról, proletariátusról beszélünk. Ezeken a nagyobb réteg-eken belül egymástól eltérő lelkiségű csoportok vannak, amilyenek többek között a pénzarisztokrácia, a kispolgár, a „Lumpenproletariat”.

A család

A csoportok állandó jellegű kötelekekkel, magunk választotta, vagy kívülről rájuk kényszerített célokkal tömörülnek közösségekké. Pszichológiai szempontból a közösségek közül a család a legfontosabb. Bár kerete aránylag rövid idő alatt változhatik, mégis beszélhetünk bizonyos lélektani értelemben vett családi „légkör”-ről, családi „szellemiről”. Az egyénnek a társadalomban elfoglalt helyzetére

volt a szüleivel, testvéreivel való viszonya. Az egyén szociális beállítottságára döntő, hogy mindenki neki volt-e alárendelve, ő volt-e az alárendelt, vagy, helyesen, mindönkivel mellérendelt viszonylatban állott-e. A család régebben az apai tekintély elvi alapján állott, amely követte a törzsi társadalomban még legtöbb helyen fennállott anyajogot. A kritika nélküli szófogadás a tekintélyi elv követelménye. Ma sok helyen, ennek a helytelen reakciójaképpen, a gyermek nem ismer el tekintélyt. Ha azonban a modern nevelés a tekintély helyébe a kritikával elfogadott önkéntes alkalmazkodást állítja, a társadalom számára is helyes, szociális empertípus alakul ki.

Egyesület — szervezet — párt

Van olyan közösség, amely az ugyanolyan célú egyének csoportjából alakul (sportegyesület). Ebben a csoport tagjai személyes viszonyban állanak a vezetővel, akit maguk közül választanak. A választás alapja a minden tekintetben való bizalom és az, hogy őt a kívánt cél tekintetében szakértőnek vagy kimagasló egyéniségnek tartják. Néha rajongás, elfogultság kíséri a választást és a csoport életének tartósságát veszélyezteti, ha a vezért nem mindenki ismeri el tökéletesnek.

Vannak tárgyi célok elérésére szövetkezett csoportok, amelyekben nem a vezető személyisége játssza a főszerepet, hanem ő maga csak a vezérelv, vagy vezető gondolat, vallásoknál az erkölcsi tanítás, egyesületnél, politikai pártnál a program megtestesítője. E csoportokban a tagok lelki beállítottsága más, mint az előbbinél. Néha valamely hatalomra törő egyén a maga érvényesülése céljából alkot csoportot, az így képezett egyesülés tagjai lazán fűződnek össze és a vezér letűnével széthullanak (szélsőséges mozgalmak). Ezeknél a látszólagos egyetértés csak a hatalom elérésére használt eszköz azonosságán alapul és néni a nézet egyenlőségén, ami iránt különben sem túlságosan érdeklődnek. Az is előfordul, hogy sokan közülük egyik csoport feloszlása után az ellentétes célra irányuló csoport tagjaivá szegődnek. Ez a kevésbé önálló, ingadozó meggyőződésű egyének általános társulási formája. Az elven alapuló csoportban a kapcsolatok akkor is fennmaradnak, ha a vezéreszme korszerű változáson megy keresztül, közben az elveket sokoldalúan megvitatják, fejlődni engedik, sőt az elvnek akkor is hívei maradnak, ha a csoportból kilépnek. Az ilyen alakulat tagjai magasabb fejlettségi fokon állanak, társadalmilag céltudatosak.

A tömegelek kutatásának

problémájához elsősorban akkor jutunk, ha történelmi események okait akarjuk kideríteni. A gazdasági rúgók hatása akármennyire is jelentősnek látszik az események láncolatára és a fejlődésre, mégis egész sereg olyan jelenség van, amely ezekkel közvetlen oksági kapcsolatban nincsen és velük nem magyarázható. Nagy föl-fedezések, találmányok és a belőlük fakadó társadalmi harcok, természeti feltételek, éghajlati viszonyok, földterületek helyzete és fekvése elhatározó jelentőségűek, de a csoportok szokásai, ceremóniái, vallása, művészete, szellemi életének fejlődésére nem vetnek világosságot. Még kevésbé alkalmasak a fenti jelenségek arra, hogy számúikra tisztán racionális alapú megoldást találjunk. Hagyományok, mondák, néphit, babona megértéséhez az értelmi tartalom

kévé, magyarázatot szolgáltat. Mítosz, mese azt deríti föl, ami a tömeglélek mélyén, tudat alatt rejtve, félelem és vágy alakjában él. Az emberiség fejlődése során végigüli az egyén fejlődését, innen a hasonlóság- a neurotikus, a gyermek és a primitív nép között. A neurotikus lelkiállapota visszatér arra a gyermekkori fokra, amelyet fiatal korában tulajdonképpen elhagyott. Freudnak sikerült a tabut megfejtenie. A szent és átokkal sújtott tilalmak olyan korlátozások és megszegés esetére való bűnhődési előírások, amelyeknek mai értelme homályos, vagy nemlétező. De a vad nép számára a tabu olyan lelki tényező, mint számunkra a lelkiismeret és büntudat. Ahol a szociológus vagy etnológus megáll, ott a pszichológus folytathatja. A lélektan magyarázatát adhatja azoknak a jelenségeknek, amelyek az éber, normális tudatból eltűntek, vagy pedig nagyon elváltozott formában jelennek meg. Erkölcsi felfogásunk alapja az, hogy régi szokások meggyökeresedtek és azokat helyesnek fogadjuk el. Felfogásunk az idők folyamán nagy változáson mehet keresztül, amit egy időben „szent”-nek tartottak, ma „észszerű”. Még ha nem is egészen látjuk be néha a szokás hasznosságát, de megtartjuk, mert erkölcsi érzésünk lelkünk mélyén megtartotta rokonságát az ösztönössel. Ezen alapszik a hagyományok mély hatása a tömegekre, amely nem a gondolkodás, hanem a homályos érzéseken keresztül közelíthető meg leghatékonyabban. Formális ceremóniák, ismételt jelszavak tömeghatásának magyarázata ez.

Tömegextázis

Mindennapi tapasztalatunk, hogy futballmeccsen, politikai négyülésen az egyén nem egészen úgy viselkedik, mintha egyedül volna eb amint egyedül viselkedni szokott. A *tömegextázis* pillanatában az egyén különállósága mintha megszűnne és az embert a többiek viselkedése ragadja magával. Pánik alkalmával még a legjózanabb emberek is elvesztik — kevés kivétellel — ítélőképességüket és önálló akarataikat. A leghűvösebb értelmiségű intellektuellel is megtörténik, hogy a lelkesedő tömeg magával ragadja. Aki a tömegbálványt nem hajlandó ünnepelni, vagy imádni, aki másképpen gondolkodik, vagy pláne ellentmond, azt a fanatizált tömeg megtámadja és brutalizálja. Bizonyos körülmények között a tömeg olyan lelki szuggesztió hatása alatt áll, amely villámgyorsan fertőz. Ilyen körülmények a várakozás, a fáradság, csaldóság, félelem, bizonytalanság esetei. Ilyenkor megfelelő egyén gyors és döntő hatást vált ki. A tömeg azonosítja magát azzal az egyénnel, aki vezérként lép fel és többes szám első személyében beszél. A lelki azonosítás annál erősebb, minél kevésbé fejlett az illető csoport tagjainak egyéni karaktere, minél nagyobb mértékben vannak feltétlen szófogadásra nevelve. A gyermek, az alárendelt munkakörben működő a tanítót, illetőleg hivatalfőnököt utánozza. Az utánzás vágyában természetesen szerepel az is, hogy a csoport ideált lát az illetőben és igyekszik hasonló módon viselkedni; igen sok hölgy még a divatos filmsztár arcát is utánozni óhajtja és magát hozzá hasonlóan maszkírozza.

Csoportideál

A csoport azonosítja magát az ideálnak tartott hőssel és ez alkotja meg az egységét, ez motiválja az egységes cselekvést. Az ideál az a vágyalom, ami magunk is lenni szeretnénk; azonkívül azt

hisszük róla, hogy nálunk tökéletesebb és felettünk álló. Mély lélektani analízis mutatja, hogy egyrészt uralkodni vágyásunk képe, másrészt alárendelés óhaja él bennünk. Minél nagyobb az elégedetlenség magunkkal, minél inkább belénk nevelték, hogy tökéletlenek vagyunk, annál inkább van szükségünk az imádott bálványképre. Az eszmény korunktól, lelkiállapotunktól, környezetunktől függő. A csoportideál *változó*; a változásnak mély mozgatói mellett vannak egészen felszínes, divat-szuggesztív indítói is. Nemcsak a női ruhák divatja, hanem a női szépségideál formája is változik; hol a csontvázsoványságot, hol a puha molettséget tartják követendő példának és ezért egyes nők minden mártíromságot elviselnek.

Az alacsonyrendű tömeg izgatható, ingerlékeny és befolyásolható. A megfélemlített tömeg olyan csordához hasonló, amely vakon bíz a vezérállatban, rémülten szalad szét, ha a kolompos eltűnik, de belerohan a veszedelembé, ha a vezér odatart. A legkorábbi emberi társulási forma a horda, amelyet hatalmas törzsfő vezet, gyökérszála a származás közössége, a törzs. Ez a primitív emberek mai rövidéletű csoportformája is. A primitív tömeg nagy gyermek, még a magasabb fejlődési fokon álló nemzeteken belül is. Jellemzi a mértéktelen félelem, nagy és hangos felbuzdulás, könnyű irányíthatóság. Ez a magyarázata annak, hogy cselekvése nem hosszú megfontolás következménye, hanem spontán és közvetlen, az akadályokat átugorja, a nehézségeket alábecsüli és a magasabbrendű erkölcsi követelményeket félre teszi (lincselés).

A tömeglélek önállótlanága

A tömeglélek legfeltűnőbb sajátja az önállótlanág, amely a szuggesztibilitás szimptomájában jelentkezik. Ismert jelensége a divat, amely a tömeglélek sok ellentmondó vonását tárja föl. Az új és meglepő dolgot hamar fölveszik, többszöri ismétlés után teljesen eldobják, kezdve politikai jelszavaktól, zenei slágereken keresztül, a legfurcsább kalapokig. A divat vezetői különböznek a többiektől, újszerűt hoznak, az utánzók gondoskodnak a terjesztésről. A reklám felkapja, üzletet csinál belőle és saját érdekében terjeszti. Mennyire önállótlan és szuggesztív a tömeg, mutatja, hogy a divathóbortok és groteszk ötletek utánzása fölmenti a normális egyént a szemérmelenség és korlátolt beszámíthatóság gyanúja alól. Az egyén józan ítélete és kialakult ízlése megszűnik a divattal szemben, hiszen a felelősség a közösségre hárul.

A tömeghez legkönnyebben hozzáférhetni feszült várakozás, gondolkodásbeli tehetetlenség esetén. Olyan néha a viselkedése, mint a hisztériásé. Kialakít a maga számára félelmet, függőséget, csakhogy menekülhessen az önálló ítélet felelőssége alól, vagy rendkívüli alkalmakkal birtokba vegyen olyant is, amivel nem tud mit kezdeni. A tömeg intoleráns; aki erősen különbözik tőle, azt irigyli, lenézi, legjobb esetben gyanúsít találja. Szívesen elfogadja a dogmát, amelyen nem kell gondolkodnia, hajlamosabb a hívesre, mint a kételkedésre, készebb a megállásra, mint a haladásra. Állhatatlan és hangulata változékony. Igen művészi képet mutat Shakespeare „Július Caesar”-ja a tömeghangulatról, amelyet Antonius gyászbeszédével teljesen megváltoztat Madách ugyancsak sötét szemmel nézte a tömeget, amelynek ingadozását és alacsonyrendűségét több színben tárja szemünk elé.

A hiszékenység

legszomorúbb jele az általános elkeseredésnek, csalódásnak, kétségbeesésnek. Míg a múlt század utolsó évtizedeiben a természettudományok haladása és a racionális gondolkodás kezdett a tömegek lelkében mind nagyobb tért foglalni, addig ma, a közéleti és gazdasági bajok idején, egyre szaporodnak a spiritizsta, okkultista társaságok, egyre több ember keres pénzt horoszkópokkal, kártyavetéssel és a grafológiának csúfolt „jóslásokból” (az igazi grafológia gyakorlati tudomány). Nemcsak az elmaradott, de az úgynevezett művelt csoportok közül is sokan adnak hitelt nekik. A tömeg sokkal hajlamosabb fantáziaképek, mint a valóság elemeinek elfogadására. Miiel primitívebb, annál nagyobb szerepet játszanak lelkében félelemkeltő földöntúli lények, démonok, amire a népmesék rémes elemei, a halottaktól való irtózat, a szellemek visszatérésétől való megriadámutat. A csoporthoz tartozás külső szimbólumai, amilyenek a forma-ruha, az egyenlő sapka, jelvények, minden fiatalt lelkesítenek.

A tömeg kettőssége

Érdekes és furcsa sajátossága a tömegnek az ambivalencia, a kettősség. A tömeg inkább konzervatív, még ha elégedetlen is, nehezen veszi át az újítást. Formaőrző, bár néha csúfolja a tradíciót. Nevet az arisztokrata vicceken, de nagyon érdekli a hercegi házasság minden bonyodalma. Intoleráns és egyben dogmatikus, megijed az új eszméktől, gyanakodva fogadja, de őrzi az iskolás korában kapott tanításokat. Vágyódik a változatosságra, de nehezen veszi át a szokatlan formát, amit az új stílusú házak, a modern zene tömredek ellenzője árul el. Tiszteli a zárt és tekintélyen alapuló rend szimbólumait (egyenruha, talár), fél tőlük, de maga igen nagy elégtételt érez, amikor olyan hibára bukkan náluk, amellyel értéküket gondolatban leszállíthatja, különösen, ha számára a közjük jutás lehetetlen.

Tömegelemek

Felvethetjük a kérdést: van-e általában csoport-lélek? Beszélhetünk-e tömegelekről? Vajjon az egyéni lelkek vagy típuslelkek összessége nem egy és ugyanaz-e, amiről tárgyalnak? A csoportlélekkel a közös csoportban élők hasonló lelki alkata nem azonos. Beszélhetünk egyenként az alföldi magyar kisbirtokos parasztról, ez más, mint a kisgazdacsoport-lélek, „arisztokrata” leiekről, ami nem azonos az arisztokrata osztály lelkével. Más egy angol diákcsoport, mint egy magyar ifjú p ár ászt csoport lelke, noha az ifjú lelkek bizonyos vonásai közösek. A típusok között az eltérés igen nagy, a csoportok lelke hasonlóságot mutat. „Faji” leiekről csak ott lehet szó, ahol nemcsak közös biológiai eredetű, hanem életközösségi csoport is van. Ilyen mondjuk, nálunk a sátoros cigány (a cigányzenész már más!). De nem beszélhetünk néger faji leiekről, mert a New-York Haarlem intellektuell négere egészen más, mint a szudáni néger őstermelő, csak a bőrük színe hasonló. Ezért abszurd fogalom zsidó faji leiekről beszélni, ahol még a biológiai faj kérdése is tisztázatlan. De beszélhetünk bizonyos megszorítással nemzeti leiekről, olyan népnél, amelyet a történeti közös múlt — habár szakadás is van bntne (mint Magyarország, Erdély) — közös nyelv, egyenlő kultúra, iskola, tradíciók, de legfőképpen a közös célkitűzés alakít ki. Nem az

eredet, hanem *a közös cél, a közös és általános kultúra, amelyből senki sincsen kizárva, az egységes cselekvés és az ideálok közössége a nemzeti lélek kialakulásának a feltétele.*

Propaganda

A csoportlélekkel kell számolnia mindazoknak, akiknek hivatása a tömegeikéi kapcsolódik össze. Jól kell ismernie és ismerik is a tömegek lélektanát az egyházak vezetői, a pártok vezetői, újságírók, jól fizetett plakát- és propagandairók és a *reklám emberei*. Ezek ma minden hatalomnál nagyobb mértékben tartják kezükben a lelkeket. A nem tiszta szándékú sajtó, a röpiratok szerzői, a sárgafüvelű regények kiadói, a filmproducerek tudják legjobban, mi kell a közönségüknek, mire „bukik”, mit „vesz be”, mire „ad ki”.

A *reklámpszichológia* új és modern alkalmazott tudománnyá lett. A jó reklám kellékei azok, mint a tömegszónoklatoké. Először is kiabálnia kell, mert szín és hang fortisszimója vágja fejbe a tömeget. Meg kell állítania a siető embereket: érdekeset, újszerűt, meglepőt kell hoznia. Kevés pénzért sokat kell ígérnie. Néha inkább hat a titokzatos, rejt vény szerű, amin gondolkodnunk kell, néha pedig célszerűbb a dolog lényegét kifejező, frappáns jelmondat. A mozgalmasnak, mulatságosnak, grotesknek sokkal nagyobb a sikere, mint a finom, belsősege-s, igazán művészinak. A jó reklámnak feltétlenül szüksége van bizonyos számú ismétlésre, hogy még olyanoknak is emlékezetébe vésődjék, akiknek a hirdetett cikk nem kell. Aki a tömeg érdeklődését fel akarja kelteni, túloznia kell (akár szavakkal, akár tipográfiával), hangzatosán, lehetőleg ritmikusan választott rövid szavakat, mondást kell találnia, amit felnőt és gyermek egyaránt könnyen megtanulhat. A reklám célja nem meglévő szükséglet kielégítése, hanem a szükségletek fokozása, vagy új szükségletek teremtése. A jó reklám ereje szuggesztív, szavára megindul a város, az ország, néha a világ. A reklám varázsszavára rohannak az emberek, elfelejtjenek gondolkodni, megszűnik a kritika és a számvetés. Pedig reklámcikknél kevés az effektív megtakarítás, a minőségi áru nem mindig bírja el a súlyos hirdetési költséget. „Jó bornak rém kell cégér”, de a vásárlóközönségnél az érzés ereje és az illúzió fontosabb, mint a valóság. A kiárusítások 4.⁹⁸ P cédulája megtette a közgazdasági hatást. A jó reklám szuggerál, X. pasztára esküszünk, Y. pasztillától elmúlik a fejfájásunk, Z. kalapban hódítunk, mert hiszünk bennük és nem okoskodunk. Nemcsak a reklám, hanem a másirányú, sikerült propaganda lélektana is ezen alapszik.

A tömeglélek erősebben befolyásolható durvább eszközökkel, mint finomakkal. Presztízzsel bíró tekintélyek, kiváltságosak előtt szívesen hódol; szeret sokadmagával résztvenni a nyilvános ceremóniákon. Olyan, mint a gyermek, aki örül, ha mulattatják, még azon az áron is, ha tudja, hogy becsapták. A *jelszavakat* szívesen használja, hiszen csak ismételnie kell és nem gondolkodnia; örömmel tolong, rohan versenyt a hasonlókkal, csakhogy maga is jelei legyen. Mit néznek az uccán? Senki sem tudja, de mindenki tolokodik, hogy az első sorba kerüljön. Éljenek és pfujoz ugyanannak a szavalókórus-karmesternek az intésére és nem kételkedik a maga őszinte voltában. Lármoz, ha lárma és hallgat, ha csend van. A tömegem bér *nem óhajt más lenni*, nem akar egy fejjel kimagasodni, nem vállal egyéni felelősséget, kényelmesebb amúgy

Miért harcolunk?

*Szebb, jobb életért,
a munkásság fölemelkedéséért!*

A tömeg nem egységes

A tömegekről nem lehet egység essen, egyformán ítélnünk. Vannak céltudatos, szervezett, öntudatos csoportok, van az ellenkezője is. Van jobb és rosszabb, magasabb és alacsonyrendű, vagyis műveltségben és szociális szempontból fejlettebb csoport. Ez utóbbi tényezőnek elősegítője nemcsak a körülmények kedvező volta, hanem a nevelési rendszer szociális felfogása és a nevelés hatályossága. Lehet szociálisabbá tenni tömegeket, ha az egyes egyént, mint külön objektumot tekintjük és igyekszünk, hogy erkölcsileg a közösség felé irányítsuk. A modern keresztény nevelés ezt célozza. Egészen más a dresszírozott, mint a helyesen nevelt tömeg. A világháború mutatta, hogy milyen másképpen viselkedett az ellenséggel, különösen, ha azzal, mint győző állt szemben, a magyar, a német, az angol katonaság. A céltudatos, öntudatos, szervezett csoportok állandóak, összetartanak, egymás irányában önfeláldozóan viselkednek, segítik egymást. Az összetoborzott csapatok alkalmazkodnak a mindenkori konjunktúrához, vagy politikai áramlatokhoz és ezek taglétszáma, névsora gyorsan változik, függetlenül attól, hogy a kitűzött célt elérték-e vagy nem.

A csoport-öntudat

fokai is különfélék. Van csoport, amely egészséges önbizalommal, normális öntudattal rendelkezik. Ilyen a sikert elért tornászcsapat, valamely régóta független és békében élő nemzet, például a svájci vagy a dán. Megvan a csoportoknál is az alacsonyabbrendűségi érzés, különösen ott, ahol a kulturális elmaradottság vagy politikai elnyomás következtében a csoport helyzete valóban rosszabb. A keleti nők, a nincsetlen földmunkásproletárok magatartása, mint csoporté, nem is hasonlítható össze a nyugati emancipált nők bátor, öntudatos csoportos föllépésével, illetőleg a kisbirtokos, sokszor egé-

Tanulni!

Fölkészülni!

Küzdeni!

A tudatos csoportok sohasem mondanak le arról, hogy kezükbe vegyék a saját sorsuk irányítását. Leopold von Wiese kölni szociológus vétót emel az emberiség- számára megjósolt társadalmi katasztrófa állítólagos szükség- és törvényszerűsége ellen. Még akkor sem lenne szükségszerű, ha esetleg a múltban ciklikusan be is következett, mert a társadalmi és tömegtudat hatalmas egyre növekedik. A társadalmi élet alakulásának vak és végzetserű útját a tudatos előrelátás megváltoztathatja. A tömegek haladásának, fejlettségi fokának jelzője ez a tudatosság.

A tömeg és a siker

A tömegek állásfoglalása a *siker* oldalán van. Ez néha minden személyes érdek nélkül való, néha egyenesen irracionális, sőt igazságtalan, mikor például olyan partnerek közötti küzdelem után nyilvánkozik, ahol a legyőzött fél a különb és a győztest csupán a véletlen segítette. De van olyan eset is, amikor egyenrangú csapatok küzdelme közben (például futballmeccsen) a két fél javára drukkoló tömeg kis híja, hogy ököltre nem megy. A siker, még ha az erkölcs sérelme útján szerzett is, a felelőtlen tömeget fáséinál ja és a maga oldalára hódítja.

Döntően társadalomformáló lelki motívum a *félelem*, akár reális, akár irreális. A csoporttelepülés az ön- és vagyónvédelem szempontjából hasznos, tehát gazdasági indokú. De a csoportfélelem egyre tovább él az ember lelkében, amely mint gátlás és stimuláns nagy szerepet játszik. Kérdés, hogy a tömegfélelem atavisztikus, vagy szerzett-e? Kis gyermek és szabadban, kulturált helyen élő csoport nem fél. A nevelők sokszor fölösleges módon oltják beléjük túlzott óvatossággal a félelmet, a vad emberi csoportokat pedig mesterségesen ijesztik, hogy állandóan és látszólag a csoport érdekében támadásra készen tartsák őket. Az újságok ma a félelem folytonos feszültségében tartják a tömegek lelkét; ahol az ijesztésre nem reagálnak, ott *illúziókkal*, a *hatalom nagyságának káprázatával* igyekeznek, hogy a csoportokat bizonyos irányba tereljék. A régi népek mítoszai, népmeséi, primitív babonái tele vannak félelemkeltő fantázia-alakokkal. A néplélek mélyén él a büntudat kivetítése, sátán, ördög, csábító szirének alakjában és ezeket főleg azok érzik reálisnak, akiknek kevesebb a lehetőségük, hogy önmagukkal harmóniában alakítsák ki az ösztönös és erkölcsös lény harmóniáját. A félelemérzéshez hasonló a *szorongás*, amely a primitív tömegek alacsonyabbrendűségének következménye; ugyanennek a túlkompensálása, hogy mindenáron maguk alá akarják gyűrni ellenfelüket. *Az érvényesülési vagy a természetes és egészséges lélek és tömegek sajátága, a mindenáron való uralkodás, hatalmi vágy, az agressziivitás, kollektív neurózis.*

Bármennyire változik az emberi értelem és halad az általános tudás, terjed a kultúra, az alapérzelmek alig különböznek azoktól, amelyek az emberek lelkét ősidőben betöltötték. Igaz, *hogy* a magasabbrendűek megszaporoztak, komplikáltabbak és intenzívebbek lettek, sokszor szellemi érzelmek foglalták el az ösztönök helyét. De az érzésekből folyó morális mozgatóerő ma egészen más módon nyilvánul, mint régen és ez hoz változást a történelmi események során. Az összetartozás és a kölcsönös védelem szükségességének érzése mindig döntő fontosságú volt valamely csoport életére. Hiába él a gazdasági és politikai egység szükségessége a vezető társadalom lelkében, a gondolat hirdetése egyedül hatás nélkül marad a tömeg-ékre. Az érzések és ösztönök erejének kell meggyökeresednie a tömegelekben, hogy kitartó és sikeres akció indulhasson.

Déliabók: ígérői, tehetséges népszónokok, kellő időben, kellő ideológiával nagy embercsoportokat tudnak megmozdulásra bírni — igaz, hogy tévutakra is vihetik őket. Egy gondolat abszurd volta még sohasem állta útját a megfelelő tömegek között való elterjedésének. A tiszta értelem és misztikus érzelmek a lélek annyira különböző részei, hogy az egyik nem mindig tud a másikon áthatolni. A tömegek lélektani kezelhetőségének nehézsége abból áll, hogy az érzéseket és az akaratot nem lehet sem teljesen megismerni, sem megmérni. Még a gondolatokat ellenőrizhetjük, összehasonlíthatjuk valamely más gondolattal, az értelem terén lehetséges a meggyőzés, az érzések ingadozóak és nem nagyon lehet őket kívülről irányítani. A legjobb érzést kiváltó történés egyeseknél ellenkező hatást hoz létre. Ha az osztály jókedvű, néha a legszörnyűbb tanári fenyegetés ellenére nevető inger kerülgeti a gyermekeket. Sőt, minél komolyabb és szorongatottabb a helyzet, annál inkább történhetik a fegyelmezetlen egyének tömegében az indulatok kirobbanása, amittől senki és semmi nem menti meg azokat, akik ellen a szenvedély tör. Nagy tömegben fellépő gyűlölet és szeretet, rajongás, ellenszenv nem ébred és nem múlik el belátástól függően. Mikor még gyenge és kialakulatlan a tömeg, inkább szuggerálható, későbbben nincs senki, aki úrrá lehetne fölötte. Ami a tudat alatt lappang, azt felszínre lehet hozni és aktívvá változtatni, ami tőle idegen, soha.

Ezért téves azoknak a felfogása, akik csupán értelmi úton, elvek elfogadtatásával gondolják azt, hogy véghezvihatják a társadalom átalakítását. A társadalmi berendezés maga nem alakítja át a lelkeket, nevelni azonban lehet. Mesterséges falanszter, amint azt Madách gyönyörűen bemutatja, képtelen arra, hogy a mélyen rejtőző érzések világát megváltoztassa. Le Bon-t idézem: „Nem a társadalmi berendezkedések adják a lelkek értékét, hanem a lelkek belső értéke dönti el a berendezkedések sorsát.” Mindenki, aki a tömegelek kérdésével foglalkozik, felismerte a nevelés fontosságát.

A tömegnevelésben

a jellem és érzések irányítása sokkal fontosabb, mint az értelemé. A hit ereje, nem kell vallásos hitnek lenni sokkal nagyobb, mint a tiszta értelemé. A tömegelek istenvilága, amelyet maga fölre helyez, hogy függőségi érzése lehessen vele szemben, ősi lelki szükséglet. A hittel kapcsolatos parancs a tömegek alacsonyrendű ösztönjeinek gátat vet. Ezért veszedelmesen hanyatló erkölcsiségük azon korszakok tömegei, amelyekben a régi hit tanításai már nem hatnak és helyükben még nincsen új. (A császárság I. százada Rómában.)

A nevelés olyan szokások megrögzítését célozza, amelyek a magatartást irányítják. A céltudatos irányítás lényegében lelki tréning, amelyen mindenkinek át kell mennie, hogy bele tudjon illeszkedni a közösségbe. A köznevelés vezetőinek ismerniük kell a tömeglelket és azt az utat, amelyen át az formálható. Célkitűzése a kívánatos közösségi ember. A sportban az ilyen jó partner. Nem dicsekszik; nem adja fel a játékot, ha rosszul is áll; nem keres kifogásokat a körülményekben, a bíróban, az ellenfélben, ha veszít; akkor is megőrzi lelki nyugalmát, ha sikerre van kilátása; mindig legjobb tudásával és legtisztességesebben dolgozik, nem akar mindenáron ellenfele gyomrán térdelni. Élvezi a rizikó örömeit, elismeri az ellenfél kvalitását, kétes esetben nagylelkű, többre becsüli a játékot, mint az eredményt. Mindvégig hisz a győzelemben, de nem esik kétségbe akkor sem, ha veszít. Nem a maga nevére, hanem a csoport hírére büszke. Érthető, ha a közneveléssel sokat törődő angol nemzet az iskolától és a sporttól nagy nevelő hatást vár.

Civilizált nemzetek tömegei környezet, nevelés, tradícióknál fogva könnyebben jutnak a *belső fegyelemhez*. Megfélemlítés és gyakorlás bizonyos módszerével mindenütt elérhető a *külső fegyelem*. Temperamentumos, szabadsághoz szokott nép nehezen szokja meg a közlekedési rendet, de végül megtanulta az olasz közönség is. A beleő fegyelmet, amelyet minden egyén maga fölött gyakorol, nem pótolja a külső megfélemlítés, sem a nádpálcával való fenyegetés. Ha a tömeg külső fegyelemhez szokott, ez életstílusává változik, akkor már nem esik nehezére, hogy kövesse, abban az esetben sem, ha annak az elrendelőjével nem mindenben ért egyet.

Fejlődik-e a tömeg?

Feltesszük a kérdést: halad-e a tömeg? Bármennyire készítenek az utolsó évtizedek tapasztalatai az ellenkezőnek a kijelentésére, nem szabad a történelmet Madách sötét, baljós szemével néznünk. A pedagógus tudja, hogy rakoncátlan kis gyermekeikből rendes csoportszellemű osztály is alakulhat bizonyos idő múlva, helyes módszer mellett. A jól irányított közösség-ből, amely nem nyomja el az egyént, minden egyes halad, a kiválóak kiemelkedhetnek. De a tömeg nem a pontok egyénéé sora, amelyben az egyének egymással párhuzamosan és egyenlő sebességgel haladnak, hanem inkább forgó sík területen lévő pontok sokasága, amelyek koncentrikus körpályákon mozognak. Az egyéni érték és civilizációs fok szerint egyesek közelebb, mások pedig távolabb esnek a centrumtól. A legkiválóbb gyorsan megfutja a kis körpályát, hamar célhoz ér, a távoliak haladása nagy körben, a legszélsőbbelké igen nagy pályán történik. A haladási sebesség a kerületen olyan kicsi, hogy majdnem észrevehetetlen.

Az utolsó évtizedek közeli szemlélői visszaesést, néhol megállást látnak a tömegek erkölcsi fejlődése, kultúrája terén. Történelmi távlatokból szemlélve, mégis tagadhatatlan a tömegek csendes haladása, amint magukra utalva, öntudatra ébredve, kisebb vagy nagyobb csoportokban küzdenek jobb szellemi és jobb gazdasági feltételekért. E csoportok egy része passzív és agresszió-mentes, másik harcász és aktív szellemű (hindu nemzeti mozgalom, ír szabadság-harc).

Az egész világon egyre több elnyomott csoport jut öntudatra és vívja ki a maga számára a jogozottságot. Az USA-négerék emelkedő

csoportöntudata nemcsak abban nyilvánul, hogy mindig több egyén kísérli meg a szabad pályán a legmagasabb foglalkozási körök elérését, hanem egyetemeiken, gyülekezeteikben, költészetükben egyre több kifejezést is adnak csoporttudatuknak.

Nagy költők sokszor a tömeglélek őszinte kifejezői; mondhatnók: a tömeglélek mélyén szunnyadó érzések és gondolatok egy-egy költő meglátásán át jutnak a köztudatba. (Talpra magyar.) A tömegek haladása sokféle: lehet értelmi, érzelmi, kulturális, népművészeti és erkölcsi. Az értelmi haladás kétségtelen és tagadhatatlan: jele egyes tömegek kritikája. A tömegek igazi értelmi haladásának kritériuma nem az analfabéták száma és az, hogy átlagban hány idegen nyelven beszélnek, bár mind a kettő fontos tartozéka a műveltségnek. Szép, de nem elegendő, hogy a votják és cseremisiz nép is kapott ábécét, vagy hogy a szuahéli négerek németül tanulnak. Az új tanyai iskolák eredményétől nem csupán az írás-olvasás terjedését várjuk. Az igazi haladás az, hogy megértse a tömeg, amit olvas, gondolkodjék rajta és ne mindig higgye el. A technikai civilizáció fejlődés, de a tömegek haladását csak akkor jelenti, ha mindenki követelte közkinccsé lehet. A traktor mindaddig csak a technika haladása, amíg drága ahhoz, hogy a tömegek életében jelentős szerephez jusson. Mikor azonban okos szövetkezés következtében a kisgazdák közösen szerezhetik be, kölcsönösen segítve egymást, akkor a kisgazdacsoport magasabb haladási fokra lépett.

Az érzelmek sorában is van haladás. Magasabbrendű érzés, amilyen a hazaszeretet, a csoportok életében csak magasabb fejlődési fokon lép fel. A hazáért mint magasabb közösségért hozott áldozat, úgy, ahogy azt az újkor embere érzi és művészetében sokszor megörökíti, sem az ókorban, sem a középkorban nem szerepelt. Van erkölcsi haladás is, amit el kell ismernie mindenkinek, annak ellenére, hogy a világháborút átéltek. A régi harcos csoport minden ellenségét személyesen és lelkesülten megölte, még a hullát is meggabolta és dicsőséget talált ebben. Később rabságba hurcolta és minden emberi jogától megfosztotta. A világháborúban vöröskeresztesek ugyanabban a kórházban ugyanúgy ápolták az ellenséget, mint a saját hazájabelit. A háborúban minden nemzet fia a maga legjobb tudásával szolgált a hadsereget, de az ellenség gyűlöletét nem lehetett mindenkibe beoltani. Eleinte sokan voltak, akik jóhiszeműen folytatták a harcot abban a tudatban, hogy hazájuk javára válik. A háború vége felé a lelki fáradtság, a reménytelenség, a fizikai nélkülözések hatása alatt kedvüket vesztett katonák már csak a végső eszközökkel voltak harcra bírhatók. Minden fronton hamarabb hagyták abba a küzdelmet, mint ahogy a fegyverszünetet megkötötték. A csoportlélektől hiába várunk kitartást; tartós lelkesedést. Az erőfeszítéssel, presszióval fenntartott mozgalom rövid idő múlva elernyed és képtelen a győzelemre.

Az egyén annyira fel tud olvadni a tömeglélekből, hogy olyan teljesítményekre képes, amit a maga érdekében sohasem ér el. A szenvedés elviselésére az egyén közösségben alkalmasabb. Az öröm és ujjongás is megnő a tömegekben. Az egyéni csúcsteljesítményeik sűrűbbek a tömegszendések idejében, az életfeláldozás hősi gesztusai is többször fordulnak elő. Az egyéni jeliéin ingadozó elemei mellett elhatározó pillanatokban előtűnnek ősi, ösztönös motí-

vumok. Ezek a történéél óm kritikus pillanataiban elég erősek, tehát meg tudják teremteni a csoportnak azt az egységét, amely a nagy akcióhoz szükséges és ami az egyéni állásfoglalást megszilárdítja. Rendkívül időkben az érzelmi és misztikus elemek túlsúlyba jutnak a racionális fölött és megsemmisítik a józanul és hidegen mérlegelt egyéni érdeket. *Magasabb célok eléréséért folytatott közös akció legyőzi a halálfélelmet.*

Valamely nép fejlődését eldöntő morális erő hosszú öröklődési folyamaton keresztül alakul. A csoportlélek fogalmai az érzések és tudatalatti ösztönök hatása következtében igen változatosak. Befolyásolhatók-e ezek a fogalmak? Az általános kultúrával átítatott milió és helyes nevelés változtatnak rajtuk. Valamikor a vallásoknak volt meg ez a nevelő hatása. Az emberi léleknek szüksége volt misztikus illúziókra. A keresztes háborúk megmozdulásra bírták egész Nyugat-Európát, az Izlám harciba állította ázsiai népeit. Ma a tisztán eszmei mozgatóerőket háttérbe szorítják a tömeg alacsonyrendű érzéseire támaszkodó propagandajelszavak.

A kisebb csoportok racionális mozgató erők hatása alatt cselekednek, de a nagy tömeg számára az illúzió, a hit fontos. A hit legcsodálatosabb sajátága, hogy sem tapasztalat, sem ész nem befolyásolják. Minden hitnek, mint szellemi mozgalomnak, vannak prófétád, mártírjai és evangéliuma. Egyesek szerint a hit *teszi* a tömeget inaktívvá, holott csak a dogmák hatása. A filozófus úgy tekinti a Mtet, mint valamely szükséges és termékeny hipotézist, amely a csoportlélekben gyökerezve megnő, kivirágzik, hanyatlik és végül elpusztul, de közben békítő és ösztönző hatású. A lélek misztikus elemei és racionális logika szembenállnak, de egyik sem gyakorol a másikra befolyást. A tömegelemeknek mindkettőre szüksége van s úgy egyeztetni őket, ahogyan az a fejlődési színvonalának megfelel. Ha a tömegelemek az isteni megnyilatkozáson keresztül jut el a testvériség, a „mindnyájan egy Isten gyermekei vagyunk”, tehát a szociális kötelességek erkölcsanához, éppen azt a hatást hozza létre, mintha a kollektív gazdaság racionális tanítása vezette volna oda. Tagadhatatlan azonban, hogy az előbbi hit mélyebb, boldogítóbb, mert érzelmi elemek is vannak benne, a szeretet segítő öröme és a magasabb szellem világgal való misztikus kapcsolat.

A népcsoportok lelke

Ahol a nép sorsa saját kezébe van letéve, az együttélésüket meghatározó intézmények a tömeg lelkiségétől is függnék, nemcsak a hatalmi tényezőktől. Éppen ezért nem mellékes, milyen ez a lelkiség és hogy a nő, akiknek melyebb az érzelmi kapcsolata az elnyomott osztályokkal, milyen arányban szerepelnek a közületben. A tömegek mentalitását nem nehéz megismerni, az mindenkinek rendelkezésére áll, aki a nyelvet megérti, aki az el nem mondott szavaknak, a látótaknak is tud jelentőséget adni. A csoportot jelleméről és igaz valójáról azonban csak az alkothat fogalmat, aki köztük él. A tömegelemeknek a statisztika nem fokmérője, az adattár csak holt anatómiai preparátum. Az eleven élet tükrei a jó szociográfiai könyvek, még akkor is, amikor a szerző veleérzése bizonyos tényeket túlzottan rajzol vagy egyoldalúan mutat be. Megismerhetjük a népcsoportok léikét az igazi művészi irodalom és képzőművészet alkotásaiból, amelyekhez

nem tartozik a régi népszínmű, sem a mai filmduhajkodás. A gyönyösbokréta művészi etnográfia, kiegészítő külső népismeret, nem a néplélek tükre. Az intellektuell fiatalok néppel egybeolvadó közösség-érzése, az együttélés válogató adatkeresése, a közülük való írástudóik őszinte vallomásai, ismertető közlései: megbízható források. Laboratóriumi intelligencia és képességvizsgálat sem ad képet az egyén jelleméről és embervoltáról.

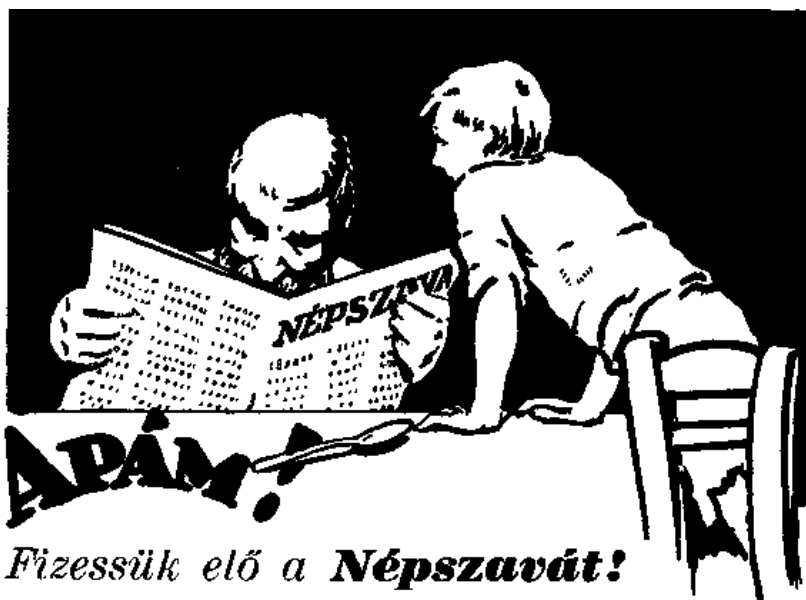
A tömegléleken a tiszta értelemnek még kevesebb a szerepe, a biológiai, érzelmi, sokszor a tradíciós misztikus elemek sokkal hatalmasabbak. Bizonyosság a nagy krízisek kora: utána az ember nem érti, nem ismeri föl saját magát. És itt szabad legyen egy kis rész Ht. Zweig: „Fouche” című könyvéből idéznem:

„A gyilkosság vetése elmaradhatatlanul kivirágzik mindennütt, ahol szóban vagy elméletben a gyilkosság magvát elhintették. A francia forradalmárok bűne nem az, hogy szerették a véres tetteket, hanem az, hogy szerették a véres szavakat. Csak a népet akarták lelkesíteni és a saját radikalizmusukat igazolni, amikor kifejlesztették azt a véresszájú frazeológiát, amely folyton árulók ellen dörgedezett és a veszt oh ely vízióját vetette föl. De ezzel jóvátehetetlen, végzetes hibát követtek el, mert amikor az uszító beszédektől megrészesült nép valóban követelni kezdi az annyit hangoztatott energikus intézkedéseket, az ár elsodorja a vezéreket, akik titokban nem vették szöszerint, amit mondtak: akkor már nincs erejük és bátorságuk az árral szembeszállni és meg kell indítaniok a guillotint, amiről annyit beszéltek. Örült szavaikat örült tettekre kell váltaniuk és borzalmas verseny indul meg, amelyben senki sem tud lemaradni. Vigyázniok kell, nehogy a népkegy ellenük irányuló népharaggá változzék. Buzgón részt kell venniök az emberhajszában, nehogy a vadászok sorából az üldözött vadak közé kerüljenek. Az alágördülő köszikla környörtelen fizikai törvényei szerint mind gyorsabban sodród-
nak lefelé a lejtőn. Ezeket és ezeket taposnak el, nem gonoszságból, nem is szenvedélyes meggyőződésből, most már csak tehetetlen gyávaságból. Mert a világtörténelem sajnos, nemcsak az emberi bátorság krónikája, miként többnyire ábrázolják, hanem az emberi gyávaságé is. És a politika, melyről azt hiszik, hogy vezető egyéniségek akaratmegnyilvánulása, tulajdonképpen rabszolgai követése az áramlatnak, amelyet a vezetői indítottak meg ugyan, de később már nincs erejük ahhoz, hogy megállítsák vagy irányítsák. A háború is így keletkezik mindig

Egyes nemzetek, ahol öröklés, nevelés, környezet, politikai stabilitás, gazdasági nehézségek nélkül való élet egy bizonyos belső rendet teremtett, más és különb csoportlelket tárnak elénk, mint azok, ahol mindez a tényező hiányzik. Az ilyen tömeg lelke a civilizáció nagy diadala a barbárság fölött. Hiába szeretnek némelyek általánosítani, az a hollandi nép, amelynek egyszerű, szegény családjai magukhoz fogadtak annak idején éhező magyar gyermekeket, bizo-

nyára más lelkeségű, jobban át van itatva a segítség szellemével, mint a többi, amely ezt nem tett, bár tehette volna.

Válságok hatása

TARTALOMJEGYZÉK

A munkásság és a társadalomtudomány (Mónus Illés)	3
Elmélet és gyakorlat a társadalmi küzdelmekben (Vándor Zoltán).....	12
A magyar progresszió társadalmi feltételei (Szirtes Andor)	25
Parasztságunk a társadalomban (Takács József).....	44
Világküzdelem a nyersanyagokért (iksz).....	58
A nő a társadalomban (Kéthly Anna)	60
Társadalmi változások és a munkásosztály (Buchinger Manó).....	65
A munkásság kultúrtörekvései és a magyar társadalom (Várnai Dániel).....	77
A szocialista esztétika feladatai (Földes Mihály).....	81
Irodalmi problémák (Barrabás Tibor).....	89
Csavargók és alkotók (Kassák Lajos).....	92
Tömeglélek (Ligeti Boriska)	105